

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R143:1985

Stadens rum

Offentliga platsbildningar i svensk stadsutbyggnad 1945—80

Kell Åström

K/ÅW

INSTITUTET FÖR BYGGDOKUMENTATION
Accnr
Plac <i>Ser</i>

Byggeforskningsrådet

R143:1985

STADENS RUM

Offentliga platsbildningar i svensk stadsutbyggnad
1945-80

Kell Åström

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
840271-6 från Statens råd för byggnadsforskning till
avdelningen för Stadsbyggnad, Lunds Universitet,
Lund.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

R143:1985

ISBN 91-540-4483-9
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Liber Tryck AB Stockholm 1985

INNEHÅLL

FÖRORD	5
SAMMANFATTNING	6
1	INLEDNING 12
2	STADENS RUM I STADSBYGGNADSLITTERATUREN 16
3	OFFENTLIGA PLATSBILDNINGAR I SVENSK STADSUTBYGGNAD 1945-80 19
3.1	Bakgrund och utvecklingsdrag 19
3.2	Regionala särdrag 25
3.3	Stadsplanestatus och förvaltning 26
3.4	Anslutning till trafiksystem och tillgänglighet 27
3.5	Plantyper 29
3.6	Måttförhållanden 31
3.7	Torgrummets fysiska miljö 32
3.7.1	Klimat 32
3.7.2	Buller 32
3.7.3	Golvet 33
3.7.4	Väggarna 34
3.7.5	Taket 35
3.7.6	Vegetation 35
3.7.7	Vattenytor och fontäner 37
3.7.8	Konst 37
3.7.9	Belysning 38
3.7.10	Sittplatser 39
3.7.11	Lekplatser 40
3.8	Den sociala miljön 40
3.9	Förnyelsebehovet 41
4	EXEMPELSAMLING 43
	Borlänge, Kvarnforsplan 44
	Borås, Tullatorget 46
	Botkyrka, Köpmanplan 48
	Eskilstuna, Fröslunda Centrum 50
	" , Skiftinge Centrum 52
	Göteborg, Bjurslätts Torg 54
	" , Guldhedstorget 56
	" , Selma Lagerlöfs Torg 58
	" , Trätorget 60
	Halmstad, Vallås Centrum 62
	Helsingborg, Elinebergsplatsen 64
	Jönköping, Råslätts Centrum 66
	Kalmar, Lindsdals Centrum 68
	Karlstad, Kvarnvingen 70
	Landskrona, Pilängstorget 72
	Linköping, Johannelunds Centrum 74
	Luleå, Hertsötorget 76
	Lund, Fäladstorget 78
	" , Härlemans Plats 80
	" , Klostergårdens Centrum 82
	Malmö, Bellevuegården Centrum 84
	" , Lindeborg Centrum 86
	" , Oxie Centrum 88
	Motala, Lyckorna 90

4	Norrköping, Eneby Torg	92
(forts)	Nyköping, Oppeby Torg	94
	Sandviken, Hantverkartorget	96
	Sollentuna, Sollentuna Centrum	98
	Stockholm, Husby Centrum	100
	" , Maltesholmstorget	102
	" , Kista Torg	104
	" , Skärholmstorget	106
	Sundsvall, Bosvedjans Centrum	108
	Södertälje, Geneta Centrum	110
	Trollhättan, Sylte Centrum	112
	Uddevalla, Dalabergs Centrum	114
	" , Skogslyckans Centrum	116
	Umeå, Ersboda Centrum	118
	Upplands Väsby, Runby Torg	120
	Västerås, Pettersbergs Centrum	122
	Växjö, Teleborgs Centrum	124
	Örebro, Tybble Centrum	126
	BILAGA 1 Besökta platser	129
	BILAGA 2 Övrig dokumentation av de studerade platsbildningarna	133
	LITTERATURFÖRTECKNING	135

FÖRORD

Tanken på en kartläggning av efterkrigstidens offentliga platsbildningar kom upp när jag under arbetet med föreläsningar om stadens rum fann att de talrika torgrum som tillkommit under efterkrigstidens omfattande stadsutbyggnad i vårt land är mycket dåligt dokumenterade. Resultatet av mina studier presenteras här i en textdel och en exempelsamling där ett antal objekt, representativa för olika perioder, gestaltungsprinciper och detaljutformningar redovisas närmare.

Medhjälpare har varit arkitekt Peter Siöström som ansvarat för bearbetning och uppritning av materialet till exempelsamlingen och för platsstudier i Göteborg.

Utan stadsarkitekters och andra kommunala tjänstemäns tillmötesgående skulle denna studie knappast varit möjlig att genomföra och för all den hjälp jag fått vill jag framföra ett varmt tack.

Lund i juni 1985

Kell Åström

SAMMANFATTNING

Efterkrigstidens svenska stadsbyggande är bristfälligt dokumenterat. Bl a är stadens rum, och inte minst de offentliga platsbildningarna förbisedda i de översikter som finns. Grannskapsplaneringen har alltsedan krigsslutet 1945 resulterat i ett stort antal centrumanläggningar ute i de nya stadsdelarna. I allmänhet grupperar sig centrumbyggnaderna kring stadsdelens offentliga platsbildning, torget. Den förnyelse som påbörjats i bostadsområdena från denna tid har hittills bara undantagsvis berört centrumanläggningarna, men ändrade förutsättningar och krav talar för att vi nu står inför en betydande omdaning av dessa anläggningar, och deras torg.

Detta är bakgrunden till denna översiktliga kartläggning av epokens offentliga platsbildningar som syftar till att ge ökade kunskaper om i första hand deras fysiska gestalt. Studiens konsekvensbeskrivning av olika gestaltungsprinciper och detaljutformningar bör bli ett stöd för kommande förnyelseåtgärder. Förhoppningsvis skall den vidare erbjuda en bit av det bakgrundsmaterial som behövs när det svenska stadsbyggandets historia under 1900-talets stora expansionsperiod en gång skall skrivas.

Studien har begränsats till tätorter med minst 20 000 invånare och omfattar endast platsbildningar som tillkommit i samband med efterkrigstidens utbyggnad av nya stadsdelar. Med hjälp av i första hand stadsarkitektkontoren har stadsplaner och data insamlats varefter ca 170 platsbildningar besökts i de 39 av 49 tillfrågade kommuner som svarat med material. Det erhållna materialet har då, huvudsakligen under sommarhalvåret 1984, kompletterats med egna skisser, foton, intervjuer och anteckningar. Ett antal objekt som som visade sig inte motsvara studiens definition av platsbildningar har gallrats bort och studien har därmed omfattat 128 platsbildningar i 34 tätorter, från Malmö i söder till Luleå i norr. Sedan inventeringsmaterialet analyserats, bl a genom geografisk, kronologisk och morfologisk gruppering, har ett 40-tal representativa objekt valts ut för närmare presentation i en exempelsamling.

Studiens textdel inleds med en kortfattad överblick av kända stadsbyggnadsteoretikers idealbilder, från Alberti till bröderna Krier. Därefter följer en redogörelse för bakgrunden till efterkrigstidens framväxande platsbildningar i Sverige och karaktäristiska drag i deras utveckling från 40-tal till 80-tal. I fortsättningen beskrivs och analyseras de studerade platsbildningarna med avseende på regionala särdrag, trafikförhållanden och tillgänglighet, plantyper och måttförhållanden samt torgrummens fysiska miljö med hänsyn till klimat och akustik, golv och väggar, vegetation och inventarier.

Regionala särdrag

Liksom i efterkrigstidens stadsbyggnad överhuvudtaget har våra varierande klimatförhållanden, landskapstyper och kulturtraditioner inte avsatt några markanta spår i de studerade platsbildningarna. Med undantag för några smärre, sannolikt klimatbetingade variationer beträffande vegetation och sittplatser, finns sålunda inga påtagliga skillnader mellan de olika landsdelarnas platsbildningar, men väl mellan enskilda städers.

Trafikförhållanden och tillgänglighet

Äldre platsbildningar, belägna i bostadsområden utan trafikseparering omges ofta av bilgator och inte sällan finns det framkörnings- och parkeringsmöjligheter på själva torget. Men praktiskt taget alla 60- och 70-talens anläggningar är bilfria och direkt anslutna till stadsdelens gång- och cykelstråk. Normalt får de då en bilsida och en gång-cykelsida. De bilburnas entréförhållanden är oftast trista med stora parkeringsytor utan berikande inslag och besökaren möts av den inåtvända centrumbebyggelsens slutna fasader. De som kommer med buss tvingas vanligen att passera parkeringsfältet och får samma otrevliga entréförhållanden. Ett par exempel visar att entrén kan göras behaglig om parkeringen istället fördelas på ömse sidor om anläggningen.

Cykeltrafik betraktas uppenbarligen ofta som ett problem och rätt vanligt är att cykling över torget är förbjuden. Andra platsbildningar där cyklister släpps in tyder på att farhågorna ofta är överdrivna. Nuvarande krav på tillgänglighet för handikappade är dåligt tillgodosedda i äldre anläggningar där trappsteg till butiker eller andra lokaler och utvändiga trappor utan kompletterande ramper är vanliga.

Plantyper och måttförhållanden

Helt dominerande planform är det traditionella torgets: en sammanhängande yta, avgränsad så att den mer eller mindre starkt upplevs som ett rum i stadslandskapet. Ungefär 1/3 av torgrummen är omslutna av byggnader på alla sidor. Ett tjugotal platsbildningar är uppdelade i två eller flera klart urskiljbara ytor genom byggnadskroppar, fristående skärmtak eller en markant nivåskillnad och ett tiotal består av 2-3 mindre torg förenade medelst korta gränder. De allra flesta platsbildningarna är rektangulära men bildar ibland oregelbundna rum genom att byggnadskroppar förskjutits. Ett par torg har rund form och några är triangulära. Det går en klar linje genom epoken från relativt öppna platser till alltmer slutna och mera komplexa planformer.

I jämförelse med flertalet av innerstadens äldre torg är efterkrigstidens ytterstadstorg med några få undantag av blygsam storlek, med en genomsnittsyta på knappt 2 000 m². Proportionen breddlängd varierar från den mycket långsmala platsen till den rent kvadratiska. Ungefär hälften har dock en proportion som ligger i närheten av gyllene snittets 5:8.

1/3 av platsbildningarna avgränsas av enbart enplansbyggnader och hälften av byggnader i högst 2 vån. Övriga, bortsett från ett antal 50-talsplatser med trevåningshus, kännetecknas av att en eller ett par höga huskroppar reser sig över låghusen. Andelen platser med enbart enplansbyggnader har ökat med åren, vilket kan förklaras med att bostäder utmed torget blivit ovanligare och att tillgänglighetskravet medfört att också samhällsservice i ökad omfattning inryms i markplanet.

Albertis gamla regel för en rumsligt behagfull plats, att relationen fasadhöjd-platsmått bör ligga mellan 1:3 och 1:6 uppfylls dåligt i efterkrigstidens platsbildningar. Om man vid blandad en- och tvåvåningsbebyggelse utgår från tvåvåningshusens fasadhöjd, vilket i många fall torde vara befogat, befinner sig dock 1/3 av dessa platser innanför den övre gränsen, 1:6.

Klimat och akustik

Trots att vårt lands skiftande klimatförhållanden inte på något påtagligt sätt avspeglas i torgens utformning tycks i huvudsak generella krav med hänsyn till sol och vind ha beaktats. En välkänd olägenhet med överbyggda passager möter man emellertid ofta i form av blåsig och otrivsamma entréer till torgen.

Många av de mera öppna plantyperna tillkom vid en tid då biltätheten ännu var låg och traditionen att butiker skulle annonsera sig mot gatan levde kvar. Där torget öppnar sig mot livligt trafikerade gator blir idag trafikbullret ett störande inslag i torgmiljön och kan omöjliggöra sådana verksamheter på torget som konserter och liknande. Vid måttliga trafikmängder har man ibland skapat ett någorlunda hyggligt skydd genom en ridå av träd och buskar.

Golvet

Själva torgytan upptar en stor del av besökarens synfält och beläggningsmaterial, mönstereffekter och nivåskillnader spelar en betydelsefull roll för den fysiska miljön. Betongplattor dominerar och förekommer som enda material i bortåt hälften av platsbildningarna. Vart tionde torg är belagt med smågatsten och hälften så många är helt och hållet asfalterade. Resten har en beläggning i mönster av olika material. Beläggningar av enfärgade betongplattor blir lätt trista när de utan avbrott täcker större ytor. I ännu högre grad gäller detta asfalterade ytor. Smågatstenen är lättare att acceptera genom att den ger en mera skiftande yta. Det är emellertid med blandade och mönsterlagda material de intressantaste golven skapats i de studerade platsbildningarna. I åtskilliga fall har terrängförhållandena varit sådana att torget åtminstone från något håll nås från en lägre eller högre nivå. Det senare förhållandet har fördelen att man omedelbart får en överblick över torgrummet och dess händelser. En liknande fördel har det sluttande torget, som förekommer i ett par fall. Några platser har utformats med nedsänkta partier, förmodligen i syfte att åstadkomma ett avbrott i en stor torgyta och kanske också för att ge förankring och visst skydd åt en sittgrupp. Hälften av dessa finns mitt på torget och hälften förskjutna mot torgets utkanter, vilket ger bättre förutsättningar för aktiviteter av skilda slag på torget.

Väggar

Normalt skiljer sig efterkrigstidens platsbildningar till sin karaktär från det traditionella innerstadstorget. Omslutande byggnader är av samma ålder och i allmänhet är formspråk och fasadmaterial enhetliga. De allt vanligare skärmtaken som oförändrat löper utmed fasaderna gör också att individuella variationer ovanför blir mindre framträdande. Skärmtak som utan avbrott löper utmed torgets alla sidor förstärker emellertid rumsupplevelsen och skapar ett intressant spel av ljus och skugga i torgrummet. Under skärmtaken har butiksfasaderna efterhand blivit ointressantare. Många butiker har blivit expeditioner och liknande med mer eller mindre avskärmade skyltfönster och i nyare anläggningar, bortsett från de allra största med underlag för fackhandel, domineras de kommersiella fasaderna av varuhallarnas slutenhet. I senaste årtiondets anläggningar kompenseras i någon mån den kommersiella servicens allt tristare väggar av sociala och kulturella verksamheter som ofta ligger i markplanet.

Vegetation

Inslaget av grönska varierar från nästan rena stenmiljöer till platser som närmast har parkkaraktär. Ett tiotal torg tillhör den förra kategorin, ibland ett resultat av att torget är underbyggt för garagering eller andra ändamål. Ungefär lika många platsbildningar representerar den andra ytterligheten, den lummigt gröna platsen. Det är då med något undantag platsbildningar från 50-talet där buskar och träd har hunnit växa sig stora. Med sina sittgrupper är de synbarligen mera uppskattade som vistelseytor

än det hårdgjorda torget.

Under 60- och 70-talen har upphöjda planteringsytor med murade eller gjutna stödmurar blivit vanliga. Ofta är de grupperade i rätvinkliga formationer och då i allmänhet kombinerade med sittplatser. En effekt av de uppbyggda planteringarna kan bli att rumsupplevelsen försvagas.

Träd finns på gott och väl 80% av de studerade platserna, många dock ännu så länge dåligt utvecklade. Bara i ett fåtal fall får trädrader inrama torget, vanligare är att en eller ett par trädrader utnyttjas som rumsbildande avskärmning. Enstaka, eller grupper av omsorgsfullt utvalda stamträd är ett effektivt sätt att använda vegetation i torgrummet. Ett bestående intryck är att vegetation, och särskilt träd, är ett ovärderligt tillskott i dessa glest befolkade ytterstadstorg.

Vattenytor och fontäner

I var tredje platsbildning utnyttjas vatten som ett berikande element. Det vanligaste är en grund bassäng med en eller flera vattenstrålar. Med några få undantag är bassängerna upphöjda med vertikala stödmurar. Mot den estetiskt vackrare utformningen med vattenspeglar i marknivå, det finns ett exempel i denna studie, talar bl a hänsyn till synskadade. En annan vacker lösning, att låta fontänens returvatten rinna ut över en skålad fördjupning i torgbeläggningen, förekommer i ett par fall och anses mera acceptabel med tanke på synskadade.

Tyvär är bassängerna vattenfyllda bara under några sommarmånader, enligt uppgift på begäran av föräldrar. På Skärholmstorget i Stockholm konstfrysas dammarna under vinterhalvåret och blir en uppskattad isbana för barnen.

Konst

Närmare hälften av de studerade platserna har någon form av konstnärlig utsmyckning. Det normala är friskulpturer, från naturalistiska avbildningar i traditionella material till lekskulpturer i betong eller trä. Ca 1/5 är kombinerade med spegeldammar, ibland som skulpturalt utformade fontäner. Annan konstnärlig utsmyckning, ett tiotal, består av reliefer applicerade på en muryta eller framställda som plastisk bearbetning av själva muren, samt i ett par fall av väggmålningar.

Den konstnärliga kvaliteten är ojämn. Sedan statliga lån till konst i bostadsområden infördes i början av 60-talet tycks ambitionen varit att sprida ut konsten i områdena, vilket medfört att man inte alltid satsat så starkt på stadsdelens centrumläggning som denna för alla gemensamma träffpunkt skulle vara berättigad till.

Belysning

Lykstolpar av standardtyp är det normala men det finns också exempel på för platsen särskilt utformade belysningsarrangemang. I allmänhet är stolphöjden någorlunda anpassad till fotgängarskalan men på ett och annat torg finner man mycket höga belysningsstolpar som blir ett störande inslag med obehaglig ljusmiljö. Stolparnas placering på torget och deras samordning med vegetation och torgets övriga möblering har uppenbarligen i åtskilliga fall varit svår att bemästra. Ibland är belysningar inplacerade i trädraderna med liknande höjd som träden vilket förtar effekten av mäktiga trädkronor. Belysningsstolpar utmed torgets sidor är rumsligt fördelaktigare än en stolprad tvärs över torget. En god lösning kan också vara att koncentrera torgbelysningen till en eller några sammanförda stolpar med flera ljuspunkter.

På en handfull platser har man nöjt sig med belysningsarmatur i

anslutning till skärmtaken, vilket resulterat i effektfulla belysningsförhållanden samtidigt som en visuellt ofta irriterande stolpflora eliminerats. Allmänt gäller att de estetiska och praktiska fördelarna med att anbringa ljusarmaturer på torgrummets väggar, istället för på fristående belysningsstolpar, är dåligt utnyttjade.

Sittplatser

Det förefaller närmast självklart att dessa platsbildningar som skall fungera som träffpunkter och gemensamma uppehållsytor för stadsdelens invånare, utrustas med sittplatser. Ändå saknas sådana i mer än var femte anläggning, och ofta är sittmöjligheterna begränsade till obekväma sittbräden utan ryggstöd. Orsaken uppges vara rädslan att få torget befolkat av s k störande element. En bidragande orsak är också vandaliseringen, och på en del platser har ursprungliga sittmöbler helt enkelt tagits bort efter återkommande skadegörelse.

En önskvärd valfrihet med hänsyn till sol och skugga eller lugn avskildhet och liv och rörelse, är ofta dåligt tillgodosedd.

Lekplatser

Bara på ett fåtal av platsbildningarna finns lekanordningar eller mindre lekplatser. Med ett par undantag är det platsbildningar i bostadsområden från tiden fram till 60-talets mitt, där barntröttheten idag är låg. Flertalet lekredskap förefaller heller inte användas längre och är ibland p g a bristande underhåll direkt missprydande. I ett par fall har lekanordningarna utformats också som ett smyckande element på torget, vilket gör att de inte verkar övergivna och onödiga när barnantalet tunnats ut.

Med studiens fokusering på fysiska förhållanden har någon närmare undersökning av platsbildningarnas sociala miljö inte gjorts. Det presenterade materialet bör emellertid kunna vara till hjälp för forskningsprojekt inom berörda discipliner. I samband med fältstudierna har naturligtvis en del iakttagelser gjorts som kan ge en antydning om hur och av vilka kategorier platserna utnyttjas. Ett dominerande intryck har varit att torgen, bortsett från i några storcentra, är glest befolkade, också under den varma årstiden. Det tycks mest vara pensionärer som utnyttjar sittmöjligheterna. En annan kategori är det s k A-laget, de mer eller mindre socialt utstötta, vilka allmänt upplevs som ett störande inslag.

Det i senare centrumanläggningar allt vanligare förhållandet att skolans publika lokaler förläggs med entréer från torget har bidragit till att göra torgrummen något mera befolkade. I gengäld har bostadshus med entréer mot torget blivit mindre vanligt. På 50-talet förekom sådana nästan dubbelt så ofta som under de följande årtiondena. En tendens tillbaka mot fler bostäder är dock skönjbar, liksom en strävan mot ett intimare sammanhang med omgivande bostadskvarter. Såväl bostäder som kvällsverksamheter motverkar också vandalisering vilken ofta lett till en utarmning av miljön som i sin tur gjort torget mindre attraktivt som uppehållsplats.

Möjligheter till mångsidig användning av ytterstadstorget är ofta begränsade. Offentliga toaletter tillgängliga från torget är mycket sällsynta och vanligen saknas t ex anordningar för elförsörjning och stånd för uthyrning. Och med litet uppmuntran skulle antagligen nu så sällsynta verksamheter som torghandel och utserveringar bli vanligare.

Flertalet av dessa centrumanläggningar har hittills inte undergått några mera omfattande förändringar. Förändringstrycket tycks emellertid växa och det finns anledning att räkna med rätt omfattande förnyelse under det närmaste årtiondet. Några förnyelseprojekt pågår redan. Även om förnyelsen i första hand avser bebyggelsen kommer den att påverka torgens fysiska och sociala miljö. Det starkt minskade invånarantalet i efterkrigstidens äldre bostadsområden har blivit ett hot mot butiker och samhällsservice. Samtidigt har antalet pensionärer i dessa stadsdelar ökat, utan att dagens krav på tillgänglighet och lokaler för äldreomsorg är tillgodosedda. Stadsdelens centrum och torget där blir ett naturligt läge för t ex dagcentraler och servicebostäder. Särskilt i de tidigare anläggningarna bör tillbyggnader normalt inte stöta på några hinder och kan bli incitament till en ofta välbehövlig förnyelse av själva torgrummet, där tillgänglighetskravet t ex kan medföra att torgytans nivå måste höjas. Ett problem är detaljhandelns fortsatta strukturomvandling med en av många väntad ny stormarknadsväg och tillhörande butiksnedläggningar. Samtidigt kan måhända en annan diskuterad utveckling, införandet av sk distansarbete ge en positiv effekt för centrummiljön, liksom förslaget att bygga ut dagligvarubutikerna med terminaler för olika informationssystem.

Studien har inte närmare gått in på förnyelsebehovet eller förutsättningarna för detta. Men kartläggningen visar att det behövs åtgärder av olika slag för att dessa efterkrigstidens offentliga platsbildningar skall kunna fylla sin uppgift under åren som kommer.

1 INLEDNING

BFR, Centrum för
byggnadskultur 1984

Efterkrigstidens svenska stadsbyggande är bristfälligt dokumenterat. John Sjöström har fångat situationen i några korta meningar: - *vi saknar fortfarande en samlad kunskap om efterkrigstidens byggande från fyrtiotalet och framåt - det byggnadsbestånd som vi nu måste ta itu med. Det gäller en epok som satte en ära i att förneka värdet av all historisk kunskap. Nu har denna epok själv blivit historia och vi måste ta hand om dess byggda miljö med samma kunskap och förståelse som den vi ägnar äldre miljöer. Och vi måste vidga vår syn att omfatta hela den byggda miljön, inte bara enstaka byggnader.*

Denna studie är ett försök att öka kunskaperna om en liten bit av efterkrigstidens stadsbyggande: de offentliga platsbildningarna ute i de nya stadsdelarna. De nya bostadsområdena och särskilt själva bostadsbyggelsen finns behandlade, om än något splittrat, i facklitteratur och facktidsskrifter, ofta hopbuntade i kortare tidsintervall. De nya stadsdelarnas offentliga rum, gator, torg och parker är i stort sett förbisedda, och ändå ugör de den del av staden som tillhör oss alla, och som utnyttjas av gamla och unga, invånare och främlingar.

Det bristande intresset för stadsrummen speglar den stadsbyggnadsideologi som blev förhärskande under efterkrigstiden, och som först under senaste årtiondet börjat ifrågasättas. Funktionalismens krav på friliggande byggnadskroppar i ett utspritt mönster upphävde den rumsligt klara gränsen mellan privata och offentliga ytor i staden. I denna anda byggdes 30-talets bostadsområden och påbörjades den väldiga stadsutbyggnad som blev en följd av efterkrigstidens urbaniseringsvåg och standardökning.

Under krigets sista år väcktes emellertid tanken på en funktionellt och visuellt samlande punkt, en för stadsdelens alla invånare gemensam och rumsligt avgränsad platsbildning. Sedan dess har ett stort antal offentliga platsbildningar anlagts landet runt i samband med att nya stadsdelar byggts ut. Ibland har de närmast karaktär av gata eller plantering, men oftast utgörs de av ett torg, mer eller mindre omslutet av byggnader som inrymmer service av olika slag, samlad till en centrumanläggning. En mindre del, främst i Stockholms- och Göteborgsområdena, finns beskrivna i facktidsskrifter och arkitekturböcker och ibland i broschyrer och liknande. Men det är då huvudsakligen centrumanläggningens byggnader som redovisas och bara undantagsvis berörs själva torgrummet och dess utformning och inredning. Samma är det om man går till bakomliggande stadsplan, där platsbildningen i allmänhet nämns bara i förbigående i stadsplanebeskrivningen, ibland inte alls. I senare års stadsplaner ägnas den något större intresse, men ett bestående intryck blir ändå att platsen är det som blir över när byggnadskropparna grupperats efter funktionella och trafikala krav.

På senare tid har behovet att förnya efterkrigstidens

stadsdelar blivit alltmer påträngande. Trots att de begynnande förbättringsåtgärderna går under begreppet stadsförnyelse tycks de, åtminstone vad det gäller 40- och 50-talsområdena, huvudsakligen begränsas till bostadshusen i form av lägenhetssammanslagningar, modernisering av teknisk utrustning och förbättrad tillgänglighet inom byggnaden. Allvarliga brister av mera övergripande natur väntar på åtgärder. Dit hör t ex trafikförhållanden och samhällsservice. Här kommer särskilt de äldre centrumanläggningarna med sina torg in i bilden. För att de skall kunna fylla sin uppgift som grannskapets eller stadsdelens samlande mötesplats behövs bl a ett säkert och bekvämt gång- och cykelvägsystem. Detta måste knytas samman med bostadskvarteren, kollektivtrafikens hållplatser och andra målpunkter inom området och uppfylla dagens krav på tillgänglighet för handikappade. De äldre områdenas minskade invånarantal och förändrade befolkningssammansättning, liksom en utökad samhällsservice, talar för om- och tillbyggnader. Allt detta är förändringsbehov som kan anges utifrån en känd samhällsutveckling. Intryck från sporadiska besök under senare år kan också berätta att det finns torgrum där t ex förklustrade skyltfönster, övergivna lekredskap och oreparerade vandaliserings-skador visar att de inte på länge varit föremål för någon större omsorg. Allt som allt är det alltså mycket som tyder på att många av efterkrigstidens torgrum och de byggnader som bildar deras väggar är i behov av förnyelseåtgärder inom den närmaste framtiden. Så långt bakgrunden till denna studie.

Syftet med studien är att ge ökad kunskap om de offentliga platsbildningarnas fysiska gestalt och miljö i de nya stadsdelar som vuxit fram i vårt land sedan krigsslutet 1945. Förhoppningsvis skall den, förutom att erbjuda en liten bit av det bakgrundsmaterial som behövs när stadsbyggandets historia under 1900-talets stora expansionsperiod en gång skall skrivas, genom konsekvensbeskrivningar av periodens olika gestaltningsprinciper och detaljutformningar bli till stöd vid den förnyelse som efterkrigstidens platsbildningar nu står inför.

Med "offentlig" menas här att platsen är tillgänglig och avsedd för alla under dygnets alla timmar. Det bortses alltså från det förhållandet att många av dessa platser i stadsplanen inte är "allmän plats" utan ligger på kvartersmark, och inte heller ägs och förvaltas av kommunen.

De offentliga stadsrummen utgöres av gator, platser och parker. Gränsen mellan dessa är flytande och gränsdragningen mellan parken och den rikligt planterade platsbildningen eller mellan den långsmala platsen och gatan blir med nödvändighet något godtycklig. I denna studie har rum av klar gatukaraktär och platser med övervägande parkkaraktär, omgivna av byggnader utan kommersiell eller offentlig service gallrats bort, liksom smärre platsbildningar tillhörande en bestämd bostadsgrupp. Studien omfattar heller inte platsbildningar som tillkommit eller omdanats i samband med innerstadens förnyelse. Dessa avses behandlade i projektets nästa etapp.

En kartläggning av de offentliga platsbildningarna i nutidens svenska stadsbyggnad börjar naturligt vid krigsslutet 1945. Det var då en aktiv bostadspolitik med nya finansieringsregler och, ett par år senare, en ny byggnadslagstiftning bäddade för efterkrigstidens väldiga stadsutbyggnadsperiod. Redan under krigets sista år hade nya stadsbyggnadsidéer vunnit in- steg i landet: grannskapsplaneringen och tanken att sammanföra servicen till ett centrum som skulle be- tjäna de boende inom rimligt gångavstånd. Och 1945 invigdes det första centret i det nybyggda Norra Guld- heden i Göteborg.

ex s 56

En annan utgångspunkt har varit att studien bör täcka hela landet med dess mycket skiftande klimatförhållan- den och byggnadstraditioner för att se om detta satt sina spår i anläggningarnas gestalt. Av praktiska skäl har antalet undersökta tätorter och platsbild- ningar måst begränsas. Ortens storlek har varit ut- gångspunkt för urvalet, och som undre gräns har satts ett invånarantal om minst 20 000 personer, vilket in- nebär 49 tätorter med tillsamman bortåt hälften av landets befolkning. Avgränsningen kan tyckas något godtycklig, men tankegången har varit att i mindre tätorter, med i allmänhet gångavstånd till ett etab- lerat centrum, är det mindre troligt att ytterligare platsbildningar av betydelse tillkommit under perio- den. Det är emellertid klart att undantag finns, främst i de orter, huvudsakligen i storstadsområdena, som under efterkrigstiden vuxit från nästan ingenting till en tätort med kanske bortåt 20 000 invånare. Stickprov som gjorts antyder emellertid att plats- bildningarna här knappast skulle förändra den bild undersökningsmaterialet ger.

FoB 1980

Studien har genomförts så att i ett första steg har stadsarkitekt- eller stadsplanekontoren i de 49 tät- orterna tillskrivits med anhållan om uppgift om antal platsbildningar som tillkommit under perioden. Därav skulle tre (för Stockholm, Göteborg och Malmö ett tio- tal vardera) som bedömdes vara av särskilt intresse för studiens syfte enligt bifogad projektbeskrivning anges särskilt. Det framhölls att utvalda objekt skul- le representera ett tvärsnitt av förekommande plats- bildningar, på ont och gott. Stadsplan och/eller si- tuationsplan skulle bifogas.

I nästa steg har de av stadsarkitektkontoren utvalda objekten och ytterligare ett 30-tal mer eller mindre slumpvis utvalda studerats på platsen. Insända planer har då kompletterats med egna skisser, foton och an- teckningar och i några fall har uppgiftslämnarna sökts upp för kompletterande upplysningar. Under fältstudier- na har sporadiska intervjuer gjorts med sysselsatta och besökare, ofta efter initiativ från dessa som varit nyfikna på främlingens fotograferande och an- tecknande. Fältarbetet har huvudsakligen gjorts under sommarhalvåret 1984.

Sedan inventeringsmaterialet analyserats, bl a genom geografiska, kronologiska och morfologiska gruppering- ar har ett 40-tal representativa objekt valts ut för närmare presentation. För dessa har kompletterande data och detaljerat ritningsmaterial samlats in var-

efter de sammanförts i en exempelsamling, där varje objekt redovisas med situationsplan, sektion, axonometri, foto och en kortare kommentar.

Stadsarkitektkontoren har visat stor hjälpsamhet och den inledande enkäten besvarades av 41 av de 49 kontoren. Enligt enkätsvaren skulle det finnas 261 platsbildningar i de 41 tätorterna, därav något mer än en tredjedel i de tre största städerna. 19 tätorter har enligt enkätsvaren färre än 3 platsbildningar och 2 saknar sådana från tiden efter 1945.

En del av de angivna objekten har visat sig inte motsvara studiens definition på offentliga platsbildningar och totalsiffran är något osäker eftersom några svar varit ofullständiga eller vaga. Med samma "platstäthet" i de 8 tätorterna för vilka inga uppgifter inkommit, kan antalet platsbildningar enligt studiens definition i landets tätorter med minst 20 000 invånare uppskattas till minst 220 och troligen bortåt 250.

bil 1

Sammanlagt har 172 platsbildningar i de 39 kommunerna besökts, därav 64, ungefär motsvarande befolkningsandelen, i de tre storstäderna. 44 av dessa har sedan sorterats ut eftersom de visat sig inte motsvara studiens definition, något vagt formulerad i enkäten. Studiens analyser och kommentarer är därmed baserade på totalt 128 platsbildningar i 34 tätorter av varierande storlek, från Malmö i söder till Luleå i norr.

En jämförelse mellan enkätsvarens prioriterade objekt och övriga, som mer eller mindre slumpvis valts ut för studium på platsen, tyder på en tendens till prioritering av objekt som kvalitativt ligger något över genomsnittet. I studiens exempelsamling är vidare objekt av hög kvalitet överrepresenterade, beroende på att dessa i allmänhet uppvisar intressanta lösningar som ansetts viktiga att föra fram. Samtidigt är den tiondel av de studerade objekten underrepresenterade som karaktäriseras av torftighet och bristande omsorg om detaljer. Exempelsamlingen är alltså inte helt representativ. Verkligheten är med de värderingar studien haft något mörkare än den bild exemplen ger.

Brinckmann 1908

Gestaltningmässigt kan staden ses på två olika sätt: som ett mönster av byggnadskroppar utspridda över ett vidsträckt rum, eller som ett mönster av medvetet formade kontinuerliga rum där husfasaderna bildar väggarna. Synsätten har växlat genom tiderna, men det är det senare betraktelsesättet som präglat stadsbyggnadskonstens höjdpunkter, och som också är utgångspunkt för stadsbyggnadsteoretikerna från årtiondena kring senaste sekelskiftet, Sitte, Stübgen, Baumeister, Brinckmann. Den senare uttrycker synsättet kort och koncist i ett av sina arbeten: *Stadsbyggnad är att gestalta rum med husmaterial.*

Sitte 1982

Med den internationella modernismens framväxt på 1920-talet blev det förra synsättet dominerande och förblev så under ett halvt århundrade. Det senaste årtiondets nyvaknade intresse för rumsliga kvaliteter i stadsbyggandet sammanfaller med ett ökat intresse för stadsbyggandets historia. Efter funktionalismens tvära brott i den historiska kontinuiteten finns nu en strävan att återigen knyta an till gångna epokers idéer och formspråk. Dagens historiska intresse kan till en betydande del tolkas som ett behov av förebilder som stöd och inspiration i en ny situation. Redan Camillo Sitte var på det klara med att det inte var fråga om rena kopieringar: *De gamla mästars härliga förebilder måste hos oss hållas levande på andra sätt än genom tanklös kopiering: bara när vi undersöka vari det väsentliga i dessa prestationer består och när det lyckas oss att använda denna kunskap på ett meningsfullt sätt under moderna förhållanden, kan det lyckas att avvinna den mark som blivit ofruktbar en sådd som ger blom.*

Palladio 1983

Från medeltiden och framåt finns många av facklitteraturens mest prisade stadsrum alltså att beskåda i tämligen oförvanskad skick. Detta är väsentligt eftersom varken tvådimensionella framställningar eller skalmodeller eller ens fotografier kan ersätta verklighetsupplevelsen.

Renässansens arkitekturteoretiker behandlar stadsrummen mest i allmänna ordalag. Palladio framhåller att man i städerna, alltefter dessas storlek, måste avsätta plats för ett eller flera torg där människor kan träffas. Stadens skönhet ökas också om en gata leder fram till en vacker och rymlig plats, varifrån man kan se någon ståtlig byggnad. Han hänvisar till Alberti beträffande måttförhållanden men anger själv att: *Runt kring torget skall man bygga portiker, vilkas bredd bör vara lika med kolonnernas höjd, och meningen med dem är att skydda mot regn, snö och allehanda obehag av tung luft och solhetta.*

Alberti går närmare in på torgrummets proportionering och ger måttregler som till viss del bekräftas av 1800-talets mera vetenskapligt inriktade teoretiker. Byggnaderna kring torget får enligt Alberti inte vara högre än 1/3 av torgets bredd eller lägre än 1/6 av denna. Vidare skall inte torgets bredd vara mindre än halva dess längd. Idealet är en bredd som är 2/3 av

längden. Detta är nära nog gyllene snittets proportion, dvs ca 5:8.

Undersöker man måttförhållandena för berömda platser finner man att de i allmänhet, undantag är bl a några monumentalplatser, följer de gamla reglerna för förhållandet platsmått - fasadhöjd. Piazza di SS Anunziata i Florens, "det perfekt vilande rummet", har proportionen 1:3, Rynek Starego Miesto i Warszawa 1:4 - 1:5, Place Vendôme i Paris 1:6. Stortorget i Gamla Stan i Stockholm, som ger en stark rumsupplevelse, har proportionen ungefär 1:3.

Intresset för måttregler får nytt liv under 1800-talets senare hälft. 1890 presenterade den tyske arkitekten Hermann Maertens sina undersökningar av seendets fysiologiska villkor, t ex att man måste befinna sig på ett avstånd av dubbla byggnadshöjden för att kunna överblicka hela fasaden i höjddled. Maertens' rön utnyttjades och utvecklades av teoretiskt och praktiskt verksamma arkitekter i främst de tysktalande länderna kring sekelskiftet till ett regelsystem för bl a förhållandet mellan byggnadshöjd och platsmått:

- 1:1 - man ser bara halva husfasaden och platsen upplevs som en mindre förplats till en byggnad
- 1:2 - platsen känns trång
- 1:3 - man ser också en bit av himlen vilket ger en stark men behaglig rums känsla
- 1:6 - himlen upptar mer än dubbelt så mycket av synfältet som husfasaden, överskrider proportionen börjar karaktären av plats gå förlorad

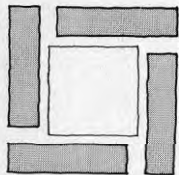
Det är alltså Albertis gamla regel att förhållandet mellan väggens höjd och platsens tvärmått bör ligga mellan 1:3 och 1:6. Att det inte gick att balansera ett platsmått hur långt som helst genom högre byggnader stod dock klart och Otto Wagner hävdade att den övre gränsen för platsstorleken är 12 ha, dvs ca 300x400 m. Byggnader på större avstånd än 400 m upplevs enligt Wagner inte längre som en rumslik avgränsning av en plats.

Stadsbyggnadsteoretikerna anger också andra sätt att påverka graden av rumsupplevelse. Sitte framhåller öppningarnas betydelse och pekar på den sk turbinplanen som ett sätt att öka rumsligheten, liksom att använda överbyggnader av anslutande gator enligt antikens mönster, medan Strengell hävdar att arkitektonisk samhörighet mellan husfasaderna har större betydelse för det optiska intrycket av ett slutet rum än den rent fysiska slutenheten: *I bredd med en sådan samgående gestaltning av platsväggarna betyder det mindre att dessa genombryts av hål, intrycket av rum uppkommer ändå.* Möjligheten till utblickar kan vara en tillgång för rumsupplevelsen och t o m förstärka denna. Strengell framhåller vidare att det inte är platsytans storlek som skapar monumentaliteten utan differentieringen av plats från gata genom större höjd hos platsarkitekturen eller rikare arkitektonisk utbildning av denna jämförd med gatuarkekturen.

Rummets innehåll, dess "möblering", behandlas också i litteraturen. Mest känd är Sittes tes om att hålla mitten fri. Skulpturverk t ex bör, som man gjorde under medeltiden med torgbrunnar, placeras utmed väggarna så

Maertens 1890

Wagner 1902

Strengell 1922

Sitte 1982

att torgrummet kan utnyttjas för samling och handel. Sitte är också negativ till att platsen ges parkkaraktär och menar att särskilt stora träd som skymmer byggnadsverken bör undvikas.

Det återfödda intresset för rumsliga frågor i stadsbygandet avspeglas sedan en del år tillbaka i en riklig flora av litteratur som beskriver och analyserar stadsrummens gestalt med exempel från antiken och fram till våra dagar. Bland de i detta sammanhang mest betydande kan nämnas Bacons *Design of Cities*, Lässig's *Strassen und Plätze* och Zuckers *Towns and Squares*. På senare år har Leon och Rob Krier blivit portalfigurer för den historicerande inriktning som efterträtt funktionalismens stadsbyggnad. I både teoretiska arbeten och i projekt förespråkar bröderna Krier en återgång till kontinuerliga stadsrum, med ofta storslagna sekvenser av gator och monumentala platser i barockens anda. Den danske arkitekten Jan Gehl har studerat de urbana rummens utformning med hänsyn till den sociala miljön och i vårt land arbetar Björner Torsson sedan ett tiotal år tillbaka på ett mera teoretiskt plan med stadsrummens perceptionspsykologi.

I följande kapitel ingår ett avsnitt om platsbildningarnas måttförhållanden och utformningsprinciper. Syftet har bl a varit att utröna om möjligen Albertis och sekelskifteteoretikernas proportioneringsregler kan ha påverkat de studerade platsernas gestalt. Så tycks nu inte varit fallet, och skall man döma av stadsplane- och projekteringsbeskrivningarna är det lokalprogram och funktionskrav som fått bestämma platsbildningarnas form och måttförhållanden. Estetiska överväganden tycks också varit mera inriktade på byggnadsvolymer och deras inbördes relationer än på rummet mellan dem.

Bacon 1974
Lässig m fl 1968
Zucker 1970
Krier 1975

Gehl 1980

Torsson 1974

3 OFFENTLIGA PLATSBILDNINGAR I SVENSK STADSUTBYGGNAD 1945-80

3.1 Bakgrund och utvecklingsdrag

Staden och torget hör samman. Byn klarar sig med bygatan, men i staden förväntar man sig ett torg. Den anlagda öppna torgplatsen vann insteg i våra trakter på 1200-talet och fick då ersätta den äldre medeltidens vidgade huvudgata som stadens rum för handel och samling. Här byggdes rådhuset och de förnämsta handels- och ämbetsmannagårdarna, ibland också kyrkan men ofta placerades denna något kvarter bort. Genom sin resning deltog kyrkobyggnaden ändå visuellt i torgmiljön. Kanske fick den i det avskilda läget en egen liten förplats, men kontinentens två stadsrum, det profana med rådhuset och handel och det religiösa dominerat av kyrkliga verksamheter, blev inte framträdande i våra städer.

"Torget" var den svenska medeltidsstadens brännpunkt och det var här man satsade på material och utsmyckning. Städerna i Sverige var länge små och fram till industrialiseringen var det bara ett fåtal städer som kom upp till det nutida grannskapets storlek, några tusen invånare. I allmänhet räckte "Torget" som både fintorg och vardagstorg fram till mitten av 1800-talet, då stadstillväxt och ökande handel medförde att kompletterande öppna platser anlades, i allmänhet i den gamla stadskärnans periferi. De var ofta ödsliga när inte torghandel eller marknader pågick, en ruta i schackbrädesplanen som lämnats obebyggd och med upplösta avgränsningar som gav föga rumskänsla. Nu tillkom också stadsrum av ett nytt slag: den offentliga parken, stadsparken, tillgänglig för alla.

Ett par årtionden in på 1900-talet hade de expanderande städernas sista markresurser innanför tullarna byggts, och på 30-talet började funktionalismens öppna och utspridda stadsplanemönster erövra landskapet utanför de forna tullgränserna. Till att börja med fick de nya bostadsområdena ingen egen samhällsservice, möjligen en skola vars lokaler vid denna tid dock enbart utnyttjades för undervisning. Stadskärnans utbud fanns ju ännu så länge på någorlunda överkomligt avstånd: stadsbiblioteket, läroverket, post och bank. Men småbutiker och hantverk av alla slag etablerades i bostadshusens bottenvåningar, utspridda över hela stadsdelen, men ofta med en viss koncentration till större infartsleder. I första hand kooperativa bostadsföretag utrustade här och där sina bostadshus med hobbylokaler och andra gemensamma utrymmen. Och det fanns gott om friytor som, även om de låg på tomtmark, oftast var allmänt tillgängliga. Men de nya stadsdelarna kom att sakna en för invånarna gemensam samlingsplats. Och i städer med stark tillväxt blev avståndet till stadskärnan efterhand oacceptabelt stort. I den situationen kom idén om grannskapsenheten väl till pass.

I början av 40-talet, mitt under brinnande krig, in-

troducerades grannskapsplaneringen i Sverige. Från ursprunget i 20-talets USA hade grannskapstänkandet fått en ny grogrund i framför allt England, där det under kriget också kom att framstå som ett led i kampen mot fascismen. En uppspjälkning av staden i mindre, delvis autonoma enheter skulle bidra till att skapa aktiva, självständiga individer med fast förankring i sitt eget grannskap. I detta skulle bostäder och verksamheter samlas kring ett "Community Centre" med gemensamhetslokaler av olika slag. Grannskapstänkandet vann snabbt insteg i vårt land och alltsedan krigsslutet har ett stort antal centrumanläggningar byggts med kommersiell och social service, vanligen samlad kring ett torg. Den offentliga platsbildningen blev återigen ett betydelsefullt element i stadsbyggandet.

Grannskapsplaneringens uppkomst och utveckling i Sverige under efterkrigstiden finns utförligt behandlad i en avhandling för några år sedan.

Franzén Sandstedt
1981

Det var i stadsdelen Årsta i Stockholm som det första initiativet togs. Centrumanläggningen där projekterades under kriget och utformningen var i sina huvuddrag klar 1944. På grund av krigstidens och de första efterkrigsårens besvärligheter med byggnadstillstånd m m fick anläggningen uppföras i etapper med början 1946 och stod inte färdig förrän 1954. Syftet var i första hand att skapa ett socialt centrum enligt de engelska förebilderna, men samtidigt skulle butiker och liknande samlas hit istället för att som tidigare spridas ut över stadsdelen. I Årsta fick emellertid de kulturella verksamheterna och lokaler för aktiv fritidssysselsättning dominera över kommersiella intressen. Några butiker vänder sig mot torget men många har sina entréer mot omgivande gators breda, trädplanterade gångbanor, vilket också bidrar till att besökaren inte möts av anläggningens baksidor, vilket skulle bli vanligt i senare centra. Årsta blev redan före det utdragna färdigställandet genom omfattande publicitet genombrottet för centrumbyggandet i nya stadsdelar. Det var emellertid i Göteborg som ett grannskapscentrum med sitt torg först stod färdigt. 1945 invigdes Norra Guldheden med en stor bostadsutställning anordnad av 100-års jubilerande Svenska Slöjdföreningen (nu Föreningen Svensk Form). Samlingslokaler och restaurant i anslutning till bostäder för ensamstående, leksskola, post, bank och bortåt 10 butiker fick omrama en öppen plats, Guldheststorget, på två sidor. Liksom i Årsta blev torget befriat från biltrafik, en lösning som man inte alltid vågade sig på under det närmaste årtiondet.

Omkring 1950 tog byggandet av sådana samlingspunkter för de nya stadsdelarna fart, främst i de största och mest expansiva städerna.

I Stockholm fick man i anslutning till tunnelbaneutbyggnaden pärlband av centra intill stationerna. Genom att tunnelbanestationen betjänade en stadsdel av storleksordningen 10 000 inv, ibland ännu fler, blev anläggningarna större än i landsortsstäderna, där underlaget i allmänhet bara var hälften så stort, om ens

det. Några centra gjordes ännu mycket större och fick en uppgift att avlasta cityområdet. Ett annat karaktäristiskt drag i huvudstadens centrumanläggningar från denna tid blev en strävan att markera centret i stadslandskapet genom en högre byggnad vid torget. Det var med ett par undantag ett bostadspunkthus av relativt måttlig höjd som kunde balanseras av platsstorleken. Sådana landmärken byggdes på 50-talet också här och där ute i landet, som i Fröslunda i Eskilstuna och Johannelund i Linköping.

ex s 50
ex s 74

De låneregler som infördes på 40-talet medgav subventionerade statliga bostadslån också för lokaler, t ex butiker, om dessa inrymdes i bostadshusen. Minst 50% av våningsytan skulle dock vara bostäder, vilket återspeglas i många 50-tals anläggningar där bostadshus med butiker m m i bottenvåningarna får bilda väggar i torgrummet, som t ex Hantverkartorget i Sandviken. Så länge butikerna var små gick det också att utan större nackdelar inrymma dem i bottenvåningarna. Detaljhandels strukturomvandling, med genombrott för självbetjäningbutiken i början av 60-talet, medförde krav på större, djupare och mera flexibla butiksytor. Detta ledde till arkitektoniskt svårbemästrade lösningar där enplans butiksbyggnader fogades till ett högre bostadshus för att tillgodose belåningskravet. Nya belåningsregler har sedermera gett en större frihet men bidragit till att bostadshus kring torget blivit mindre vanliga och ersatts av utbredda byggnader i 1-2 plan innehållande enbart lokalytor.

ex s 96

Något mer än en tredjedel av de studerade platsbildningarna, varav närmare hälften i Stockholm, Göteborg och Malmö, blev färdiga under 50-talet (tre redan under 40-talets senare hälft), något färre under 60-talet och en tredjedel under 70-talet (6 först i början av 80-talet). Att platserna från 50-talet är så många trots att bostadsbyggandet var mindre omfattande än under efterföljande år kan ha sin förklaring i att man under 50-talet byggde mindre centrumanläggningar, betjänande tämligen små områden, vilket i sin tur var betingat av dåtida service- och detaljhandelsstruktur. Handels strukturomvandling, utvidgad samhällservice, lägre boendetaethet och ökad rörlighet medförde på 60- och 70-talen en koncentration till större anläggningar i ett glesare mönster. En del av dessa fick dessutom inbyggda torg och omfattas därmed inte av denna studie.

Det är ofta lätt att datera platsbildningarna genom omgivande byggnaders formspråk och innehåll men också genom t ex planformen. Det går en linje genom epoken från mycket öppna platser till alltmer slutna och mer komplexa planformer. Av den öppnaste typen, nedan kallad 1 a, är tre av fyra från 50-talet, medan av typ, 1 e, där torgytan är kringbyggd på alla sidor bara en fjärdedel är från detta årtionde. Av typen en grupp av platser förbundna med kortare gator, är alla utom en från 70-talet.

Med den i bl a arkitekturdokumentationen rätt vanliga,

om än något grova metoden att redovisa ett utvecklingsförlopp genom uppdelning på decennier ("30-talets byggnadskonst i Sverige", "Fyrtiotalets svenska bostad" etc), kan sammanfattningsvis följande tidstypiska drag framhållas för efterkrigstidens offentliga platsbildningar.

50-talet

Det sena 40-talets och 50-talets platsbildningar är i allmänhet tämligen små och anspråkslösa. I de fåtaliga större anläggningarna är planformen oregelbundnare och bebyggelsen livfullare, med inslag av höghus. Nästan alla utgöres av ett enda sammanhållet torg, mer eller mindre slutet, men bara i ett fåtal fall begränsat av byggnader på alla sidor. Rätt vanligt är emellertid att de obebyggda sidorna får en rumsliq avslutning genom trädtrader, och praktiskt taget alla 50-tals platserna har uppvuxna träd också på själva torget, som bildar ett värdefullt inslag i torgmiljön. Inte sällan finns det dessutom gräsmattor och buskvegetation som kan ge platsen eller delar av den karaktär av liten park, som t ex Trätorget i Göteborg.

ex s 60

Många av 50-talets centra kom till innan trafikseparering blivit vanlig i de nya stadsdelarna och då biltätheten fortfarande var låg. Helt avskilda gång- och cykelvägar mellan platsbildningar och omgivande stadsdel är därför mindre vanligt, och inte sällan släpps biltrafiken fram på själva torget. Närmare var fjärde plats har sålunda parkering på torget, som på Hantverkartorget i Sandviken, och i hälften av dessa löper en körbana utmed en eller flera av torgets sidor med en traditionell trottoar längs fasaderna, som på Oppeby Torg i Nyköping.

ex s 96

En stor tillgång är den bostadsbebyggelse som finns i 70% av 50-talets anläggningar. Av skäl som berörts ovan är det vanligt att torgrummets väggar består av bostadshus med småbutiker i bv och i allmänhet 1-3 bostadsvåningar över, som t ex vid Kvarnforsplan i Borlänge. I enstaka fall är bostadshuset högre och då, med hänsyn till hissekonomi, i minst 7-8 vån. Under den mörka årstiden lyser det vänligt från fönstren på kvällarna och särskilt när trapphusentréerna vetter mot torget bidrar bostäderna till att ge liv och rörelse också under tider när butiker är stängda. Om torget är bilfritt blir det ett användbart uterum för de boende i alla åldrar. Med hänsyn till fasadekonomi är det emellertid vanligt att åtminstone något av husen får sina entréer från utsidan, men också då blir bostäderna en tillgång som bl a minskat vandalisering och butiksinbrott.

ex s 44

Lokaler för sociala och kulturella verksamheter är inte vanliga. Anmärkningsvärt är emellertid att biograferna vid denna tid kunde etableras, åtminstone i de större städernas ytterstadsdelar. Byggandet av småkyrkor hade ännu inte fått riktig fart, men då och då finns det en kyrka i anslutning till centret, dock bara i ett fall direkt intill torgrummet.

Flertalet platsbildningar från 50-talet framstår som behagliga, inte minst genom den lilla skalan. Torg-

ex s 56

rummens väggar är vänliga, och fasadmaterialet är i allmänhet puts eller tegel. Men butiksdöden har satt sina spår. Vid t ex Guldhedstorget i Göteborg finns nu mindre än hälften av det ursprungliga antalet affärer. Några har blivit kontor eller liknande och några har slagits samman till en större dagligvarubutik. Moderna självbetjäningsaffärer är inåtvända, och förklustrade fönster är en vanlig syn. Ibland har postkontoret försvunnit, vilket ytterligare förvärrat småbutikernas situation. Biografer finns kvar bara i några av de allra största centrumanläggningarna men är nu också där nedläggningshotade. Trots allt finns ändå förvånansvärt många småbutiker kvar med skyltfönster som väcker intresse. Men en försämring, som bl a visar sig i ett mycket begränsat öppethållande är på gång, och de mer eller mindre igensatta skyltfönstren kan befaras öka ytterligare.

Konstnärlig utsmyckning finns i ungefär samma utsträckning som i hela efterkrigstidens platsbildningar. Fontäner är emellertid betydligt vanligare än i senaste årtiondets platser, liksom uppväxta träd. Planteringar är mindre strikt geometriskt utformade än i senare anläggningar, men sittplatser förekommer mindre ofta. Hälften av 50-tals torgen saknar sådana, vilket är betänkligt, särskilt som andelen gamla människor är hög i dessa stadsdelar. Tillgängligheten för rörelsehindrade hade ännu inte uppmärksamats när dessa anläggningar kom till. Trappsteg vid entréer är vanligt och utvändiga trappor för att nå trognivån är långtifrån alltid kompletterade med ramper.

För ungefär en tiondel av de 50-talsplatser som besökts har den yttre miljön bedömts undermålig, främst p g a skadegörelse och bristande underhåll.

60-talet

Under 60-talet förändrades centrumbyggnadernas innehåll och gestalt, vilket påverkat platsbildningarnas plantyp och miljö, men alltjämt är dock det sammanhållna torget dominerande. De enkelt uppbyggda flerbostadshusen med butiker och andra lokaler i bottenvåningarna lever kvar under decenniets första år, men en successiv övergång till funktionsdifferentierade byggnader är märkbar. Bostäder utmed torget blir ovanligare och förekommer i mindre än hälften av 60-talsanläggningarna. Utbudet av social och kulturell service blir emellertid rikare. Antalet kyrkor ökar också och finns i anslutning till vart femte centrum, de flesta dock utan direkt kontakt med torget. Men utmed gott och väl var fjärde platsbildning finns enbart kommersiell och expeditiv service. Småbutikerna blir färre och detaljhandeln domineras av en eller vanligen två livsmedelshallar. De har inte något nämnvärt skyltningsbehov och deras fasader, som utgör en betydande del av torgets väggar, är trista. Bara undantagsvis görs försök att liva upp fasaderna t ex genom konstnärlig utsmyckning. De nya verksamheternas varierande funktioner återspeglas i byggnadsvolymer. Handeln i utbredda rektangulära enplanskroppar och samhällsservice i något mer artikulerade volymer, i ett eller två plan. Där bostads-

hus förekommer reser sig dessa över verksamheternas låga huskroppar, ibland med bara någon våning men i en tredjedel är bostadshusen i 9-10 våningar. Skärmtak får en uppgift också som ett sammanhållande element i torgrummet.

Centrumanläggningarnas ökade byggnadsyta sluter torget alltmer, och närmare hälften är nu omgivna av byggnader runt om eller på alla sidor utom en. I många fall har man uppenbarligen funnit att det inneslutna torgrummet med de utökade verksamheterna skulle bli alltför stort i förhållande till de låga väggarna. En del av lokalytorna har då förlagts till en eller ett par butiksgränder eller också har torgrummet delats upp med hjälp av byggnader, som i Skiftinge i Eskilstuna, eller genom tvärställda skärmtak. I andra fall har man försökt att visuellt minska torgytan genom nedsänkta partier eller markant uppbyggda planteringar.

Konstverk och fontäner förekommer ungefär lika ofta som i 50-tals anläggningarna, träd däremot mindre ofta och träden är idag i många fall nyplanterade som ersättning för de ursprungliga som inte klarat påfrestningarna. 60-talsplatserna är emellertid betydligt bättre utrustade än 50-talets vad gäller sittplatser. Istället för 50-talets friare planteringar och sittgrupper blir det nu vanligt med uppbyggda rabatter i kombination med fasta sittplatser i ett strikt geometriskt mönster. Bara en plats med parkkaraktär tillkommer under detta årtionde.

I 60-talets bostadsområden är trafikseparering genomförd. Centrumanläggningarna har fått avskilda gång- och cykelstråk till omgivande bostadsgrupper, torgytan är befriad från bilar och i allmänhet knuten till den kollektiva trafikens hållplats. I många fall möter dock anläggningen besökaren på ett mindre inbjudande sätt. Livsmedelshallarnas lastkajer och bilismens växande parkeringsytor blir allt mer påträngande.

Vandalisering och bristande omsorg om närmiljön präglar idag 60-talets platser i ungefär samma utsträckning som 50-talets.

70-talet

En friare syn på samhällsservicens organisation tillförde många 70-tals torg nya berikande verksamheter. Skolan hade redan tidigare så smått börjat öppna sina lokaler för fritidsverksamheter. Innan hade man eftersträvat ett läge intill större grönområden, vilket innebar att skolan oftast blev avskild från centrumanläggningen, eller i varje fall från torget. När nu skolans bibliotek blev stadsbiblioteksfilial, gymnastiksalen blev sporthall med simbad och skolmatsalen restaurang, var det naturligt att knyta skolan direkt till centrumanläggningen. Större, integrerade centrumanläggningar finansierade med statliga lån och med gemensam lokalförvaltning blir allt vanligare. Skolan är en del av centrumanläggningen i närmare en tredjedel av 70-talets centra, som i Hertsö i Luleå, med de publika lokalerna utmed torget. Även andra former för samhällsservice som försäkringskassa, vårdcentral, kommunala expeditioner och kvarterspolis får ökat utrymme och förekommer i 90% av centrumanläggningarna. Också

ex s 76
ex s 118

kyrkobyggandet har ökat och småkyrkor med välutrustade församlingshem ingår i mer än en tredjedel av 70-talets centra, därav hälften belägna vid själva torget, som i Hertsö, och resten vid en egen liten platsbildning som i Ersboda i Umeå.

De nya verksamheterna medför väsentliga fördelar för miljön. Dagtid ger skoleleverna ökat liv åt torget som delvis utnyttjas som skolgård, och samhällsservicen gör att torget blir befolkat även då butikerna är stängda. Dessutom ger skolbyggnader och kyrkor större arkitektoniska möjligheter att berika torgrummet än de rena butiksbyggnaderna. Liksom under tidigare tidsavsnitt kan platsen oftast dateras genom de omslutande byggnadernas formspråk och material. Plåten får mot avsnittets senare del vika för fasadtegel, Komplicerade takformer, "skrynkade" planformer, snedställda glasytor markerar övergången till 80-tal.

ex s 62

Nästan alla 70-talets platsbildningar består också av de mera slutna eller komplexa plantyperna. Två eller tre torg förenade med smala butiksstråk tillgodoser, som i Vallås i Halmstad, den nya syn på skala, rumslighet och komplexitet som i bostadsbyggandet får sitt uttryck i "lågt och tätt". Bortåt hälften av platserna avgränsas av enbart envåningsbyggnader. Detta är regel i den tiondel av 70-talsanläggningarna som innehåller enbart kommersiell service. Men också när social och kulturell service tillkommer är vanligen enplansbyggnader dominerande, om än med inslag av byggnadskroppar i två plan. Först när det finns bostäder, eller i ett par fall kontor, ökar våningsantalet, men hushöjderna är måttliga och håller sig kring 5-6 vån. Bostadshus förekommer vid ungefär lika många platsbildningar som under 60-talet, och då med butiker eller andra lokaler i bottenvåningen. De högre byggnadskropparna blir i allmänhet ett positivt tillskott till torgmiljön och kan dessutom fylla en uppgift som landmärke för centret. Att det finns behov av ett sådant framgår av att de utbredda enplansanläggningarna ofta kompletteras med en mast som annonserar anläggningen i stadslandskapet.

Med början under 60-talets senare hälft byggs nu helt invåtvända anläggningar med övertäckta gator och torg och det förekommer också att torg som tidigare varit öppna platser byggs in. Det är inte längre stadsrum i vedertagen bemärkelse utan ett slags halvoffentliga utrymmen som är tillgängliga under butikstid eller tider då andra verksamheter hålls öppna.

3.2 Regionala särdrag

Liksom i efterkrigstidens stadsbyggande överhuvudtaget har våra varierande klimatförhållanden, landskapstyper och kulturtraditioner inte avsatt några markanta spår i platsbildningarna. Skillnader i t ex solstånd och snömängder har inte påverkat torgrummens måttförhållanden och möblering i någon större grad. Och det blåsigaste Skåne och västkusten har lika mycket av de öppnare plantyperna som landet i sin helhet.

En påtaglig skillnad mellan landets två största städer

finns i det studerade materialet: öppnare torgformer är 4 ggr vanligare i Göteborg än i Stockholm. Andelen platser från 50-talet, då de öppnare typerna dominerar, är ungefär densamma för de två städerna och skillnaden är svår att förklara utan en mer ingående analys. I en del städer har en viss lokal tradition kunnat iakttagas vad gäller platsbildningarnas beläggningsmaterial, planteringsarrangemang etc som återkommer i platserna genom åren. Möjligen kan skillnaden Stockholm - Göteborg ses som en sådan etablerad lokal tradition. Också beträffande torgrummens utsmyckning med skulpturverk och fontäner finns en skillnad i det studerade materialet (som utgör ungefär hälften av totala antalet efterkrigsplatser i de två städerna). Bortåt 3/4 av stockholmstorgen men mindre än hälften i Göteborg har konstnärlig utsmyckning. Och fontäner eller andra vattenarrangemang är tre gånger så vanligt i Stockholm som i Göteborg.

Det är mindre vanligt med fontäner, träd och sittplatser på norrlandstorgen än i landet för övrigt, vilket väl kan förklaras av klimatförhållandena. I gengäld förekommer konstnärlig utsmyckning något oftare där. Med undantag för sådana smärre, sannolikt klimatbetingade variationer finns det inga påtagliga skillnader mellan de olika landsdelarnas platsbildningar, men väl mellan enskilda städers.

3.3 Stadsplanestatus och förvaltning

Studien har inte syftat till någon närmare kartläggning av platsbildningarnas juridiska och ekonomiska status. Det av stadsarkitektkontoren levererades materialet består till övervägande del av illustrationsplaner och uppgifter om ägoförhållanden har inte infördrats. För ungefär en tredjedel av objekten ingår dock den formella stadsplanekartan i det insamlade materialet och sporadiskt finns uppgifter om ägo- och förvaltningsförhållanden.

Av dokumenten för ca 40 platsbildningar, där de tre storstäderna är underrepresenterade, kan följande utläsas.

För något mer än hälften är torgrummets måttförhållanden och relationer till omgivningarna fixerade i stadsplanen genom att byggnadskropparnas läge, och användning för olika ändamål är fastlåst och deras planyta och våningsantal eller byggnadshöjd maximerad. Oftast torde skisser eller i varje fall ett utförligt program för centrumanläggningen ha funnits då stadsplanen upprättades, vilket också ibland framgår av stadsplanebeskrivningen. Torgrummets arkitektoniska upphovsman kan vara stadsplane författaren, nästan alltid en kommunal planarkitekt, eller husprojektören, men ofta tycks slutprodukten vara resultatet av ett samarbete dem emellan. De element i torgmiljön som inte fastställs i stadsplanen (beläggning, vegetation, belysning, sittplatser etc) kan sedan ha bestämts av olika kommunala organ som gatukontor, parkförvaltning och elverk. Ibland har stadsplanens byggnadsrätt inte utnyttjats till fullo och det förekommer också att en byggnadskropp avviker från stadsplanens byggnadsyta. I allmänhet är avvikelserna obetydliga, och har inte föranlett

någon stadsplaneändring, men i några fall tycks husprojekteringen ha resulterat i en helt ny stadsplan. Övriga platsbildningar är baserade på s k elastiska stadsplaner, innebärande att det för byggnadskvarteret anges användningssätt, vanligen "centrumändamål" samt högsta tillåtna byggnadshöjd eller våningsantal utan att byggnadskropparnas läge eller planform fixeras. För framför allt bostadskvarter anges i den elastiska stadsplanen normalt också högsta tillåtna våningsyta, men detta förekommer bara i ett fåtal fall för dessa centrumanläggningar. Det kan bero på att lokalprogram m m inte varit helt klara då planen upprättades eller att man inte velat låsa framtida tillbyggnadsmöjligheter och att exploateringsgraden inte har samma kvalitativa betydelse som i bostadskvarteret. Ofta visas emellertid på den formella plankartan eller på en åtföljande illustrationsplan huskropparnas tänkta gruppering och därmed också torgets form. Den illustrerade utformningens överensstämmelse med verklighetens varierar från total olikhet till exakt likhet. I det senare fallet har alltså projekteringsarbetet föregått stadsplanen, en inte ovanlig företeelse under de s k rekordåren. Också vid elastiska planer förekommer i enstaka fall smärre avvikelser från plangränser och bestämmelser utan att den ursprungliga planen därför reviderats.

Den elastiska stadsplanen har med tiden blivit allt vanligare och förekom under 70-talet 3 ggr så ofta som den låsta stadsplanen, vilken tidigare varit dominerande. För de granskade stadsplanerna gäller att själva platsbildningarna i allmänhet endast förbigående berörs i stadsplanebeskrivningen, och ibland inte alls. Samma är förhållandet i beskrivningar till tävlingsförslag, prisnämndsutlåtanden och vid presentationen i facktidskrifter. På senare år kan man dock i sådana sammanhang avläsa ett ökat intresse för den offentliga platsens gestalt.

Mindre än hälften av de 46 platsbildningarna för vilka säkra uppgifter erhållits, är i stadsplanen utlagda som "Allmän plats, gata eller torg" eller "Allmän plats, park". Övriga ligger i stadsplanen på kvartermark, andelen har ökat svagt med tiden, och förvaltas sannolikt inte av kommunen. Vanligt tycks vara att omgivande bostadsområdets ägare träder in i kommunens ställe, ofta ett allmännyttigt bostadsföretag. Men det förekommer också rent privatägda platsbildningar och större centrumanläggningar med sina offentliga platser tycks på senare år blivit investeringsobjekt för bl a försäkringsbolagen.

Någon klarhet om platsbildningarnas förvaltning ger inte denna studie. men mycket tyder på att bara ungefär hälften av dessa förvaltas direkt av kommunen.

3.4 Anslutning till trafiksystem och tillgänglighet

Om man bortser från några storstadscentra av typ Skärholmen med ett mycket stort influensområde, vänder sig dessa ytterstadsanläggningar till den omgivande stadsdelens invånare. Om torget skall kunna fylla sin upp-

gift som grannskapets träffpunkt måste det därför vara väl länkat till det lokala gång- och cykelnätet. Det bör vidare vara anslutet till områdets bilentré och till hållplats för den kollektiva trafiken. Anläggningen skall med andra ord vara områdets port mot stadens övriga delar.

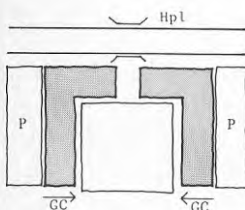
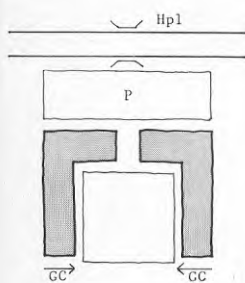
Äldre platsbildningar, belägna i bostadsområden utan konsekvent genomförd trafikseparering omges ofta av bilgator och inte sällan som på Oppeby Torg i Nyköping, finns dessutom framkörings- och parkeringsmöjligheter på torget. Med stigande biltäthet blev detta allt ovanligare och praktiskt taget alla senare platsbildningar är som tidigare framhållits bilfria och direkt anslutna till stadsdelens separata gång- och cykelnät.

Normalt får nyare centra en bilsida och en gång- cykelsida. Att man är mån om bilkunderna kan avläsas i de omfattande parkeringsytorna. Bara i några enstaka fall, huvudsakligen storcentra, har man valt andra lösningar än den vanliga markparkeringen. Stora trista asfaltytor utan berikande inslag är vanliga. Långa tider är de dåligt utnyttjade och tycks ha dimensionerats efter veckoslutens storinköp. De bilburnas entréförhållanden blir trista, särskilt som centrumbyggnaderna vänder sig in mot torget med en mer eller mindre sluten fasad mot parkeringsytan. Och de som kommer med buss får samma otrivsamma entréförhållanden eftersom hållplatsen vanligen finns på trafikleden och parkeringsytan måste passeras på väg till torget. I de fall då anläggningen dessutom betjänar grannskapet på andra sidan om en trafikled, måste i allmänhet också invånarna där passera parkeringsplatsen. En god lösning har visat sig vara att fördela parkeringsplatserna på ömse sidor om anläggningen, parkeringsytorna blir då mindre dominerande och entrén från hållplats och bostäder på andra sidan trafikleden kan göras behagligare. Lindsdals Centrum i Kalmar är ett exempel på en sådan utformning.

Oftast möter centrumanläggningarna besökaren från gång- och cykelsidan på ett vänligare sätt än från bilsidan. Men cykeltrafiken uppfattas uppenbarligen ofta som ett problem och troligen vanligt är att cyklande över torget inte är tillåtet. Frågan har uppmärksammats i Statens Planverks skrift "Stadens trafiknät, cykeln", där det framhålls att ett gångtorg som omöjliggör cykling kan medföra att en cykelled bryts av och att cykeltrafiken måste söka sig andra vägar runt centrumanläggningen. Planverket menar att cykeltrafiken i de flesta fall troligen kan föras in över torget.

Farhågor för konflikter mellan cyklande och gående på torget har ibland resulterat i en asfalterad cykelbana över torget som mycket starkt avviker från en i övrigt platt- eller stenbelagd yta och därigenom splittrar och riktar torgrummet på ett olyckligt sätt. En något mindre framträdande materialkontrast skulle måhända också föra det goda med sig att cyklisten far försiktigare fram. När det inte rör sig om primära cykelstråk förefaller en kanalisering inte nödvändig på dessa glesbefolkade förortstorg. I t ex Ersboda i Umeå och t o m på torget i ett storcentrum som Kista släpper man in cyklande på torget utan någon markerad cykelbana och utan att detta tycks medföra några olägenheter.

ex s 94

ex s 68

Statens Planverk
1975

ex s 118
ex s 104

Ibland kan det emellertid vara befogat att helt förbjuda cykeltrafik, t ex på grund av dåliga siktförhållanden vid entréerna. Ofta nöjer man sig då inte med informerande skyltar för att stoppa cyklisterna, utan förser entréerna med avstängningsanordningar, s k cykelfällor, som förutom att de ger ett ovänligt intryck blir till besvär också för handikappade och besökare med barnvagn. Inte ens extra omsorg om utformningen som i Runby i Upplands Väsby eliminerar känslan av obehag. Om sålunda cykelförbud ibland kan vara motiverat ställer man sig dock undrande inför skylten vid ett torg som anger att "Hundar får ej vistas på torget".

ex s 120

Kravet på tillgänglighet för handikappade är nästan genomgående väl tillgodosett i nyare anläggningar men brister finns i de äldre. Trappsteg till butiker och andra lokaler och utvändiga trappor utan kompletterande ramper är där rätt vanliga. Ibland har ramper tillfogats där detta varit enkelt att göra, men inte alltid med den omsorg om detaljutformningen man skulle önska.

3.5 Plantyper

De 128 platsbildningar som studerats med hjälp av stadsplaner, tidigare dokumentation samt besök, har morfologiskt sorterats i 3 huvudtyper:

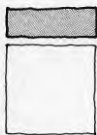
- den rumsligt sammanhållna platsen
- den rumsligt uppdelade platsen
- sekvens av platser

Huvudtyperna har sedan spjälkats upp ytterligare något. Andra typiseringar finns att hämta i stadsbyggnadslitteraturen men ovanstående har visat sig mest givande för ändamålet här.

Typ 1, som är den helt dominerande typen, representerar det traditionella torget: en sammanhängande yta, så avgränsad att den mer eller mindre starkt upplevs som ett rum i staden.

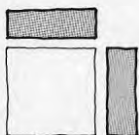
Ett litet fåtal av denna plantyp avgränsas på bara en sida av en byggnad, i samtliga fall en enplans butiks-länga. Åt övriga håll gränsar torget till parkeringsytor, grönytor eller trafikleder, oftast avskärmade med hjälp av träd eller buskar. Torgytan framstår som en förplats till butiksbyggnaden. Det är en plantyp som ställer stora krav på dimensionering, detaljutformning och inventarier. Omsorgsfull gestaltning i kombination med obetydlig omgivande trafik kan resultera i en anspråkslös men behaglig platsbildning som t ex Hårlemans Plats i Lund.

I gott och väl en tredjedel av plantyp 1 begränsas torget av byggnader på två sidor, vinkelställda eller utmed två motsatta sidor. Den förra typen förekommer oftare än den senare och ger normalt en starkare rums-känsla. Om hörnet är slutet (vilket dock är mindre vanligt) och vinkelbyggnaden är lyckligt orienterad i förhållande till sol och omgivande trafikleder, bildas en skyddad, månganvändbar uppehållsyta. Platsbildningar begränsade av byggnader på två motstående sidor blir mer markant riktade och får ibland närmast gatukaraktär

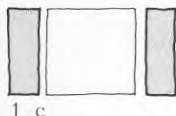
1 a

ex s 80

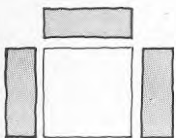

1 b

ex s 114

1 c

1 d

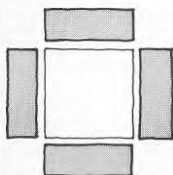
ex s 68

ex s 122

ex s 72

ex s 82

ex s 64

1 e

ex s 52

ex s 62

som i Dalabergs Centrum i Uddevalla. Det gäller särskilt när ett markerat gång- och cykelstråk löper genom platsbildningen. Planformen kommer till sin rätt då torgets ena sida öppnar sig mot bostadsområdet och den andra ansluter till busshållplats.

Planformerna 1a - 1c är genom sina öppna sidor starkt beroende av omgivningarna. Flertalet tillkom vid en tid då biltätheten ännu var låg och många öppnar sig idag mot livligt trafikerade gator med besvärande bullerstörningar på torget som följd. Traditionen att butiker och andra lokaler skulle ligga utmed en trafikerad gata levde vidare, torget skulle öppna sig så att verksamheterna åtminstone syntes från gatan.

Ungefär en fjärdedel av plantypen utgörs av platsbildningar som begränsas av byggnader på tre sidor och öppnar sig på den fjärde sidan. Klassiska exempel visar att en sådan sk nischplats kan ge stora estetiska värden när dess fasta rumslighet får spela mot en vidsträckt utblick. Bland de studerad objekten finns dock knappast något exempel på detta. För åtskilliga av nischplatserna är utblicken trist och ibland blir trafikbuller störande också för denna planform. I ett fall, Lindsdals Centrum i Kalmar, bildar en vacker skogsridå en fjärde vägg, och ibland får husfasadernas skärmtak fortsätta och bilda ett avgränsande element som i Petersberg i Västerås, eller också får en trädrad fylla samma uppgift, som på Pilängstorget i Landskrona. Torg som omges av byggnader på alla sidor utgör en tredjedel av plantyp 1. Graden av slutenhet varierar från Klostergårdens atrium i Lund till torgrum vars väggar har betydande öppningar, på Elinebergsplatsen i Helsingborg för att tillvarata en utsikt. Förutom att denna planform ger en starkare rumsupplevelse än de övriga, skyddar den bättre mot klimat och trafikbuller. Det är också den form som associerar mest till innerstadens traditionella torgrum.

Plantyp 2, en platsbildning som på varierande sätt delats i två eller flera klart urskiljbara ytor, utgör knappast en femtedel av de 128 platserna. I några fall är torget uppdelat genom en friliggande byggnadskropp som i Skiftinge Centrum i Eskilstuna, i andra fall genom ett skärmtak på pelare, vegetation eller en markant nivåskillnad. Ibland markerar uppdelningen skillnad i användning som torg resp parkeringsplats eller torg och förplats till kyrka.

Den tredje plantypen består i studiens material av 2-3 klart urskiljbara platsbildningar, vanligen förbundna med varandra medelst korta gränder som i Vallås i Halmstad. Denna typ utgör knappt en tiondel av totala antalet studerade platser, men gränsen mellan denna plantyp och närmast föregående är oskarp. Den är ett radikalare sätt att åstadkomma små, intima torgrum i stora centrumanläggningar. I allmänhet ges platserna olika form och karaktär vilket, liksom kontrasten mellan den smala gränden och den öppna platsen, kan resultera i en omväxlande och stimulerande miljö. Liksom i föregående typ kan möjligen fattbarhet och orienteringsmöjligheter försämrats.

De allra flesta platsbildningarna är rektangulära eller upplevs som sådana eftersom avvikelser från den rätta vinkeln är relativt obetydliga, men ibland bildas oregelbundna rum genom att byggnadskropparna förskjutits. För några är snedvinkligheten så stor att den blir visuellt påtaglig. Ett par torg har rund form och några är triangulära, en planform som kan resultera i vackra torgrum, som i Runby i Upplands Väsby.

ex s 120

3.6 Måttförhållanden

I jämförelse med flertalet av innerstadens äldre torg är efterkrigstidens ytterstadstorg med några få undantag av blygsam storlek. I genomsnitt är ytan knappt 2 000 m² och för de allra flesta ligger ytan under 2 500 m². Ytterligheterna är atriumtorget i Klostergårdens Centrum i Lund med knappt 500 m² och Skärholms-torget i Stockholm med över 6 000 m².

ex s 82

ex s 106

Proportioner bredd - längd varierar från den mycket långsmala platsen, Farsta Torg i Stockholm är ett exempel, till den rent kvadratiske platsen. Torget i Farsta är för ett intressant exempel på en medveten efterbildning av ett historiskt välkänt torgrum, Piazza d'Erbe i Verona. (I absoluta tal är måtten något mindre i Farsta men planfigurationen är i det närmaste densamma.)

Om man roar sig med att ta medelvärden för platsbildningarnas minsta och största tvärmått finner man att kvoten blir gyllene snittets, dvs 5:8. Bara några stycken platser har dessa proportioner, men hälften ligger rätt nära. Måhända kan det tolkas så att gyllene snittet alltså uppfattas som en behaglig proportion.

Ungefär en tredjedel av platsbildningarna avgränsas av enbart enplansbyggnader och hälften av huskroppar i 1-2 vån. Den andra hälften, bortsett från några 50-talsplatser med enbart trevåningshus, kännetecknas av en eller ett par högre huskroppar som reser sig över låghusen. De kan vara ända upp till 16 vån, som i Björkhagens Centrum i Stockholm, men det är bara vid ett tiotal platser som höjden överstiger 8 vån.

Andelen platser omgivna av enbart enplansbyggnader har ökat med åren och är 3 ggr så hög i 70-talets som i 50-talets anläggningar. Det kan förklaras med att bostäder utmed torgen blivit ovanligare och att 70-talets krav på tillgänglighet medfört att samhällsservicen i ökad omfattning inryms i markplanet.

Albertis gamla krav på en rumsligt behagfull plats, att relationen fasadhöjd - platsmått bör ligga mellan 1:3 och 1:6, uppfylls rätt dåligt av efterkrigstidens platsbildningar. För tredjedelen med envåningsväggar skulle tvärmåttet få vara högst omkring 24 m. Så är fallet i en riktning för bortåt hälften av dessa platser, men i andra riktningen är måttförhållandet då nästan alltid högre, och i allmänhet över 1:10. I ett par objekt gäller det dock mycket långsmala platsbildningar, där ju förhållandet planmått - vägghöjd i längdriktningen blir av underordnad betydelse för den

rumsliga upplevelsen.

Också i torgrum med genomgående tvåvånings väggar överskrids Albertis övre gräns i åtminstone den ena riktningen. I de fall då höghus (9 vån och högre) förekommer blir väggens höjd mer än en tredjedel av platsmåtten. Om det är ett slankt punkthus blir detta av mindre betydelse för rumsupplevelsen, men höga skivhus med bred fasad utmed platsen kan framstå som påträngande i torgrummet. De senare förekommer i det studerade materialet bara i ett fåtal fall.

Alexander 1977

Det intryck man får av en torgytas storlek bestäms inte bara av relationen väggar - platsmått utan också av vad som finns på torget och då inte minst av hur många människor som vistas där. Christopher Alexander hävdar att det måste finnas minst 1 person per 30 m² hårdgjord yta i ett stadsrum för att detta inte skall upplevas som ödsligt. Med de studerade platsbildningarnas medelareal skulle detta innebära minst 60-70 människor samtidigt på torget. Erfarenheten från studiebesöken är att en sådan täthet är sällsynt och huvudsakligen påträffas under vissa tider i storcentra som Farsta eller Skärholmen. I genomsnitt och under butiktid är siffran mycket lägre.

3.7 Torgrummets fysiska miljö

Förutom av proportioner och skala bestäms torgrummets fysiska miljö av dess golv, väggar och öppningar, samt av vad som finns i rummet. Inventarierna kan vara vegetation, vattenytor och fontäner, konstverk, belysningsarrangemang, sittplatser och ibland också lekplaner och estrader med tillhörande åskådarplatser. De senare kan vara tillfälliga, liksom också marknadsstånd, tombolakiosker etc. Den fysiska miljön är vidare beroende av klimatologiska och akustiska förhållanden.

3.7.1 Klimat

Platsbildningarnas klimatförhållanden påverkas av rummets mått och grad av slutenhet, där öppningarnas orientering, dimensioner och utformning blir betydelsefulla. På samma sätt som torget i sin helhet kan den enskilda sittgruppens klimatförhållanden påverkas i positiv eller negativ riktning.

Som tidigare framhållits speglas inte landets skiftande klimatförhållanden på något påtagligt sätt i torgens utformning. I huvudsak har dock generella krav med hänsyn till sol och vind beaktats. En välkänd olägenhet med överbyggda passager möter man emellertid relativt ofta i form av blåsiga och otrivsamma entréer till torgen.

Fasta nederbördsskydd genom skärmtak utmed fasaderna har blivit allt vanligare och är närmast regel i senare anläggningar.

3.7.2 Buller

Den akustiska effekten av platsbildningarnas ofta hårda golv- och väggmaterial kan dämpas av buskar och träd

på och omkring torget. Normalt är det inte ljud som alstras på själva torget som upplevs som besvärande. Nästan alltid kommer det från tungt trafikerade leder, och kan försvåra eller omöjliggöra sådana verksamheter som konserter och liknande på torget. I ett par stadsdelscentra i Stockholm med tunnelbana på pelare tvärs över torgrummet upplevs störningarna också som ett visuellt intrång.

Då centrumanläggningen ligger vid en större trafikled har man emellertid ofta lyckats avskärma trafikbullret genom en byggnadsgruppering som sluter torget mot leden. Vid måttliga trafikmängder kan åtminstone under vegetationsperioden ett någorlunda hyggligt skydd också åstadkommas med häckar, buskage och träd som på Runby Torg i Upplands Väsby.

ex s 120

3.7.3 Golvet

Själva torgytan upptar en stor del av synfältet för de som befinner sig på torget, varför beläggningsmaterial, mönstereffekter och t ex nivåförändringar får en betydelsefull roll för den fysiska miljön. Betongplattor är den dominerande beläggnings- och förekommer som enda material i bortåt hälften av platsbildningarna. Med ett fåtal undantag är det de kvadratiske standardplattorna med cementyta, i några fall färgade och mönsterlagda. Gott och väl vart tionde torg är belagt med smågatsten, ofta i det från innerstadstorg vanliga båg-mönstret eller mönstrat genom ljus och mörk sten. Ungefär hälften så många är helt och hållet asfalterade. Resten har en beläggning som är mönstrad genom användandet av mer än ett material. En beläggning av enbart grå betongplattor blir lätt trist när den täcker större ytor. I ännu högre grad gäller detta asfalten, som i t ex Skiftinge i Eskilstuna. Smågatsten är lättare att acceptera också på stora ytor, kanske på g a vanan att se den använd så på innerstadstorg, men säkert också för att den ger en mer levande yta. Det är dock med blandade och mönsterlagda material de intressantaste golven skapats, som t ex den lilla platsen vid Runby Torg i Upplands Väsby. Att med hjälp av materialskifte markera huvudgångriktningarna som på Hårlemans Plats i Lund är ett annat sätt att göra torgytan intressantare.

ex s 52

ex s 120

ex s 80

I åtskilliga fall är terrängförhållandena sådana att torget, åtminstone från något håll, nås från en lägre eller högre nivå. Det senare förhållandet har fördelen att man får en omedelbar överblick över rummet och dess händelser, som t ex i Råslätts Centrum i Jönköping. En liknande fördel har det sluttande torget, där överblickbarheten blir god också från det lägre planet. I Kista i Stockholm får man dessutom en visuell upplevelse av torgrummet redan från den en våning högre belägna tunnelbanestationen. Men också ett förhöjt torgplan kan ibland vara motiverat. Så är det med Elinebergsplatsen i Helsingborg, från vilken man tack vare den högre nivån kan blicka ut över Sundet och danska kusten. Här, liksom i några andra fall, är en förklaring till den högre nivån ett underliggande garage.

ex s 66

ex s 104

ex s 64

Några platser har utbildats med gradänger ner mot en

ex s 58
ex s 108

scen. På Selma Lagerlöfs Torg i Göteborg ligger scenen i torgets ena hörn och i Bosvedjan i Sundsvall är hela platsen utbildad som en amfiteater där kyrkan och centrumbyggnaden ansluter direkt till scenrummet. Ytterligare några platser har utformats med nedsänkta partier, förmodligen i syfte att åstadkomma ett avbrott i en stor torgyta och kanske också för att ge förankring och visst skydd åt en sittgrupp. Hälften av dessa finns mitt på torget och hälften är förskjutna mot torgets utkanter, vilket ger bättre förutsättningar för varierande aktiviteter på torget.

3.7.4 Väggarna

Normalt bildar byggnader torgrummets väggar, men det kan också vara täta trädrader eller höga buskage. Låga murar som ibland använts för att avsluta platsen åt något håll har däremot föga rumsbildande effekt. Som redovisas i avsnittet om måttförhållanden har hälften av platserna väggar i högst två våningar och många i enbart en våning. I övrigt är det vanligen någon enstaka byggnad som reser sig högre men det blir ändå de arkitektoniskt enhetliga låghusen som upplevs som torgrummets väggar. Undantag är ett par mycket stora platser, där man, som Skärholmstorget i Stockholm, genom olika höga och arkitektoniskt varierade byggnadskroppar skapat ett rum som närmast har karaktär av traditionellt innerstadstorg. Till detta bidrar naturligtvis, förutom ytstorleken, den mångfald av verksamheter som inryms innanför väggarna.

ex s 106

Normalt skiljer sig emellertid efterkrigstidens platsbildningar till sin karaktär starkt från "Stortorget". Omslutande byggnader är av samma ålder och i allmänhet är formspråk och fasadmaterial enhetligt. De allt vanligare skärmtaken, som oförändrat löper utmed fasaderna, gör också att individuella variationer ovanför blir mindre framträdande. Och under skärmtaken har butiksfasaderna efterhand blivit ointressantare. Många butiker har blivit expeditioner, trafikskolor, solarier etc. och skyltförnstren är mer eller mindre avskärmade. I nyare anläggningar, bortsett från de allra största med underlag för fackhandel, domineras de kommersiella fasaderna av varuhallarnas slutenhet, där tillfällig reklam för extrapriser och kedjeföretagets namn är det enda som antyder vad som döljer sig innanför väggarna. I senaste årtiondets anläggningar, där sociala och kulturella verksamheter ofta ligger i markplanet och öppnar sig mot torgrummet, kompenseras i någon mån kommersialismens allt tristare väggar. Bibliotek, matsalar och simbad låter sina aktiviteter bli en del av torget.

Öppningar i torgets väggar fyller en uppgift inte bara som entréer till torgrummet. Lämpligt dimensionerade och orienterade kan de bidra till att torget knyts samman visuellt med omgivande bostadsbebyggelse eller att man från torget kan få en intresseväckande utblick. Inte alltid har det lyckats att balansera kravet på rumslighet med önskemålet om kontakt med omgivningen, men ex torget i Tybble i Örebro är ett exempel på en god

ex s 126

avvägning med öppningar som ger önskade visuella sammanhang utan att rumsupplevelsen på torget gått förlorad. Studierna ger belägg för uppfattningen att det med hänsyn till rumsupplevelsen inte är nödvändigt att tillgripa den i våra trakter klimatologiskt olämpliga lösningen med öppningar endast i bottenvåningarna.

3.7.5 Taket

Himlen är den offentliga platsbildningens tak. Alltsedan 60-talets mitt har ibland himlen ersatts av människoverk och åtskilliga ytterstadscentra har numera ett inomhustorg med begränsad tillgänglighet. I några fall har också tidigare öppna torg täckts över. Denna studie avser som inledningsvis sagts enbart de öppna platsbildningarna.

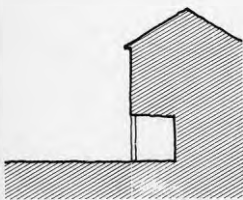
ex s 114

Den långsmala platsen i Dalabergs Centrum i Uddevalla bildar med sina mäktiga betongbalkar som förenar motstående väggar en mellanform av öppet och övertäckt. Samtidigt som konstruktionen perspektivistiskt ger en takeffekt kommer himmelsljus och sol ner i rummet, (liksom också nederbörd) och skapar ett mönster av ljus och skugga. Ett spel av ljus och skugga skapas också av skärmtaken. Deras uppgift är i vårt klimat primärt att ge skydd mot nederbörd, men rätt ofta utnyttjas de som ett sammanhållande arkitektoniskt element. Genom att skärmtaket får fortsätta utan avbrott utmed större öppningar i torgrummets väggar, ibland utmed hela obebyggda sidor, som i Pettersbergs Centrum i Västerås, förstärks rumsupplevelsen.

ex s 122

Skärmtak utmed fasaderna finns i hälften av de studerade platsbildningarna, ibland dock bara utmed butiksfasaderna, och har med åren blivit allt vanligare. I platsbildningarna från 50-talet är det bara något mer än var fjärde som har sådana, under 60-talet blev de dubbelt så vanliga och av 70-talets platsbildningar har två av tre skärmtak.

Med skärmtak avses alltså här också sådana övertäckningar som frigjorts från fasaden och bärs upp av pelare. Pelare i skärmtakens framkant kan bli rumsbildande och därigenom dela upp en plats i övertäckta gångstråk och ett omslutet rum av atriumkaraktär. Men det finns också exempel på att bärande rör eller järnprofiler, åtminstone i vissa synvinklar, kan ge en orolig och förvillande effekt. Regnskydd i form av indragen bottenvåning, vilket förekommer mera sällan, blir lätt ett rumsligt negativt inslag om de inte förses med pelare i framkanten. Med sådana kan de däremot bli ett vackert komplement till det inramade öppna rummet.

3.7.6 Vegetation

Inslaget av vegetation varierar från en praktiskt taget renodlad stenmiljö till platser som genom mycket grönytor, buskar och träd närmast får parkkaraktär. Bara ett tiotal torg tillhör den förra kategorien, med en enda hårdgjord yta, möjligen försedd med några lösa planteringslådor. Ibland beror frånvaron av grönska på att torget är underbyggt för garagering eller andra

- ex s 108 ändamål. I Bosvedjan i Sundsvall där platsen är amfi-teaterformad framstår den rena stenmiljön som naturlig, men i övrigt är det bestående intrycket att vegeta-tion är ett ovärderligt tillskott till dessa glest be-folkade ytterstadstorg.
- Ungefär lika många platsbildningar representerar den andra ytterligheten, den lummigt gröna platsen. Det är med något undantag platsbildningar från 50-talet och buskar och träd har därmed hunnit växa sig stora som på Kvarnforsplan i Borlänge. Med sina sittplatser, fon-täner och skulpturer är de synbarligen mera uppskatta-de vistelseytor än det hårdgjorda torget. Ett ytter-ligare tillskott blir det fågelliv som kommer av ym-niga buskage och mäktiga trädkronor.
- ex s 44 Under 60- och 70-talen har fasta, upphöjda planterings-rabatter blivit vanliga. Oftast är det rektangulära eller ibland runda, murade eller gjutna tråg med unge-fär $\frac{1}{2}$ meters vertikala sidor, inte sällan grupperade i rätvinkliga formationer och då i allmänhet kombine-rade med sittplatser. Om de uppkomna smårummen, som i Pettersberg i Västerås, lämnas tomma utan soffor eller bänkar blir resultatet något förbryllande. En effekt av de uppbyggda planteringarna kan bli att rumsupp-levelsen försvagas. I Bellevuegården i Malmö förstärks effekten genom att det är torgbeläggnings smågaten som får bygga upp sig. Med hänsyn till rums känslan är rabatter i markplanet, eller tydligt flyttbara plan-teringslådor att föredra.
- ex s 122
- ex s 84

- Träd finns på gott och väl 80% av de studerade plat-serna, många dock ännu så länge dåligt utvecklade. Ny-planterade träd finner man också i äldre anläggningar, ofta uppenbarligen som ersättning för sådana som gått ut p g a vandalisering eller olämpliga växtförhållan-den. När alltför disparata volymer och väggar omger platsen kan trädrader vara till fördel som sammanhål-lande och rumsbildande element. Bara i ett fåtal fall förekommer sådana utmed torgets alla sidor. Vanligare är att en eller ett par trädrader utnyttjas som rums-bildande avskärmning mot trafikytor, ibland i kom-bination med buskar som vid Runby Torg i Upplands Väs-by. I Lindsdal i Kalmar får en tät skogsridå av mäkti-ga granar bilda en vacker och fantasieggande fjärde vägg i torgrummet.
- ex s 120
- ex s 68
- ex s 54
- ex s 96
- Liksom de upphöjda rabatterna utnyttjas träd för att visuellt reducera en platsyta som bedömts alltför stor, ibland kanske också i syfte att åstadkomma mera kom-plexa rumsförhållanden, "rum i rum", som på Bjurslätt's Torg i Göteborg. Rundeln av mäktiga träd här är f ö ett exempel på hur förödande det kan bli om något träd går ut i en sådan geometrisk formation.
- Enstaka, eller en grupp av, omsorgsfullt utvalda stam-träd är ett effektivt sätt att använda vegetation i torgrummet. Ett vackert körsbärsträd på Kortedala Torg i Göteborg, två ståtliga björkar på Hantverkartorget i Sandviken, tre höga popplar i ena hörnet av Honefs-plan i Borlänge och en hängpil över en damm i Hökar-ängens Centrum är exempel på möjligheterna. Till trädets fördel hör ju också att dess grenverk blir ett intressant och vackert inslag också under vinterhalv-året.

3.7.7 Vattenytor och fontäner

- I ungefär en tredjedel av de studerade platsbildningarna utnyttjas vatten som ett berikande element. Enbart en vattenyta finns bara i ett fåtal fall; vid
- ex s 56 Guldhedstorget i Göteborg är det en större, fritt formad damm utmed torgets ena sida. Det vanligaste är en grund bassäng av varierande storlek med en eller flera vattenstrålar. I ett tiotal fall är fontänen kombinerad med skulpturverk som t ex på Kvarnforsplan i Borlänge och ibland också med torgbelysning som i Teleborg i Växjö. På Köpmanplan i Tumba får bassängvattnet fortsätta i ett litet vattenfall i anslutning till ett trappparti med ljudeffekter som ett berikande inslag i miljön, och i Sollentuna Centrum blir effekten dramatisk med en vattenkaskad ur mäktiga stenblock.
- ex s 44
ex s 124
ex s 48
- Med något undantag är vattenbassängerna upphöjda och försedda med vertikala stödmurar. Mot den vackra lösningen med vattenspeglar i marknivå talar bl a hänsyn till synskadade. På Skärholmstorget i Stockholm har de två stora spegeldammarna av detta skäl måst partiellt avskärmas med järnkedjor och planteringslådor. En annan vacker lösning, att låta fontänens returvatten rinna ut över en skålad fördjupning i stenbeläggningen som
- ex s 98
- ex s 106
- ex s 92
- på Eneby Torg i Norrköping anses mera acceptabel med tanke på de synskadade.

Tyvärre töms bassängerna i allmänhet mycket tidigt på hösten och fylls mycket sent på våren. Rena plaskdammar, avsedda för vattenlek, brukar ha vatten bara under sommarmånaderna, enligt uppgift på begäran av föräldrarna. På några håll har man för vana att stänga också alla fontäner på samma gång, och på några av de besökta platserna verkade bassängerna helt övergivna och utan vatten också mitt på sommaren. I ett fall uppgavs att man tröttnat på att reparera skadegörelse på munstycken och ventiler.

Sporadiska samtal med människor på besökta platser bekräftar uppfattningen att vatten i olika former är en stor tillgång i efterkrigstidens platsbildningar. Enstaka exempel visar vilka möjligheter som finns genom lyckosamt samarbete mellan arkitekt och skulptör, men också de mindre konstruktivt formade vattenanläggningarna bildar värdefulla inslag i torgmiljön. Inte minst gäller detta ljudeffekten av plaskande eller kanske brusande vatten.

På Skärholmstorget konstfrysas vattenspeglarna under vinterhalvåret och har blivit en uppskattad isbana för barnen. Med den enkla och energisnåla teknik för konstfrysning som nyligen tagits fram, skulle många av de nu under vintern så ödsliga ytterstadstorgen kunna få ökat liv.

3.7.8 Konst

- Något mindre än hälften av de studerade platserna har någon form av konstnärlig utsmyckning. Det normala är friskulpturer, från naturalistiska avbildningar i traditionella material, som i Ersboda i Umeå, till leksculpturer i betong eller trä. Ungefär en femtedel är
- ex s 118

ex s 92

kombinerade med spegeldammar eller fontäner. På Eneby Torg i Norrköping står friskulpturen intill fontänen, vilket ger en bättre sammanhållen torgyta än när de utsmyckande elementen, ofta något obestämt, är utplacerade på skilda håll. I andra fall rör det sig om fontänskulpturer; på Hårlemans Plats i Lund blir den också ett fågelbad. På den öppna platsen i Teleborgs Centrum i Växjö har fontän och torgbelysning smälts samman till ett imponerande skulpturalt element.

ex s 80

ex s 124

Annan konstnärlig utsmyckning, ett tiotal objekt, består av reliefer applicerade på en muryta eller framställda som plastisk bearbetning av själva muren samt i ett par fall väggmålningar. De applicerade relieferna, oftast av metall, är nästan alltid placerade på nyare anläggningars slutna fasader mot utanförliggande parkeringsyta i syfte att liva upp anläggningens stumma ansikte mot bilburna besökare.

ex s 116

Bara i ett par av de besökta platserna har man utnyttjat möjligheten att utsmycka varuhallarnas trista väggytor mot torget, ytor som ju oftast är skyddade mot vädrets makter genom skärmtak. I Skogslyckan i Uddevalla har deltagarna i den lokala fritidsverksamheten gjort ett par väggmålningar på en för övrigt ovänlig fasadyta.

Den konstnärliga kvaliteten är ojämn. Sedan statliga lån till konst i bostadsområden infördes i början av 60-talet tycks ambitionen varit att sprida ut konsten i områdena, vilket medfört att man inte alltid satsat så starkt på stadsdelens centrumanläggning som denna för alla gemensamma träffpunkt skulle vara berättigad till.

3.7.9 Belysning

ex s 64

Lyktstolpar av standardtyp är det normala, men det finns också exempel på för platsen särskilt utformade belysningsarrangemang. I allmänhet är stolphöjden någorlunda anpassad till fotgängarskalan men på ett och annat torg finner man upp till 10 m höga belysningsstolpar som blir ett störande inslag med obehaglig ljusmiljö. Elinebergsplatsen i Helsingborg står för den andra ytterligheten med knappt 2 m höga stolpar som ger behagliga belysningsförhållanden. Stolparnas placering på torget och deras samordning med vegetation och torgets övriga möblering har uppenbarligen i åtskilliga fall varit svår att bemästra. Ibland är de inplacerade i trädraderna med liknande höjd som träden, vilket förtar effekten av mäktiga trädkronor. Också belysningseffekten vinner på låga stolpar som får underordna sig träden, som på Skärholmstorget. I några fall har en omotiverad blandning av olika armaturtyper, som t ex i Hertsö i Luleå, blivit en ytterligare komplikation.

ex s 106

ex s 76

ex s 126

ex s 124

Belysningsstolpar utmed torgets sidor är rumsligt fördelaktigare än en stolprad tvärs över torget som t ex i Tybble i Örebro, vilket inte minst kvällstid ger ett splittrat rum. En annan god utväg kan vara att koncentrera torgbelysningen till en eller några sammanförda stolpar med flera ljuspunkter, som i Teleborg i Växjö,

ex s 120

där den också kombinerats med en skulptural fontän. På en handfull platser, bl a Runby Torg i Upplands Väsby, har man nöjt sig med belysningsarmatur i anslutning till de skärmtak som löper utmed fasaderna, infälld i skärmtakens undersida eller monterad på skärmtakspelarna. Detta har resulterat i effektfulla belysningsförhållanden samtidigt som en visuellt ofta irriterande stolpflora eliminerats. Allmänt gäller att de estetiska och praktiska fördelarna med att anbringa ljusarmatur på torgrummets väggar, istället för fristående belysningsstolpar, är dåligt utnyttjade.

Också ljuskvaliteten är naturligtvis av stor betydelse, liksom armaturernas formgivning. För den senare har tålighet mot åverkan fått allt större betydelse och det är slående hur ofta en ursprunglig armatur bytts ut mot robustare, men med hänsyn till material och form mindre tilltalande belysning.

3.7.10 Sittplatser

Det förefaller närmast självklart att dessa platsbildningar som skall fungera som träffpunkter och gemensamma uppehållsytor för stadsdelens invånare utrustas med sittplatser. Ändå saknas sådana i mer än en femtedel av de studerade anläggningarna. Och ofta är sittmöjligheterna begränsade till obekväma sittbräden utan ryggstöd eller placerade i mindre attraktiva lägen, nästan som en uppmaning till besökare att inte dröja kvar för länge. Av samtal har det framgått att orsaken ofta är rädslan att få torget befolkat av s k störande element. (Signifikativt är, med något enstaka undantag, att torgen i centrumanläggningar som inrymmer systembolag helt saknar sittplatser.) En annan orsak till obekväma sittplatser tycks vara vandaliseringen, och åtminstone på några platser har ursprungliga sittmöbler helt enkelt tagits bort eftersom man tröttnat på återkommande skadegörelse.

ex s 50

Uppskattade sittplatser är sådana som placerats intill fontäner, konstverk och planteringar. Man vill också gärna kunna överblicka torget och vad som händer där, vilket underlättas om sittgrupper placeras i torgytans utkanter. Ibland har detta tillgodosetts genom sittplatser på ett förhöjt parti i anslutning till en högre belägen entréväg, som i Fröslunda Centrum i Eskilstuna.

ex s 86

ex s 94

En rätt vanlig lösning är att fasta bänkar placeras intill uppbyggda planteringsrabatter. Man kan då få en skyddad baksida och ibland också bättre klimatförhållanden än då bänkarna är fritt utplacerade som i Lindeborgs Centrum i Malmö (där dock den karga miljön kommer att förbättras när de nyplanterade träderna fått växa sig större.) På Oppeby Torg i Nyköping ger trädkronorna möjlighet att sitta i skugga eller halvsugga, vilket är särskilt uppskattat av äldre människor.

ex s 78

En önskvärd valfrihet, också med hänsyn till lugn avskildhet eller liv och rörelse, är ofta dåligt tillgodosedd. Lösa parksoffor som på Fäladstorget i Lund, som kan vändas efter solens gång och aktiviteterna på torget, är ur denna synvinkel en lycklig lösning.

3.7.11 Lekplatser

Bara på ett litet fåtal platsbildningar finns lekanordningar eller särskilt markerade mindre lekplatser. Med ett par undantag är det platsbildningar i bostadsområden från tiden fram till 60-talets mitt där barntätheten idag är låg. Flertalet lekredskap förefaller heller inte användas längre och är ibland på ganska bristande underhåll direkt missprydande. Ett av undantagen är en stenlabyrint på torget i Ersboda Centrum i Umeå, som enligt uppgift är mycket omtyckt av barnen samtidigt som den utgör ett utsmyckande element. Särskilt med hänsyn till att barntätheten ändras med bostadsområdets ålder kan sådana dubbla funktioner vara lämpliga, dvs att lekanordningar utformas så att de inte verkar övergivna och onödiga när barnantalet tunnats ut.

ex s 118

3.8 Den sociala miljön

Med projektets fokusering på fysiska förhållanden har något närmare studium av platsbildningarnas sociala miljö inte gjorts. Det presenterade materialet bör emellertid kunna vara till hjälp för forskningsprojekt inom berörda discipliner. I samband med fältstudierna har naturligtvis en del iakttagelser gjorts som kan ge en antydning om hur, och av vilka kategorier platserna utnyttjas. Iakttagelserna är emellertid sporadiska och osystematiska, liksom de samtal som utspunnit sig. Enstaka upplysningar har också erhållits av stadsarkitekter och andra kommunala tjänstemän.

Ett dominerande intryck har varit att de studerade torgen, bortsett från några storcentra, är glest befolkade, också under den varma årstiden. Skillnaden mellan folklivet här och på innerstadstorgen är slående. Det tycks mest vara pensionärer som utnyttjar platsernas sittmöjligheter, och det förefaller också vara fler som uppehåller sig på torgen i de äldre områdena än i nyare. En annan kategori är det sk A-laget, de mer eller mindre socialt utstötta, vilka upplevs som störande inslag, och som också på sina håll varit orsak till att sittplatserna tagits bort från torget. Det i nyare centrumanläggningar allt vanligare förhållandet att skolans publika lokaler förläggs med entréer från torget har på ett positivt sätt bidragit till att göra torgen något mera befolkade, med skolungdomar under dagtid och vuxna kvällstid. Samma är förhållandet med bostäder som har entréer mot torget. Bostäder och kvällsverksamheter har också motverkat vandalisering vilken ofta lett till en utarmning av miljön och därmed gjort torgen mindre attraktiva som uppehållsplatser. Hertsö Centrum i Luleå, där skolans bibliotek, kafé, sporthall m m tillsammans med kyrka och bostäder får balansera de kommersiella verksamheterna är ett exempel på möjligheterna att berika torgets sociala miljö.

ex s 76

Torghandel förekommer rätt sällan på dessa ytterstadstorg, men blir ett tillskott som momentant ger liv och rörelse i torgrummet, liksom tillfälliga festligheter

av olika slag. På Axel Dahlströms Torg i Göteborg firade man 30-års jubileum vid besöket, med tombolor, försäljningsstånd och underhållning som gav ett sjudande folkliv åt det förmodligen annars rätt tomma torget. Torgrummet och dess inventarier kan underlätta eller försvåra olika aktiviteter. Som framgår av tidigare avsnitt om torgrummets fysiska miljö är möjligheterna till en mångsidig användning inte alltid tillgodosedda i de studerade platsbildningarna. Camillo Sittes gamla tes att man skall hålla platsens mitt fri från fasta arrangemang är ofta förbisedd. En annan iakttagelse är att möjligheterna till ett flexibelt utnyttjande ökar om de fasta arrangemangen inte blir alltför vidlyftiga och utspridda. Musik, teater och dans kräver i allmänhet särskilda anordningar, men en monteringsbar estrad eller en scenvagn och lösa stolar kan vara en god lösning.

Offentliga toaletter, lättillgängliga från torget är mycket sällsynta, och vanligen saknas t ex anordningar för elförsörjning och stånd för uthyrning. Relativt enkla åtgärder skulle kunna bidra till att göra torget mera utnyttjat. Torghandeln skulle t ex sannolikt öka om den på olika sätt underlättades. Och med litet uppmuntran skulle antagligen de nu mycket sällsynta utserveringarna bli vanligare.

3.9 Förnyelsebehovet

Med ändrade förutsättningar och krav framträder tid efter annan behovet att förändra eller komplettera den byggda miljön. Flertalet av de studerade centrumanläggningarna har emellertid hittills inte undergått några mera omfattande förändringar, inte heller de från åren närmast efter krigsslutet. Förändringstrycket tycks emellertid växa och det finns anledning att räkna med rätt omfattande förnyelse under det närmaste årtiondet. Även om denna i första hand avser bebyggelsen kommer den att påverka torgets fysiska och sociala miljö. De om- och tillbyggnader som hittills gjorts har främst orsakats av detaljhandels strukturomvandling, men också nya sociala krav har ibland satt sina spår. Förändringar av själva torgrummet tycks nästan enbart syftat till att byta ut ursprungliga inventarier som belysningsarmaturer och sittplatser mot tåligare sådana, eller att demontera en fontän som utsatts för återkommande vandalisering. Försvarsåtgärderna har nästan alltid resulterat i en torftigare torgmiljö. En av de studerade platsbildningarna har skiftat ansikte, sannolikt i positiv riktning. Det är Tullatorget i Borås som i början av 70-talet gjordes om till en grön plats, till glädje för de boende runt platsen. Ett tiotal av de besökta anläggningarna har byggts om eller byggts till, så att det påverkat torgrummets gestalt. I ett par fall har butiksytan ökat genom en mindre utbyggnad mot torget och i ett centrum pågick en utbyggnad av butikslokalerna. Det är främst de största och kommersiellt framgångsrika anläggningarna som har utvidgats. Vällingby Centrum byggdes ut kraftigt i mitten av 60-talet, ett årtionde efter öppnandet, och andra storcentra har följt efter, ibland i kombi-

nation med inglasning av tidigare öppna gator eller torg. I Sollentuna Centrum var vid besöket ännu ett torg i vardande, med ett nytt bibliotek, kontorshus och ett hotell.

ex s 86

Sporadiska uppgifter om pågående förnyelseprojektering tyder på en ökande aktivitet. I Lindeborgs Centrum i Malmö fanns vid besöket ett förslag till förbättringar utställt för allmänt beskådande och kommentarer. Här gällde det i första hand den yttre miljön, bl a mera träd och grönt på den stora torgytan. För Ryds Centrum i Linköping finns ett förslag till kompletterande bebyggelse, bl a för att öka platsbildningens rumslighet, och i Runby i Upplands Väsby skall man komplettera centrumanläggningen med servicebostäder. Kista Centrum i Stockholm byggs ut med bl a ytterligare ett torg. För Fröslunda Centrum i Eskilstuna pågick en arkitekt-tävling med utgångspunkt att öka befolkningsunderlaget och förbättra servicen för äldre.

Eskilstunatävlingen pekar på ett par av de problem vi står inför, och till vilka platsbildningarnas miljö är förknippad. Den starka minskningen av invånarantalet i efterkrigstidens äldre bostadsområden har blivit ett hot mot butiker, postkontor och samhällsservice. Samtidigt har andelen pensionärer i dessa stadsdelar ökat utan att dagens krav på tillgänglighet och lokaler för äldreomsorg är tillgodosedda.

Stadsdelens centrum och torget där, blir ett naturligt läge för dagcentraler och servicelägenheter. Särskilt i de tidigare anläggningarna bör tillbyggnader normalt inte stöta på några hinder, och kan då bli incitament till en ofta välbehövlig förnyelse av själva torgrummet. Ibland kan t ex tillgänglighetskravet medföra att torgytans nivå måste höjas.

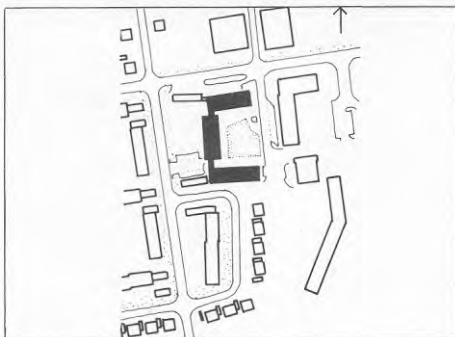
Ett annat problem är detaljhandelns fortsatta strukturomvandling med en av många väntad ny stormarknads-våg med tillhörande butiksnedläggningar. Samtidigt kan kanske en annan diskuterad utveckling, införandet av s k distansarbete, medföra en positiv effekt för centrummiljön. Mycket talar för att distansarbetets datorutrustade grannskapscentraler förläggs till områdets centrumanläggning, liksom i en nyligen avslutad försöksverksamhet i Nykvarns Centrum utanför Södertälje, kanske genom att ta över tomma butikslokaler vid torget. Andra liknande effekter av elektronikens utveckling kan bli vitaliserande för dessa förortscentra. Det har t ex föreslagits att dagligvarubutikerna skulle byggas ut med terminaler som ger tillgång till olika informationssystem.

Studien har inte gått närmare in på vare sig förnyelsebehovet eller förutsättningarna för detta. Av studiens beskrivning av platsbildningarnas aktuella situation kan det emellertid utläsas att åtgärder av många olika slag behövs för att efterkrigstidens platsbildningar skall kunna fylla sin uppgift under åren som kommer.

4 EXEMPELSAMLING

Exempelsamlingens 42 objekt presenteras i samma skala med planer, sektioner, axonometrier, foton och kortare kommentarer. Fotograferingen gjordes vid platsbesöken för internt bruk som ett stöd för senare uppritning. Ett urval foton som bedömts ha ett visst informativt värde har tagits med i presentationen, trots att de ofta är bildmässigt otillfredsställande. En del (se bil. 2) av exempelsamlingens objekt finns dokumenterade i facktidskrifter och andra publikationer och då ofta med foton som ger bättre helhetsbilder av torgrummet.

Stadsplan: Stadsplanekontoret, Borlänge

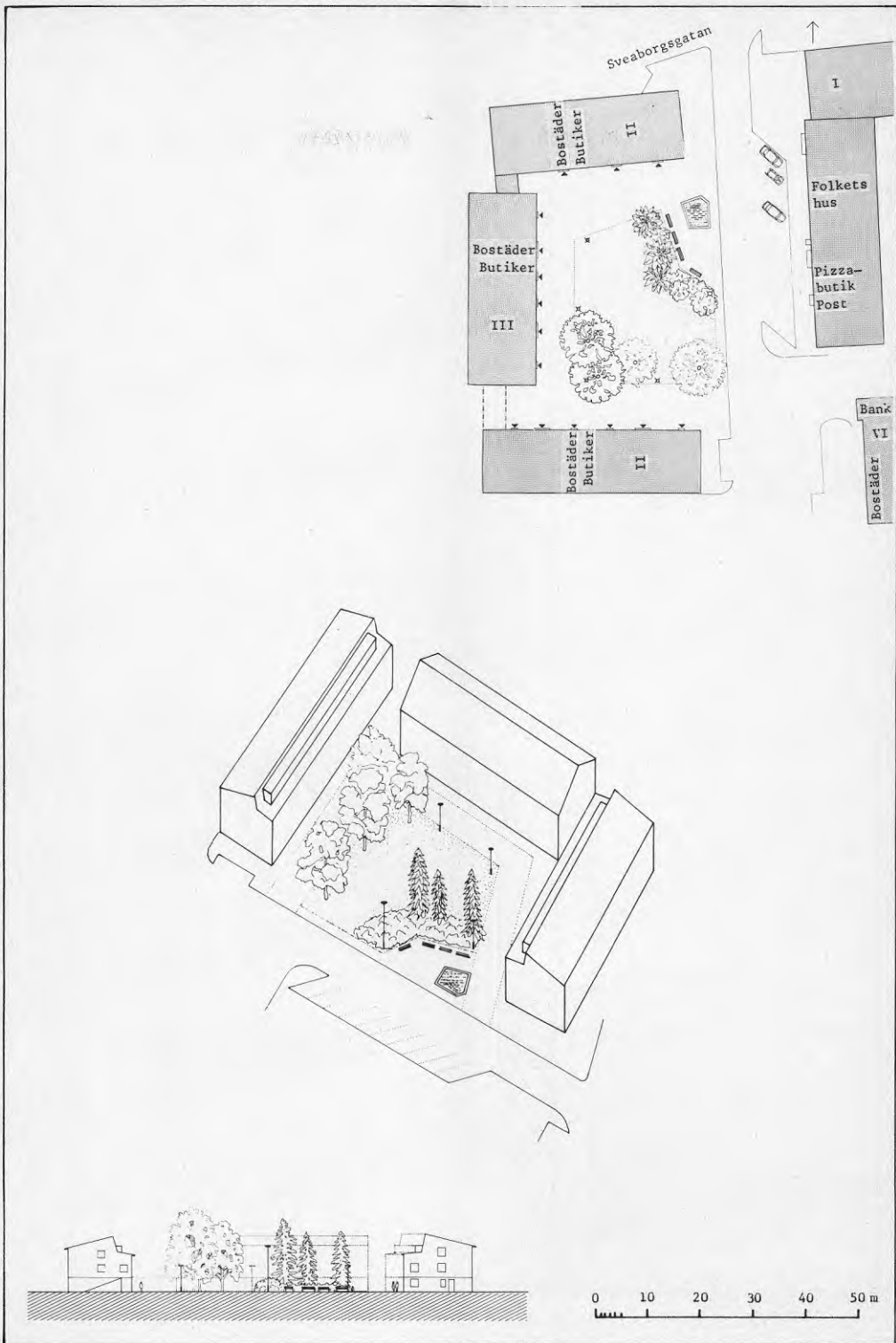

0 50 100 150 200 250 m

Ett exempel på 50-talets informella platsbildningar med hårdgjort stråk utmed butiksfasaderna och för övrigt en större gräsyta med fritt grupperade träd och buskar. Den lilla sittgruppen intill en fontän vänder sig mot nordost (och en parkering), men var åtminstone en vacker sommardag ett uppskattat inslag.

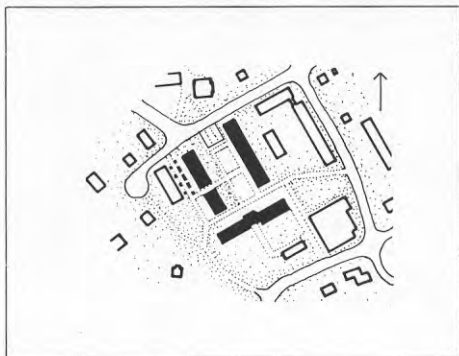
Två större varuhallar har byggts i angränsande kvarter och ett par butikslokaler var vid besökstillfället tomma, men fackhandel av olika slag finns kvar, liksom post och apotek.

TULLATORGET, BORÅS 1954, 1973

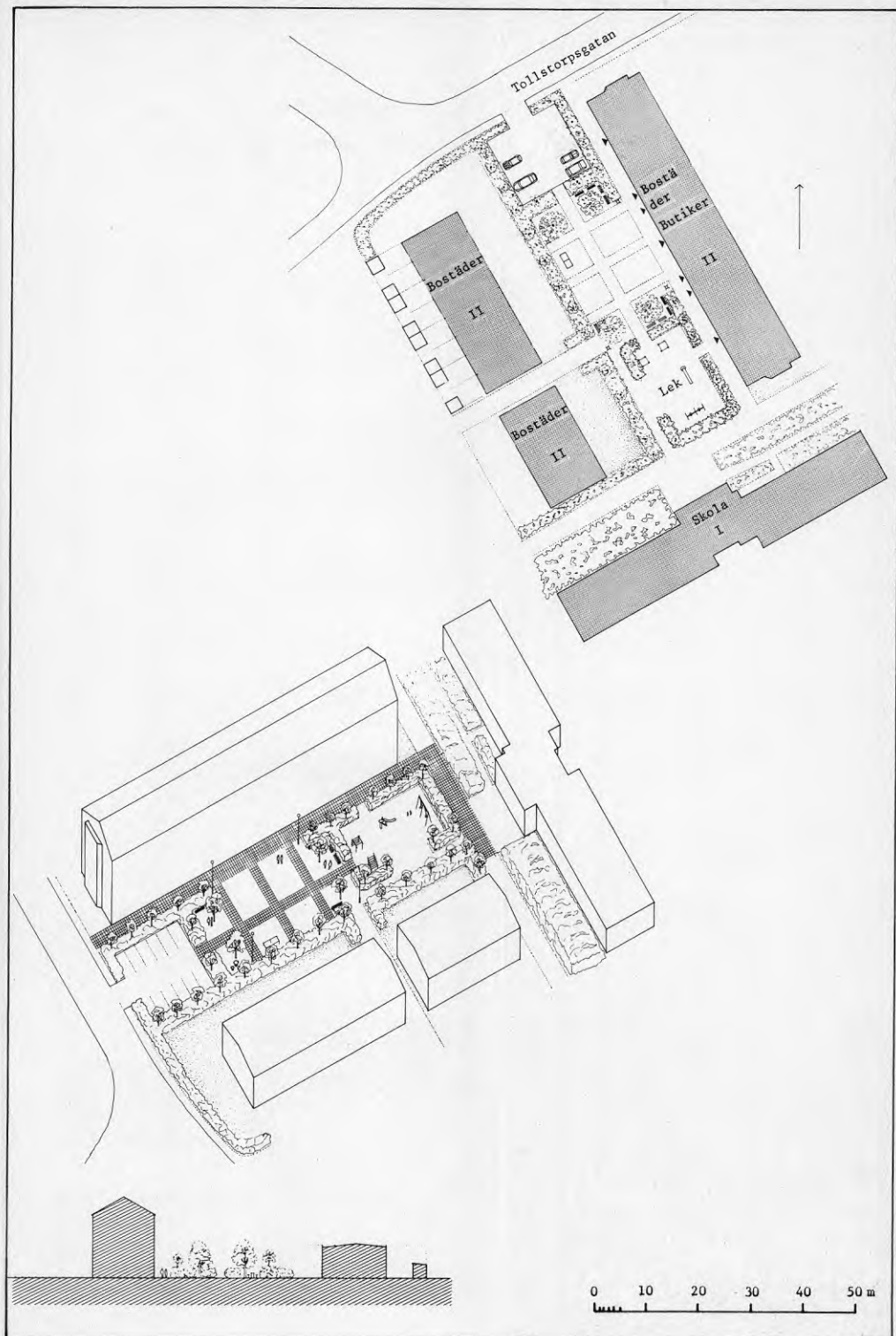
Stadsplan: Stadsarkitektkontoret, Borås

0 50 100 150 200 250 m

Den ursprungliga platsbildningen från 50-talet gjordes om i början av 70-talet och gavs då en mera parkliknande karaktär. Platsen är klart funktionsuppdelad med en parkeringsyta, en liten torgplats och en lekplats, alla tre inramade av träd och buskar.

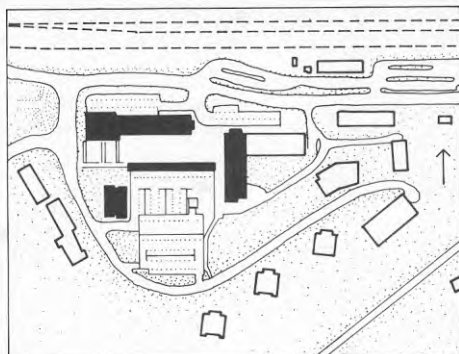

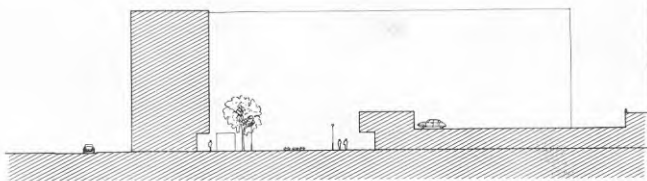
KÖPMANPLAN, BOTKYRKA (60-tal)

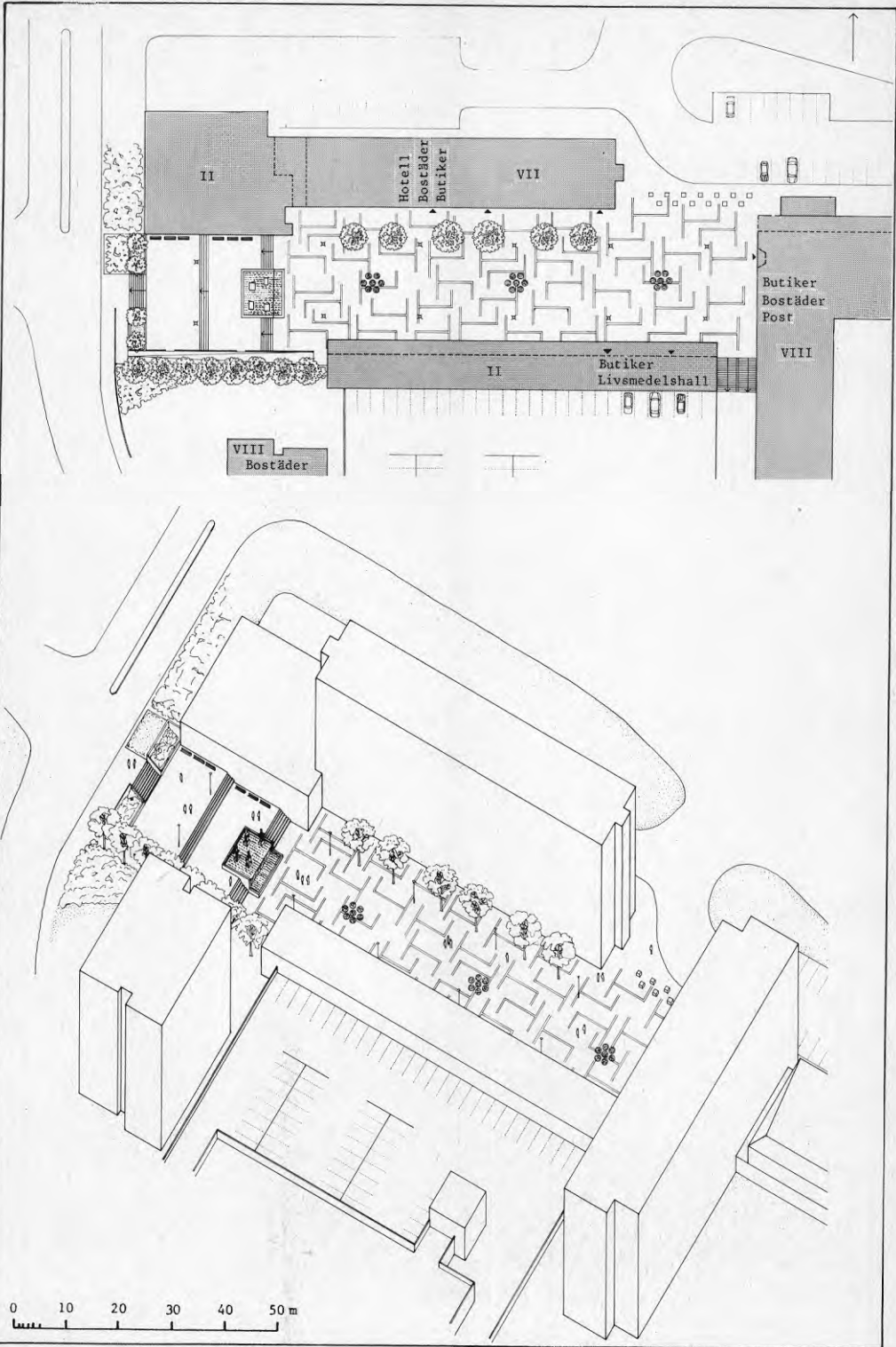
Arkitekt: Riksbyggens arkitektkontor

Stadsplan: Börje Wehlin ark. SAR

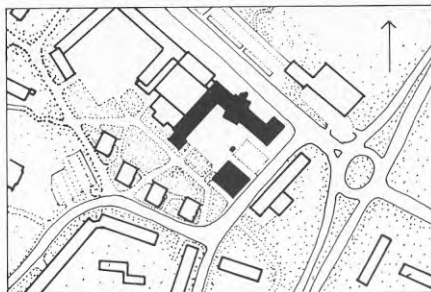
Den monumentala platsbildningen ligger en våning lägre än omgivningarna i väster och söder och nås från söder och det stora parkeringsdäcket genom en hög trappa utan vilplan. Från väster nalkas man torget över en storslagen trappanläggning (med kompletterande ramp) kring en skulpturprydd vattenyta som bildar ett vattenfall. Härifrån får man en god överblick över torget och på de rymliga vilplanen finns också sittplatser. De höga bostadshusen ger en stark rumsverkan och mönsterbeläggningen av olikfärgade plattor liksom vackert formade blomsterskålar mildrar intrycket av en mycket utsträckt torgyta. Trädraden fyller också en uppgift som kamouflage för en trist höghusfasad.

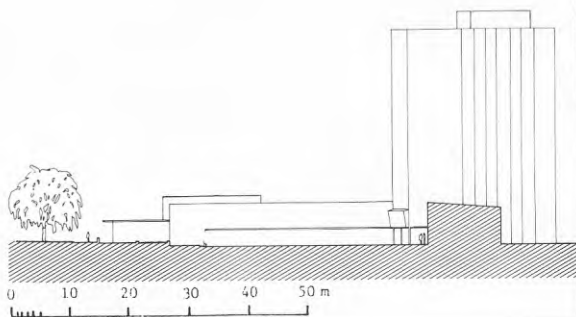

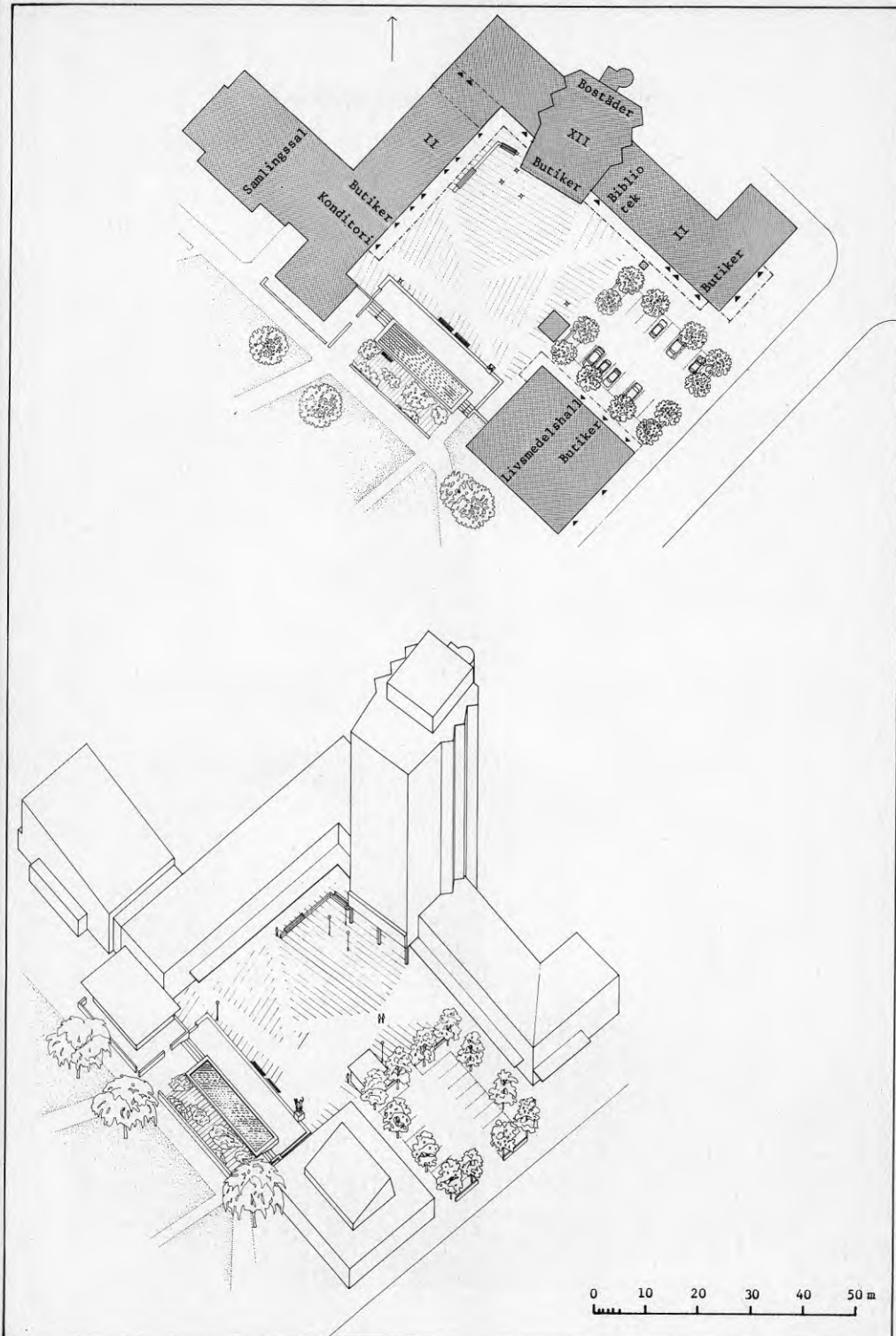
FRÖSLUNDA CENTRUM, ESKILSTUNA 1957

Arkitekt: Höjer & Ljungqvist arkitektkontor
 Stockholm
 Stadsplan: Samma

Ett välgjort exempel på 50-talets platsbildningar. Den höga byggnadskroppen annonserar centrumanläggningen i stadslandskapet och den fria, gatstensbelagda torgytan öppnar sig i sydväst mot omgivande bostadsbebyggelse med trappor på ömse sidor om en spegeldamm med springvatten och en skulptur. På andra sidan dammen en liten terrass med blommor och sittplats med utblick över torget.

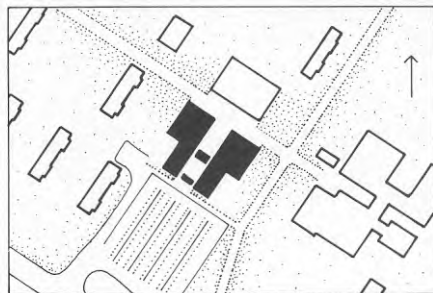

SKIFTINGE CENTRUM, ESKILSTUNA 1960 och 1970

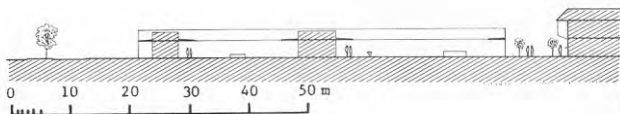
Arkitekt: Svenska Riksbyggen
Smedark Eskilstuna (vårdcentral)

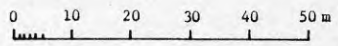
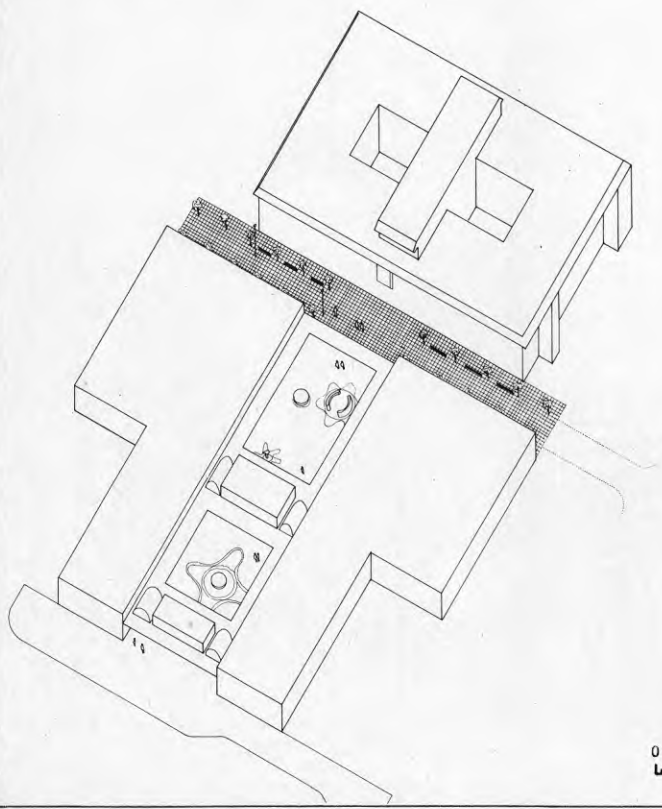
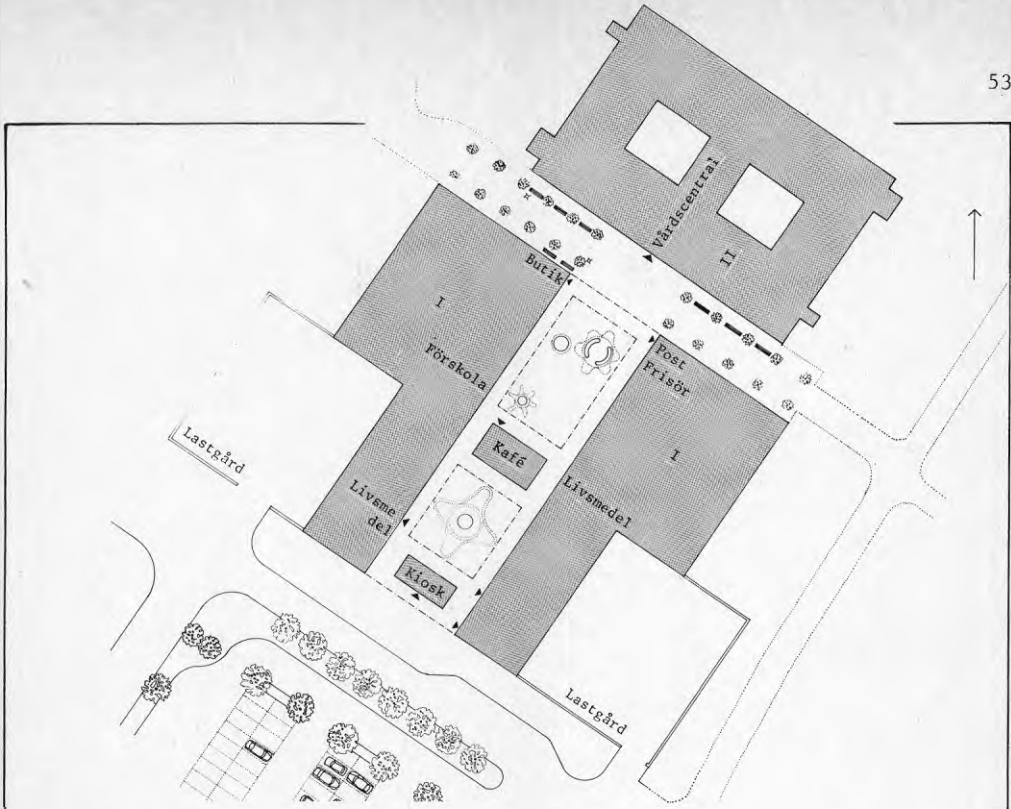
Stadsplan: Svenska Riksbyggen i samarbete
med Eskilstuna stadsplanekontor

0 50 100 150 200 250 m

Platsen mellan centrumbyggnaderna är uppdelad på två asfalterade gårdar med betongskulpturer. Avsaknaden av sittplatser och grönska ger samma sterila karaktär åt båda rummen. Den torftiga miljön är enligt uppgift resultat av vandalisering som medfört att bl a en ursprunglig fontän tagits bort.

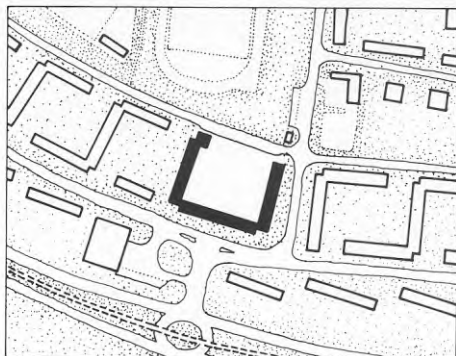

BJURSLÄTTS TORG, GÖTEBORG 1949

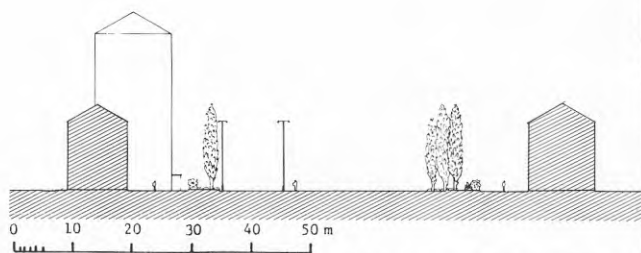
Arkitekt: Nils Einar Eriksson och Erik
Ragndal ark. SAR Göteborg

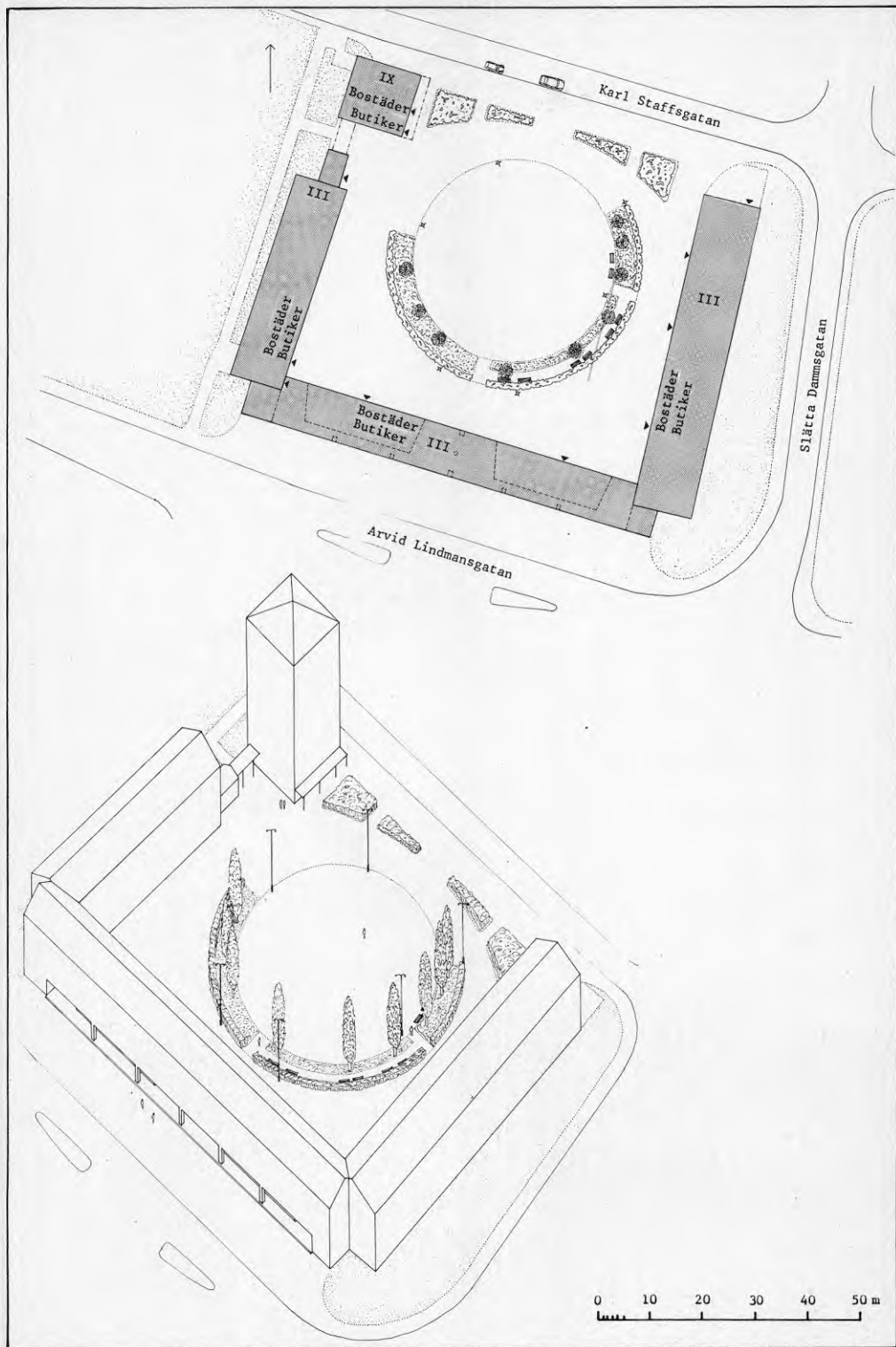
Stadsplan: Stadsbyggnadskontoret Göteborg

0 50 100 150 200 250 m

Den stora kvadratiska torgytan upplevs som något ödslig trots försöket att med hjälp av en inskriven cirkel av höga träd åstadkomma ett rum i rummet, där det inre rummet också markeras med smågatsten i cirkelmönster i det för övrigt plattbelagda torget. I den strikt geometriska kompositionen blir bortfallet av några träd förödande. Det höga bostadstornet manifesterar centrumanläggningen i stadslandskapet.

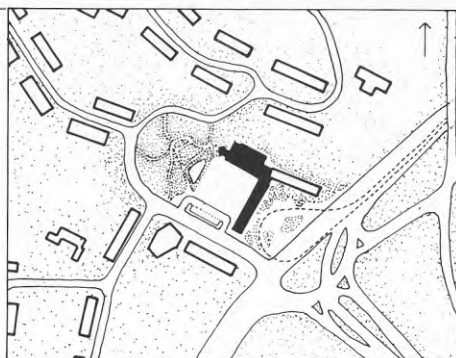

GULDHEDSTORGET, GÖTEBORG 1945

Arkitekt: Gunnar Wejke Kjell Ödeen ark SAR
Stockholm

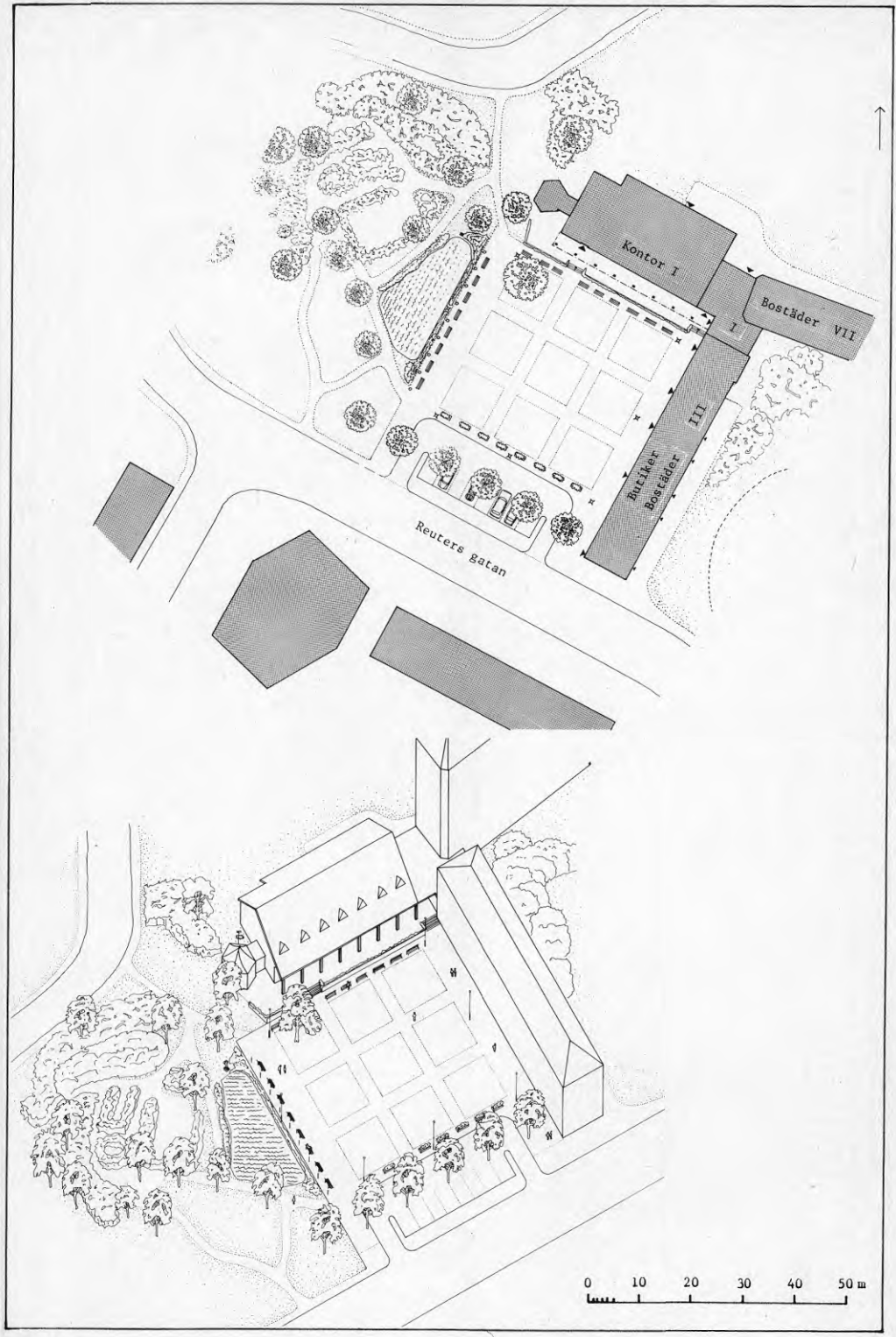
Stadsplan: Stadsbyggnadskontoret Göteborg

0 50 100 150 200 250 m

Guldhedstorget är den första av efterkrigstidens platsbildningar. Till skillnad från flertalet av de tidigaste anläggningarna gjordes torget bilfritt och det uppvisar också andra kvaliteter. Torget öppnar sig västerut mot en vacker park och en fritt formad vattenyta och den omsorgsfullt utformade beläggningen, av svart gnejs och ränder av röda cementplattor, har gräsfogar vars bredd successivt ökar ner mot parkens mjuka grönska. Ursprungligen fanns närmare ett tiotal butiker inklusive postkontor samt biograf, restaurant och lekskola. Det finns nu ett par småbutiker, en varuhall och konditori samt kontor. Varuhallen har gett en vägg mot torgrummet av igensatta skyltfönster och dörrar. Guldhedens radikalt minskade invånarantal har sannolikt bidragit till att torgytan idag verkar något stor och övergiven. Guldhedstorget är med andra ord ett typiskt exempel på vad som skett, och håller på att ske, med platsbildningarna från efterkrigstidens första decennier.

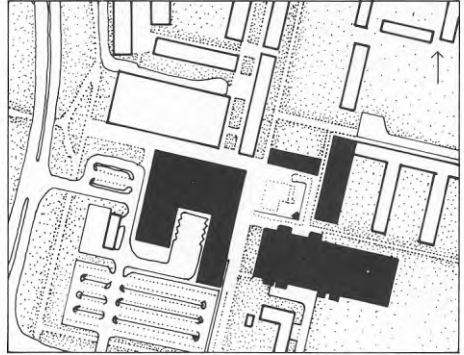

SELMA LAGERLÖFS TORG, GÖTEBORG 1970

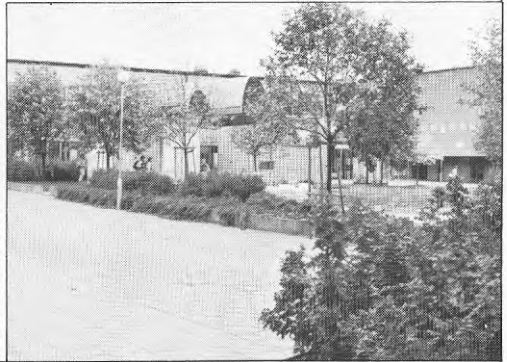
Arkitekt: Lars Einar Eriksson ark. SAR

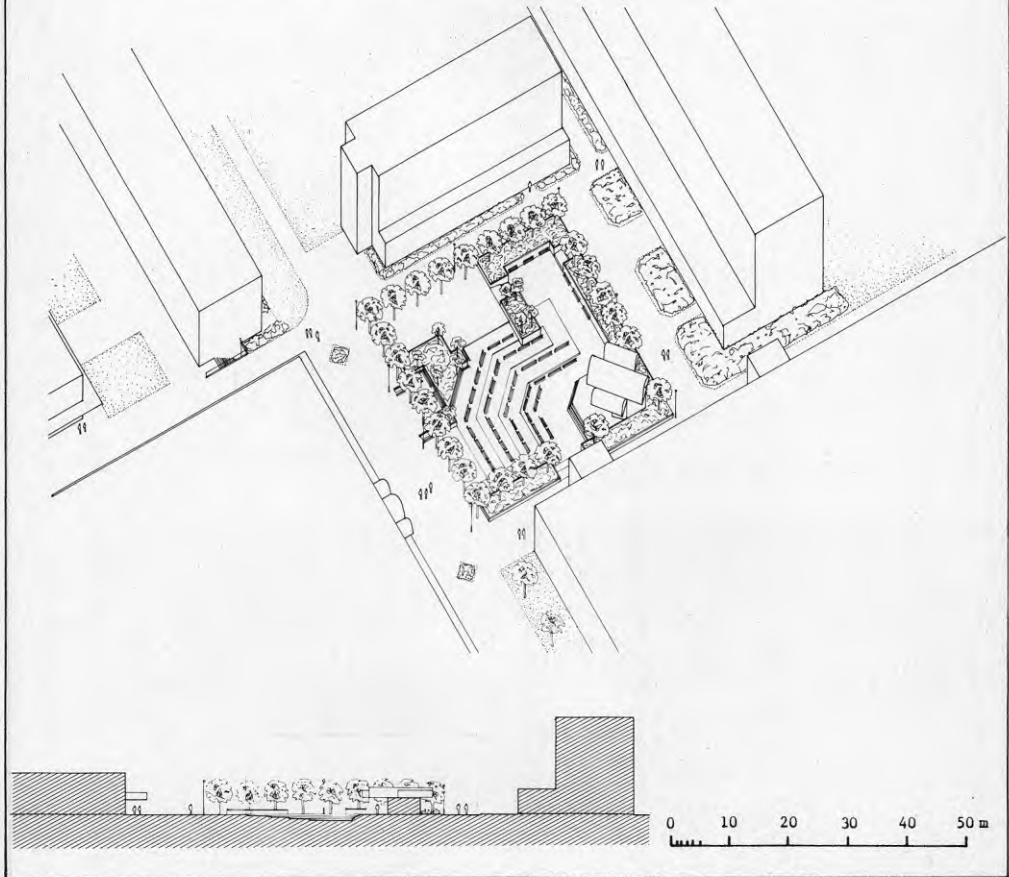
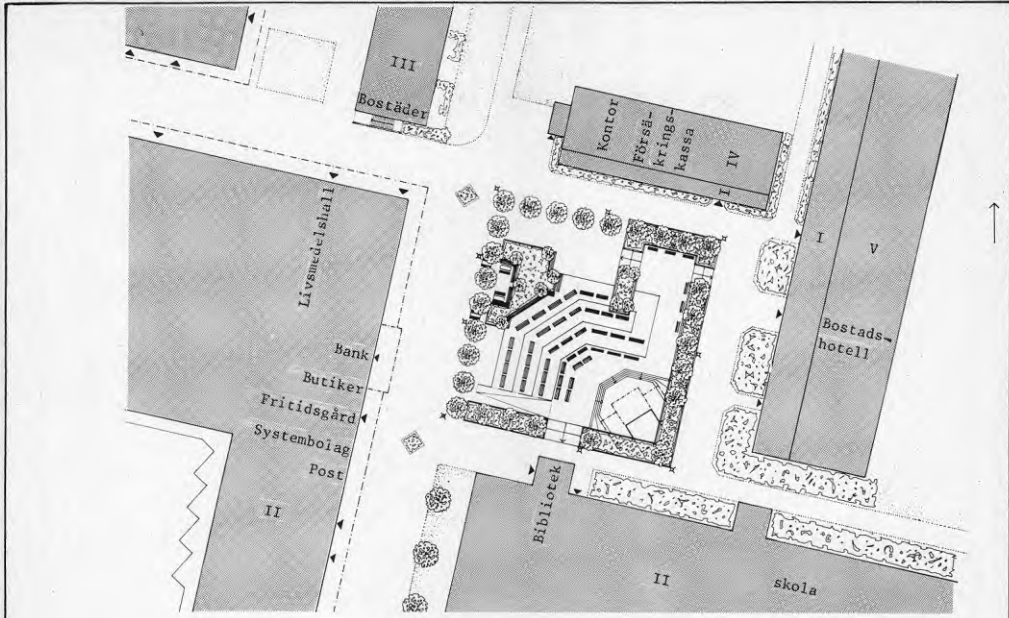
Stadsplan: Stadsbyggnadskontoret Göteborg

0 50 100 150 200 250 m

Ett grönt "kulturtorg" med behaglig skala omgivet av bl a bibliotek, teater och fritidsgård och sedan 1984 en friluftsscen som upptar en stor del av platsytan med gradänger och lösa bänkar. Markbeläggningen av gatsten och utmed sidorna betongsten.

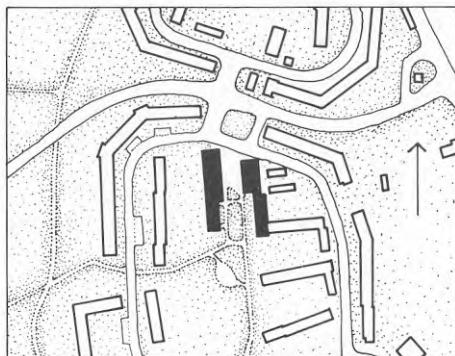

TRÄTORGET, GÖTEBORG 19 55

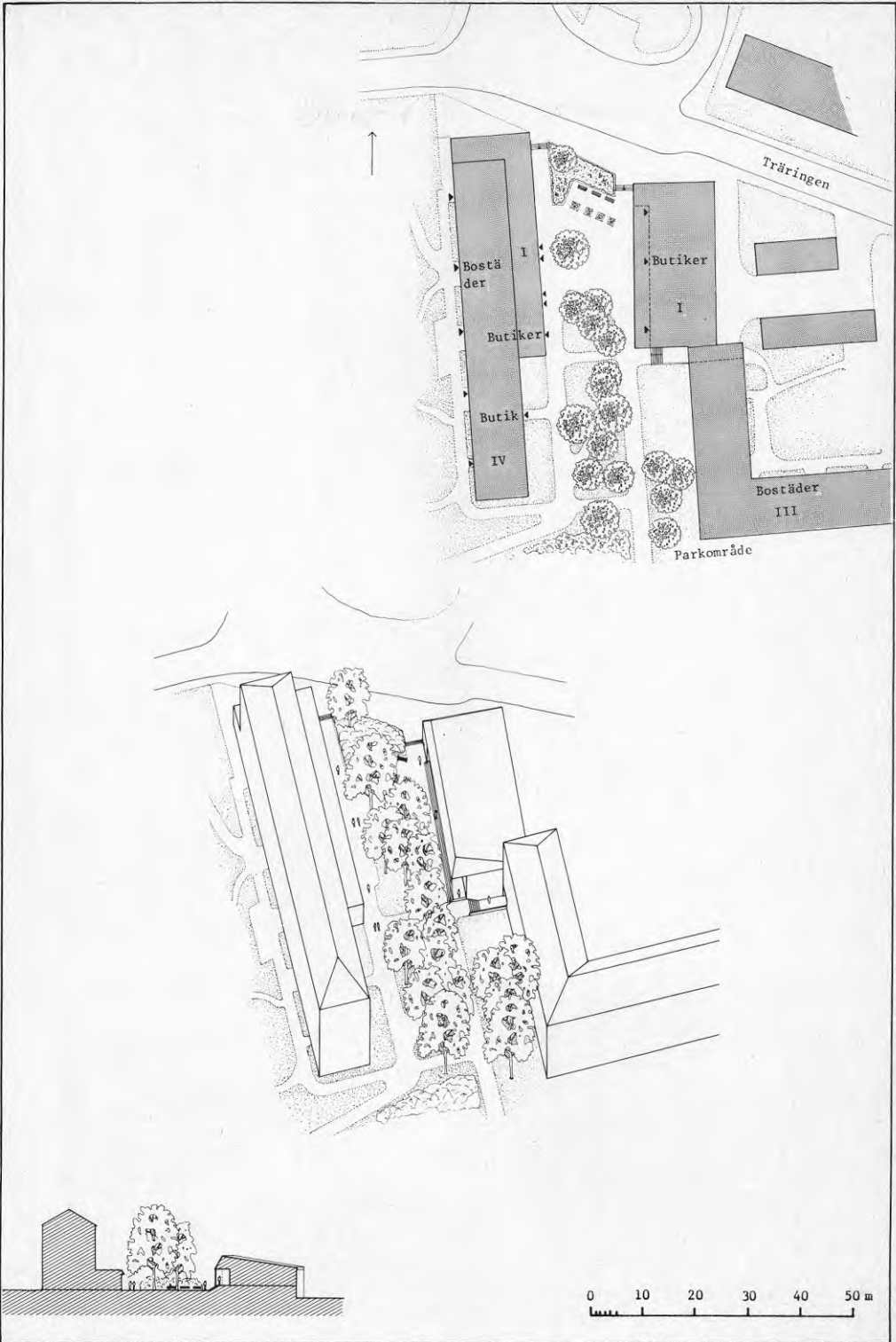
Arkitekt: HSB:s arkitektkontor, Göteborg

Stadsplan: Stadsbyggnadskontoret Göteborg

En vänlig och intim platsbildning med karaktär av park, kantad av butiker och bostäder. Gräsmattor och mönstrad beläggning av smågatsten och betongplattor. Belysning i undertak utmed butiksfasaderna.

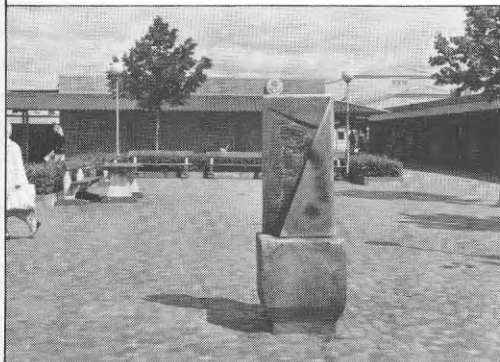
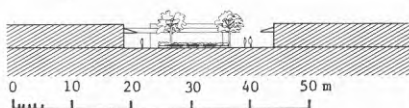
VALLÅS CENTRUM, HALMSTAD 1974

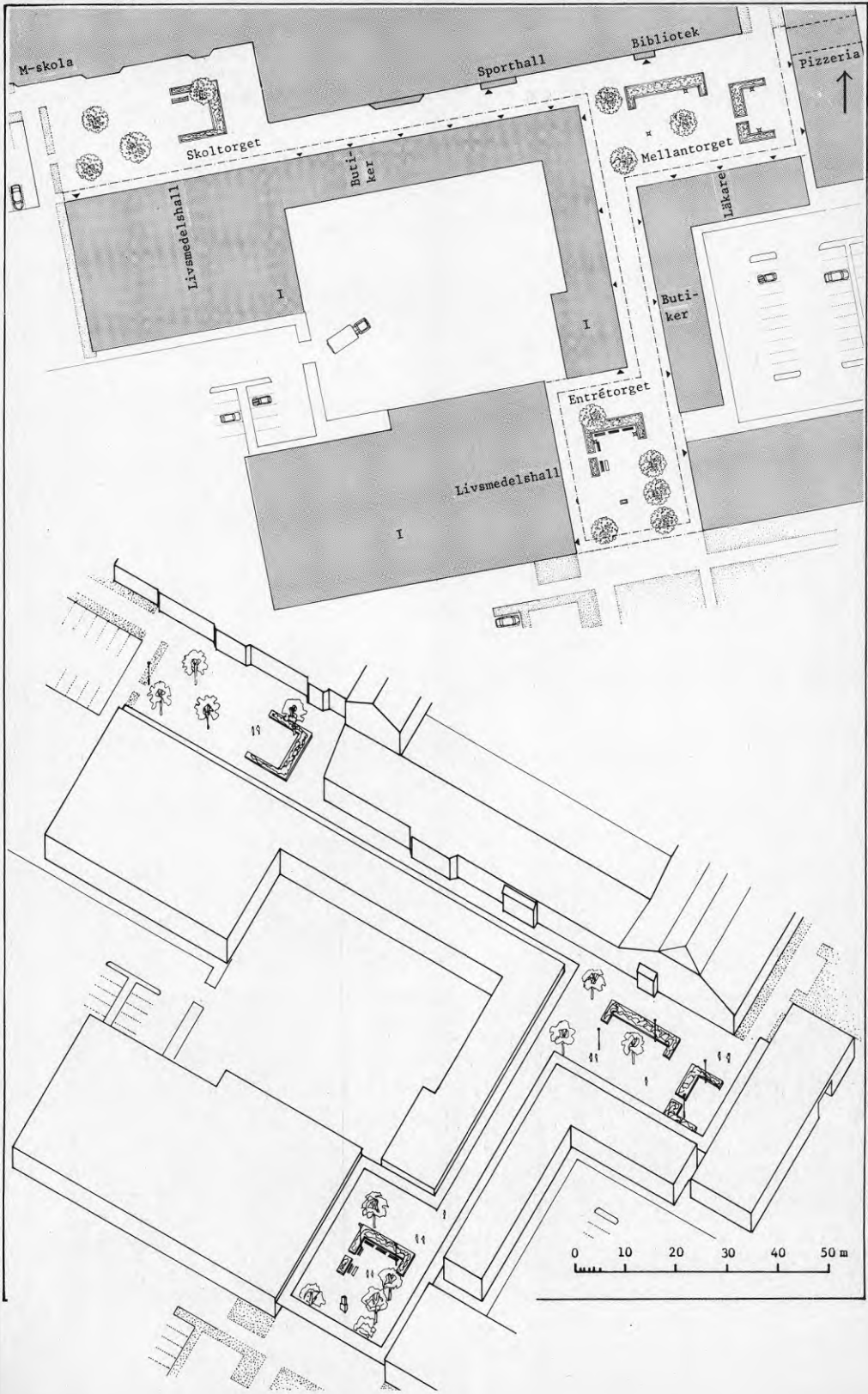
Arkitekt: Halmstads Fastighets AB
FFNS, Halmstad (skolbyggnaden)

Stadsplan: Stadsarkitektkontorets planavdelning Halmstad

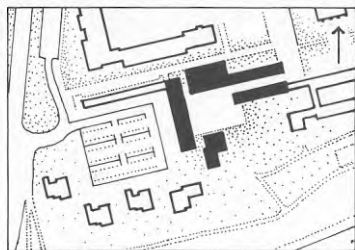
Tre mindre platsbildningar, "Entrétorget", "Mellantorget" och "Skoltorget", förenade med butiksgränder och med genomgående beläggning av smågatsten. Torgen är till sin skala behagliga, men alla väggar är i en våning och möbleringen är i stort sett densamma. Kontrasten mellan gränder och torgrum är intresseväckande, men sannolikt skulle ensemblen upplevelsemässigt vinna på en något mer varierad karaktär hos de tre torgen, t ex med avseende på vegetation.

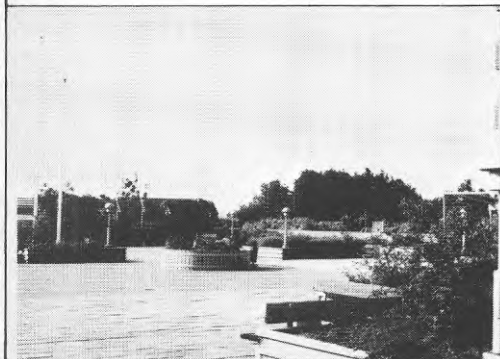
ELINEBERGSPLATSEN, HELSINGBORG 1960

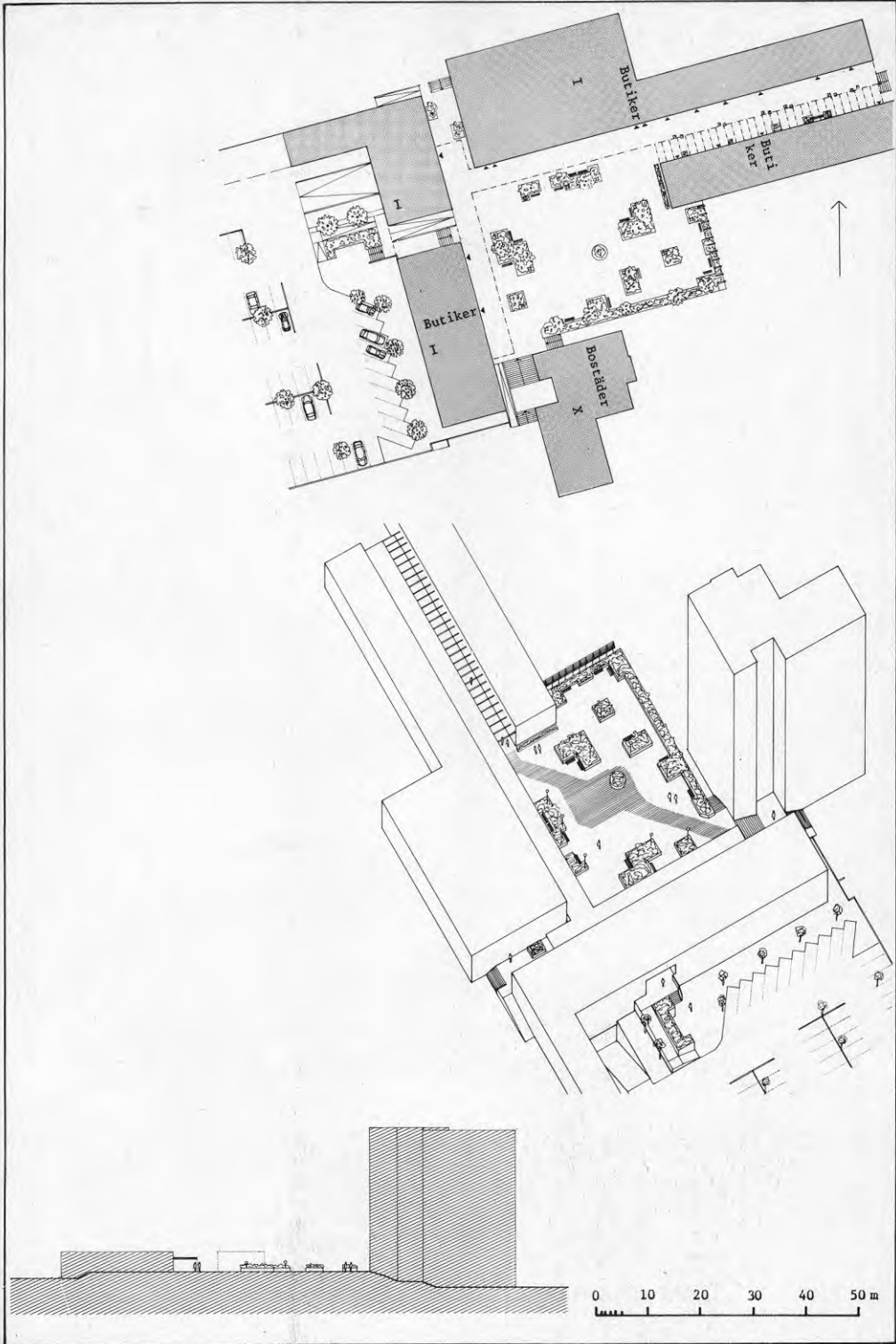
Arkitekt: Arton Arkitektkontor, Helsingborg

0 50 100 150 200 250 m

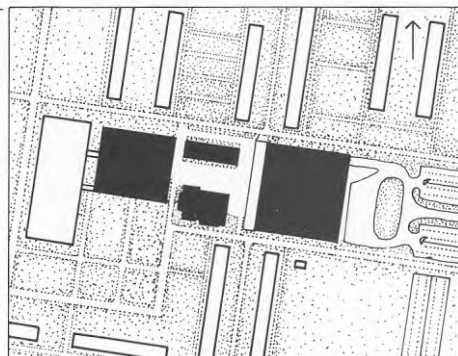
Den öppet luftiga platsen ligger en våning över omgivningarna med garage under torget och nås via trappor kombinerade med ramper. Det upphöjda läget gör att man får utblickar över Öresund och danska kusten, men samtidigt kan platsen bli rätt blåsig. Anläggningen är väl detaljstuderad med många sittplatser, en genom beläggningen markerad diagonal huvudgångriktning och knappt 2 m höga lyktstolpar som ger intressanta och behagliga belysningsförhållanden.

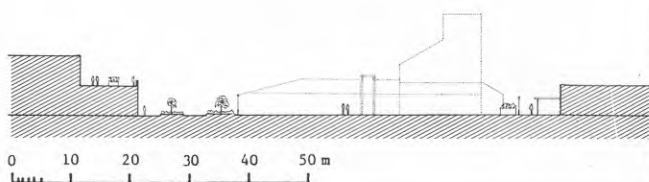
RÅSLÄTTS CENTRUM, JÖNKÖPING 1972

Arkitekt: Lars Stalin Arkitektkontor AB,
Jönköping

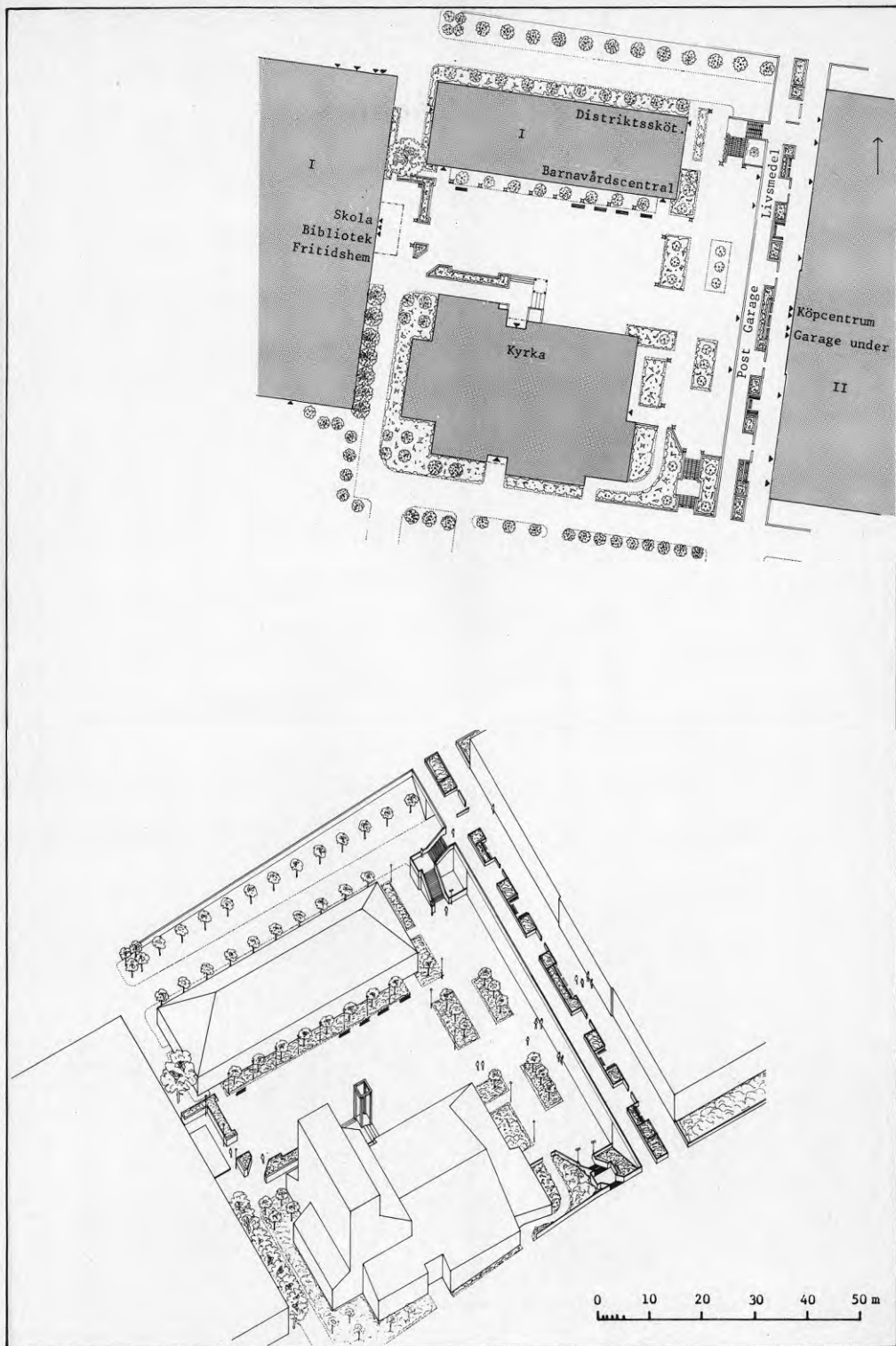
0 50 100 150 200 250 m

Det rymliga torget ligger i nivå med ett större köpcentrums källargarage och kan överblickas från en terrass med sittplatser utmed köpcentret. Torget omges på övriga sidor av sociala och kulturella verksamheter och en kyrkbyggnad. Från en fristående klockstapel markeras tiden med klockspel. Det skyddade månganvändbara torget med sina omväxlande väggar och inslag av grönska bildar en lugn, avkommersialiserad miljö.

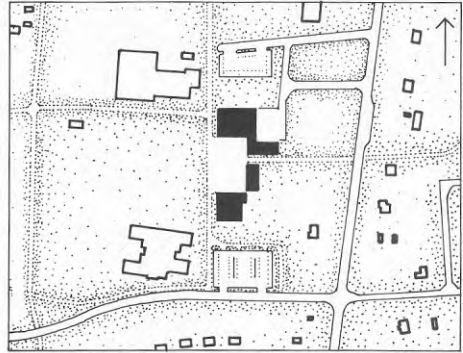
0 10 20 30 40 50 m

LINDSDALS CENTRUM, KALMAR 1977

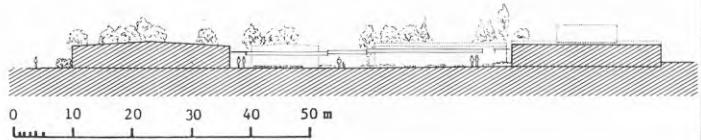
Arkitekt: ATRIO arkitektkontor i Kalmar AB

0 50 100 150 200 250 m

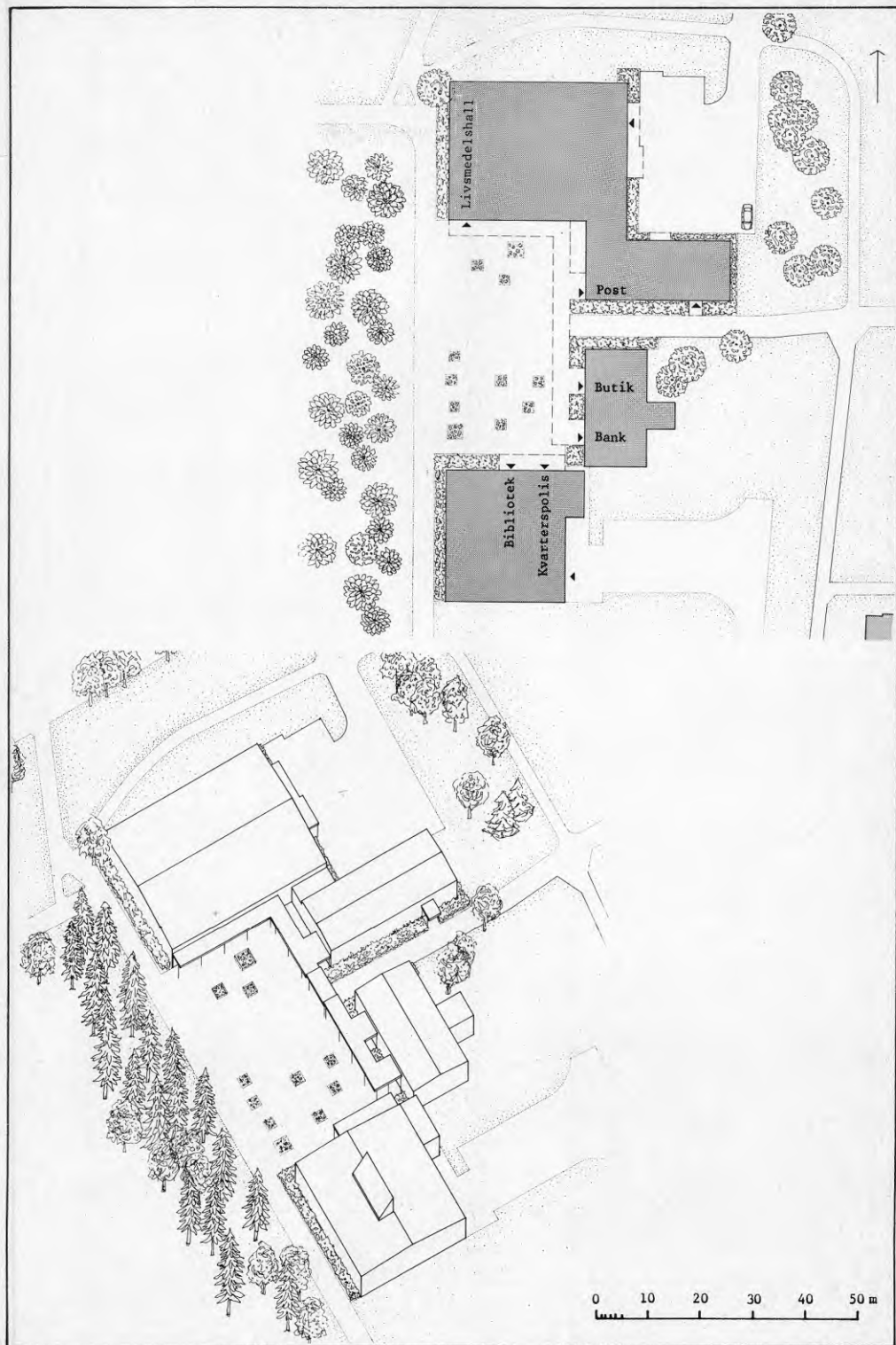
En skogsridå av mäktiga granar sluter torgrummet mot väster. Torgytan är plattbelagd i mönster med infällda rosenrabatter. Fritt placerade utanför torget finns byggnader för undervisning och social service som genom samma karakteristiska träarkitektur bildar en informell ensemble med torgets byggnader.

Enligt uppgift skall anläggningen byggas till för utökad butiksservice och samtidigt skall torgytan omformas något.

0 10 20 30 40 50 m

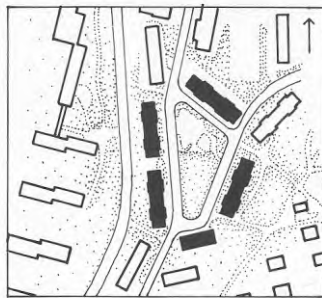

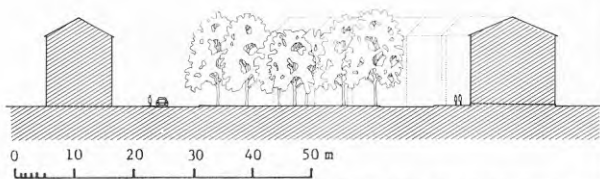
KVARNVINGEN, KARLSTAD 1948

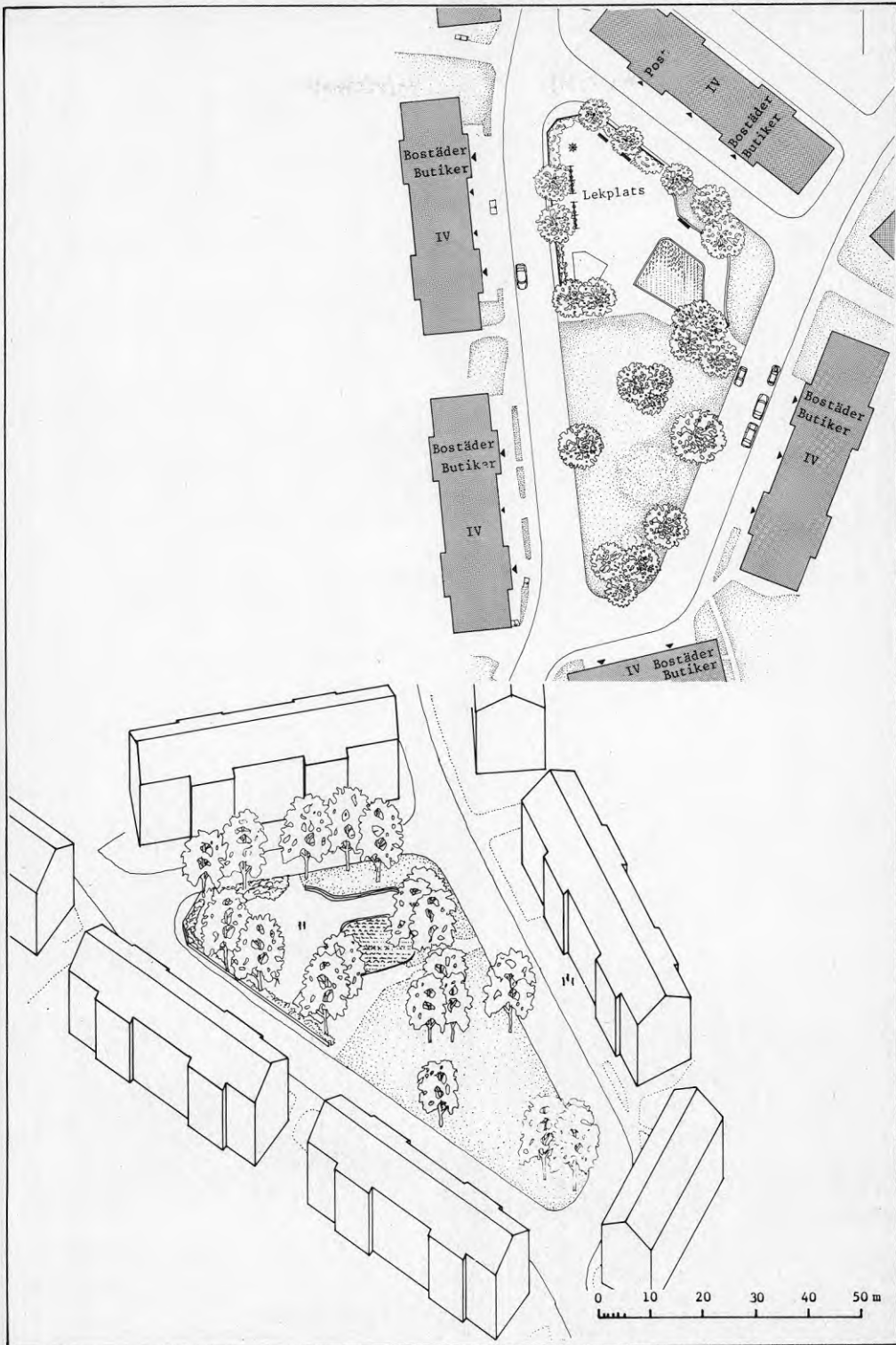
Arkitekt: John Wästlund ark. SAR, Karlstad

Stadsplan: Hadar Grude, stadsingenjör

Den triangulära platsbildningen är omsluten av arkitektoniskt sammanhållna bostadshus med butiker, post och diverse verksamheter i bottenvåningarna. Platsen är utformad som en mindre park med uppväxta och varierade träd, bekväma parkbänkar, en liten damm och några gungor för barnen. Trafiken på omgivande gator är begränsad och platsen verkar verkar trots boendeparkering rätt fridfull.

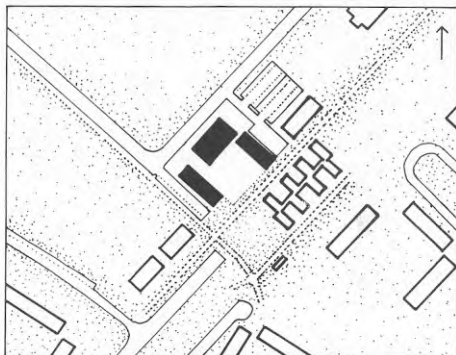

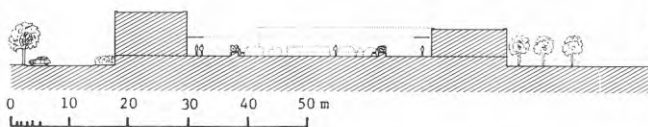
PILÄNGSTORGET, LANDSKRONA 1970

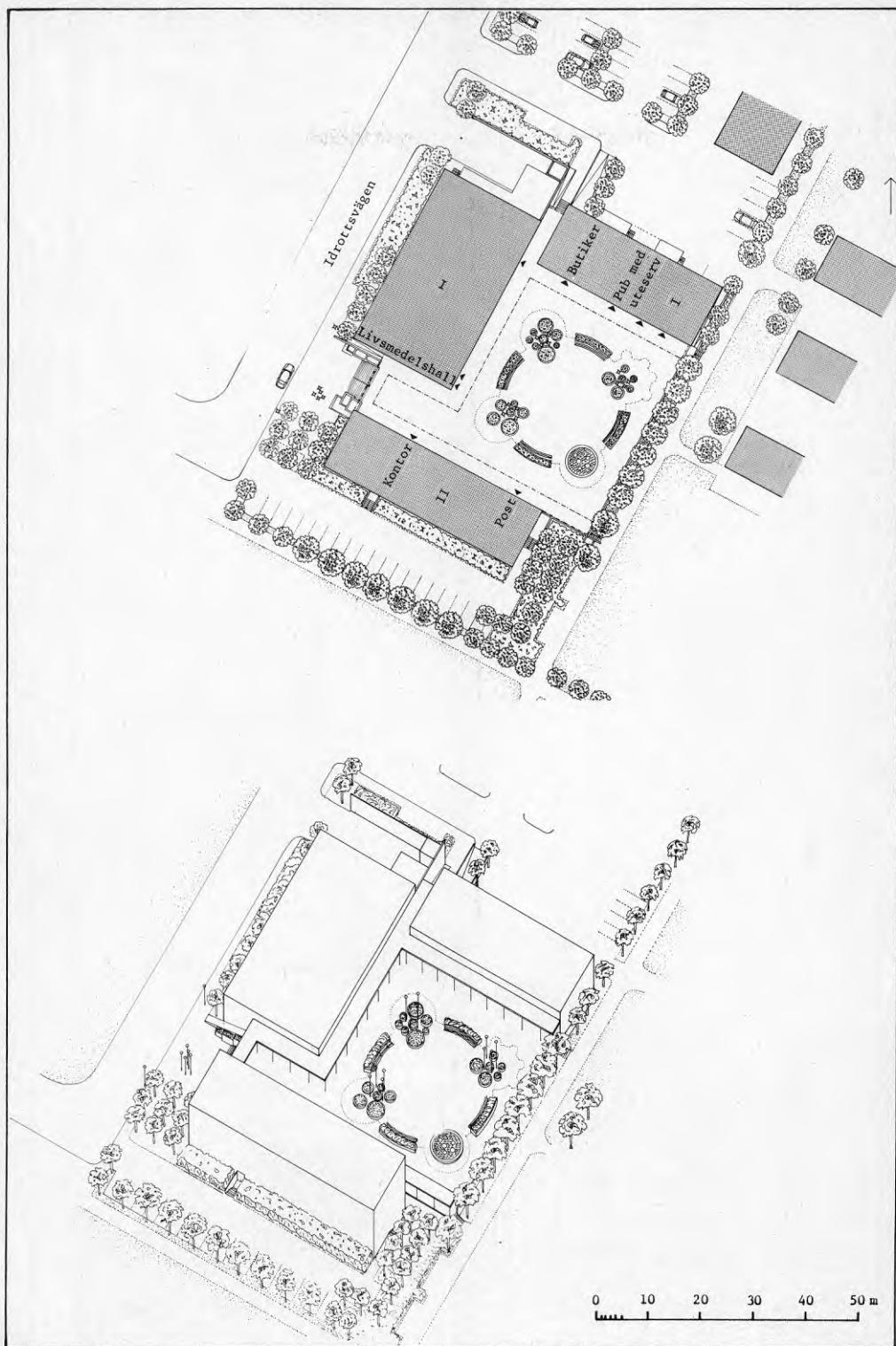
Arkitekt: Erik Wihlborgs arkitektkontor

Stadsplan: Erik Wihlborgs arkitektkontor

Landskaps- KTAB, Helsingborg
arkitekt:

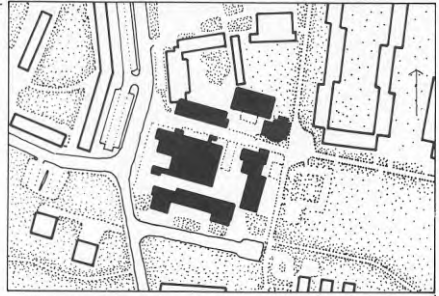
Ett vänligt litet torg belagt med smågatsten. Till vänligheten bidrar en temporär uteservering framför puben, men knappast skylten "Hundar får ej vistas på torget". Torgytan ligger ca $1\frac{1}{2}$ m över omgivningarna och nås från trafiksidan via trappor kombinerade med ramper, från andra sidan bara via trappor. Genom att ytan upptas av ett cirkelformat fast arrangemang med planteringslådor och sittplatser begränsas användbarheten något.

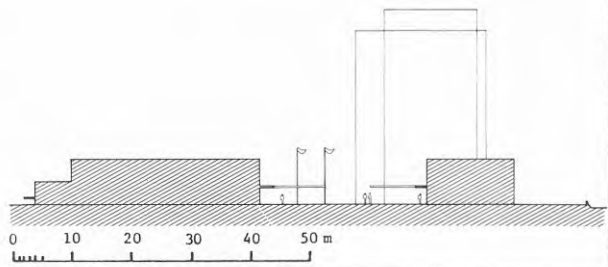

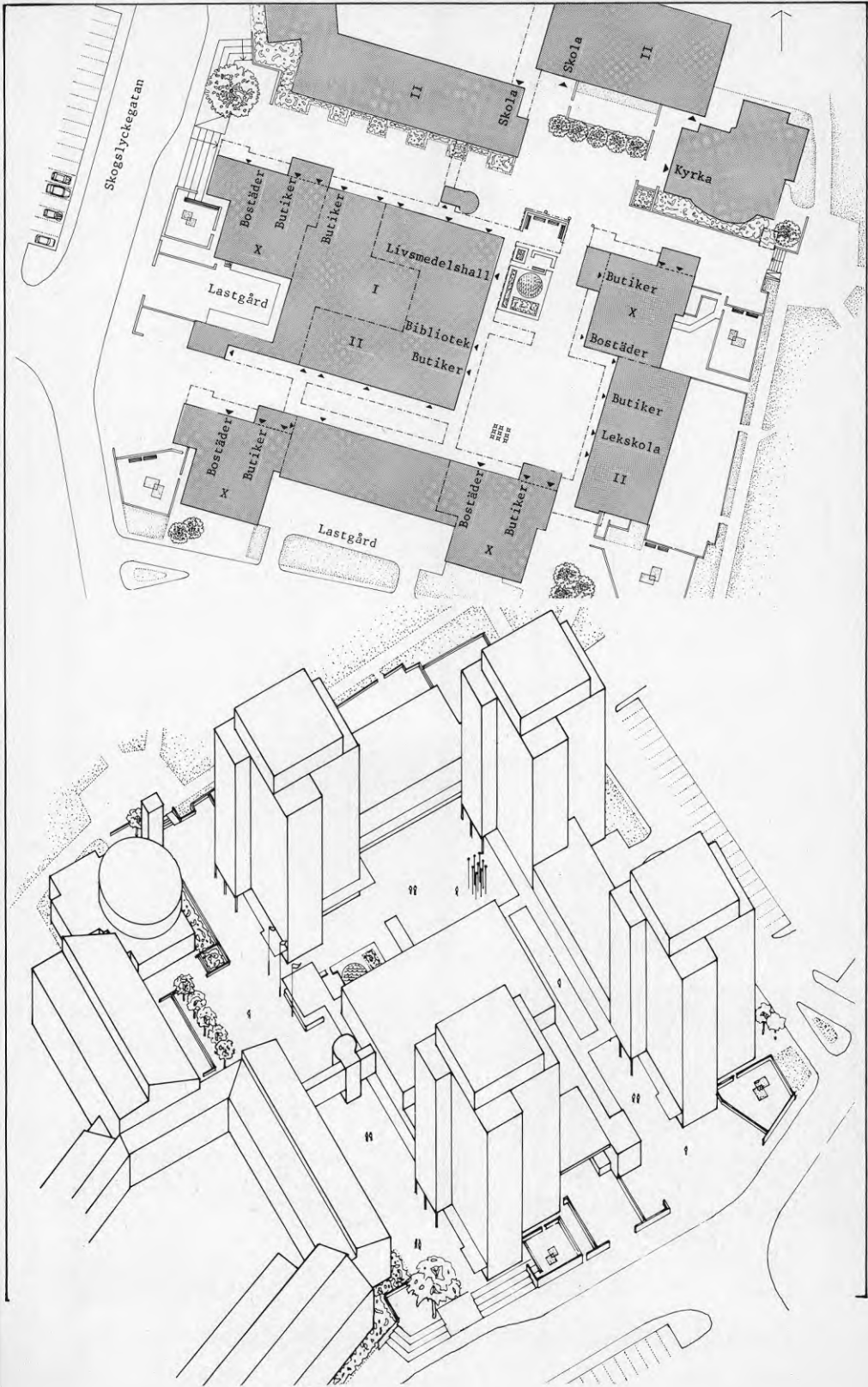
JOHANNELUND CENTRUM, LINKÖPING 1960

Arkitekt: J. Höjer S. Ljungqvist Arkitekter SAR

Johannelunds Centrum har två urskiljbara platsbildningar, varav den ena närmast är en förplats till skola och kyrka. Sittplatser med fontän och en skulptur är samlade i övergångszonen mellan platserna. Själva torget bildar ett omväxlande men ändå arkitektontiskt välbalanserat rum. Johannelund är ett tidigt exempel på fördelarna med skolans knytning till centrumanläggningens uterum. Också bostadshusen bidrar till att skapa en livfull torgmiljö och annonserar genom sin höjd anläggningen i stadslandskapet. Anläggningen ansluter vackert till bostadsområdets huvudgångstråk över en park, men varuintagen mot parkeringsytorna bildar som så ofta otrivsamma entréförhållanden för de bilburna. Friställda butikslokaler skall nu utnyttjas till gemensamhetslokaler för lägenheter som byggs om till servicebostäder.

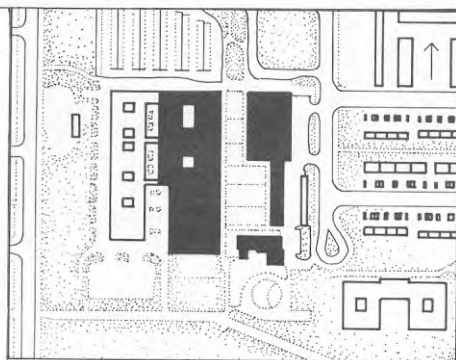

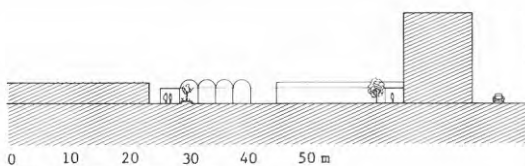
HERTSÖ TORGET, LULEÅ 1974

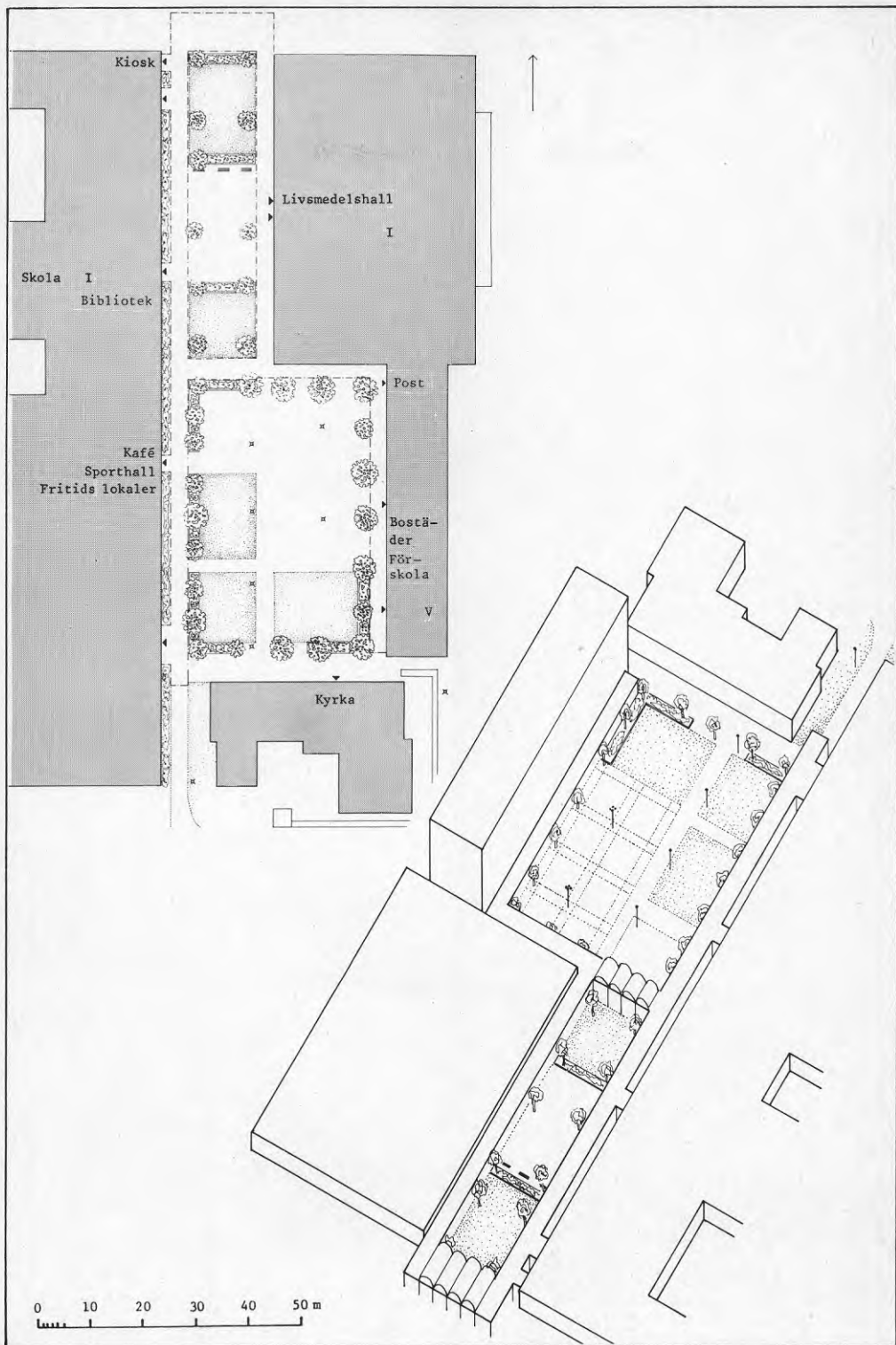
Arkitekt: Svenska Riksbyggen proj.kontoret
Sundsvall

Stadsplan: Stadsarkitektkontoret, Luleå

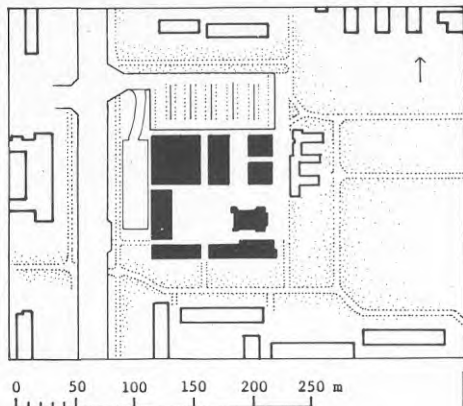
Ett exempel på 70-talets integrerade centrumanläggningar, där skolans elever ger liv och rörelse åt platsbildningen och där bostäders, skolans publika lokaler och kyrkan med sina entréer mot torget gör detta befolkat också efter butikstid. Utan utanför bostadshuset skulle vinna på någon intresseväckande blickpunkt, en skulptur eller fontän.

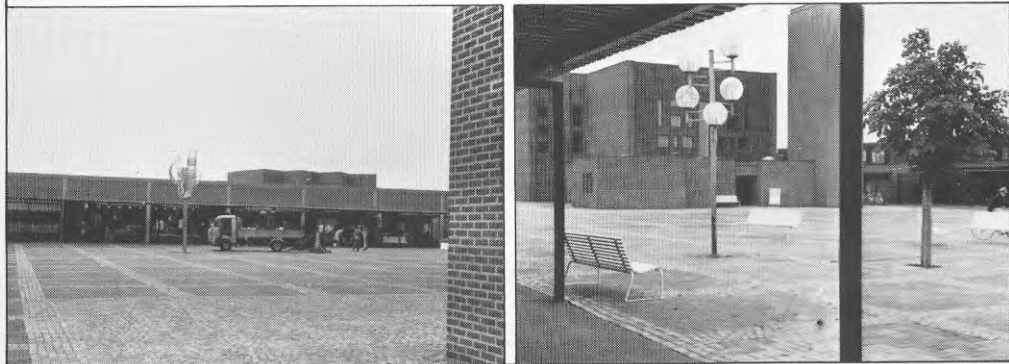
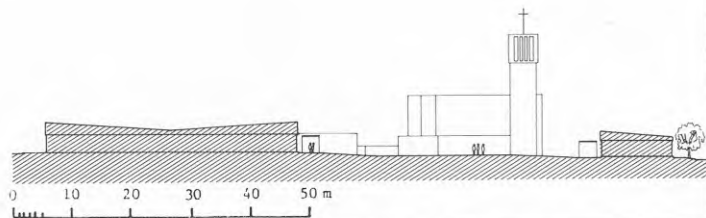

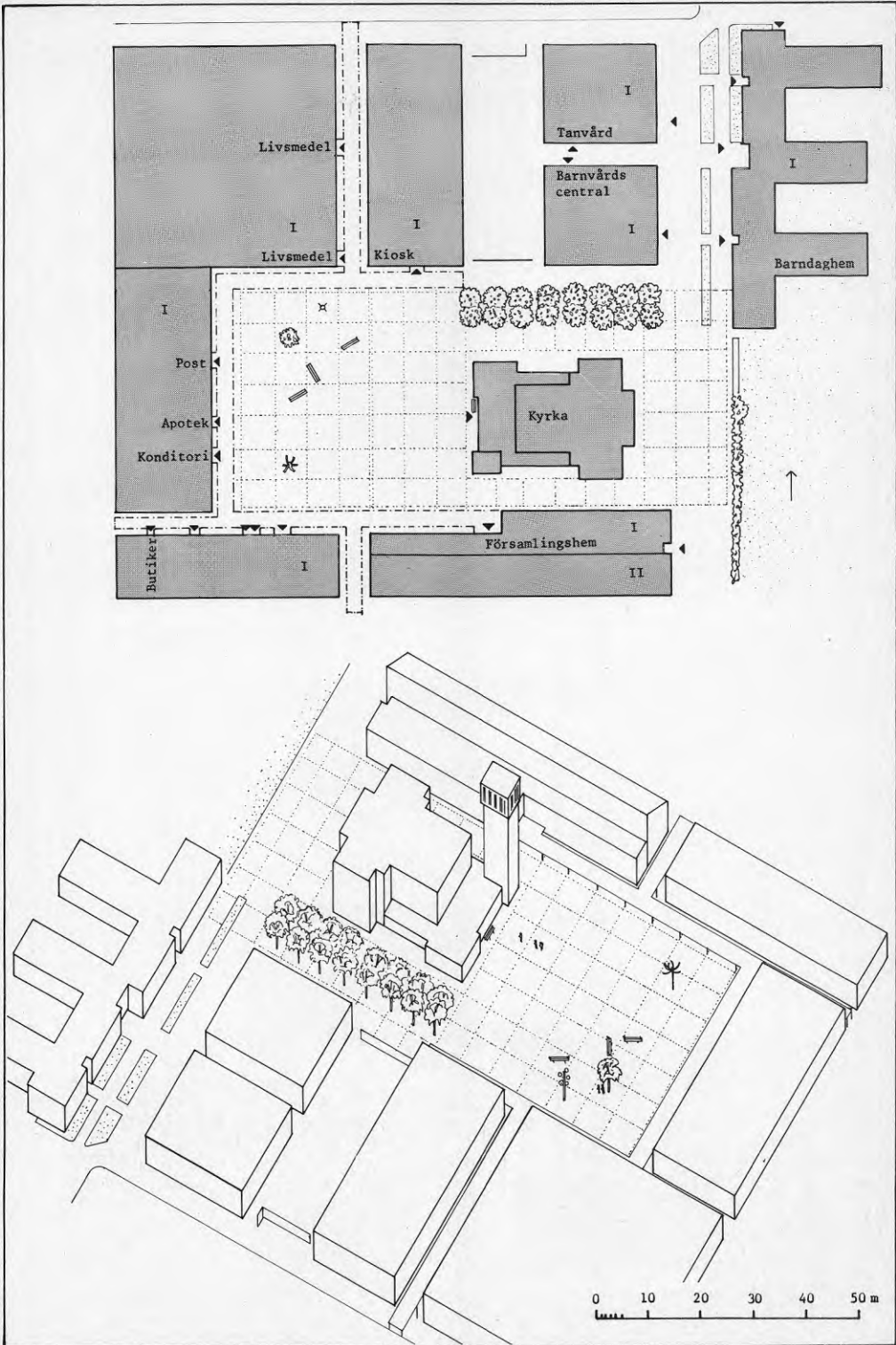
FÄLADSTORGET, LUND 1972

Arkitekt: Yngve Lundquist och Hans Rendahl
Lund

De trånga entrégränderna gör att den i förhållande till byggnadshöjden stora torgytan ändå upplevs rumsligt tilltalande. Torget är belagt med marktegel och smågatsten i mönster och möblerat med en abstrakt skulptur, ett träd, flyttbara parksoffor och en belysningsstolpe med flera ljuspunkter. För övrigt är belysningen placerad i skärmtakens undersida vilket ger en god effekt kvällstid.

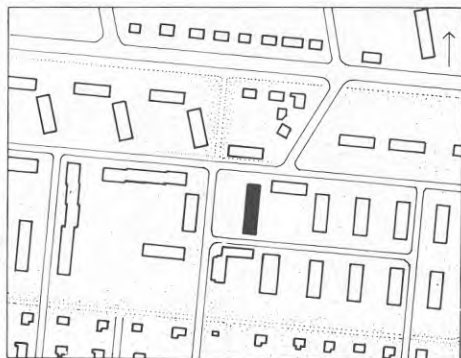

HÅRLEMANS PLATS, LUND 1952

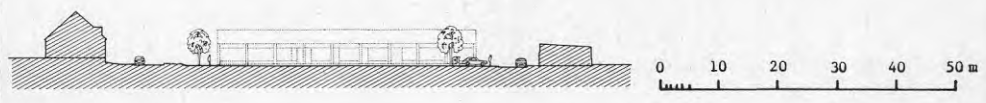
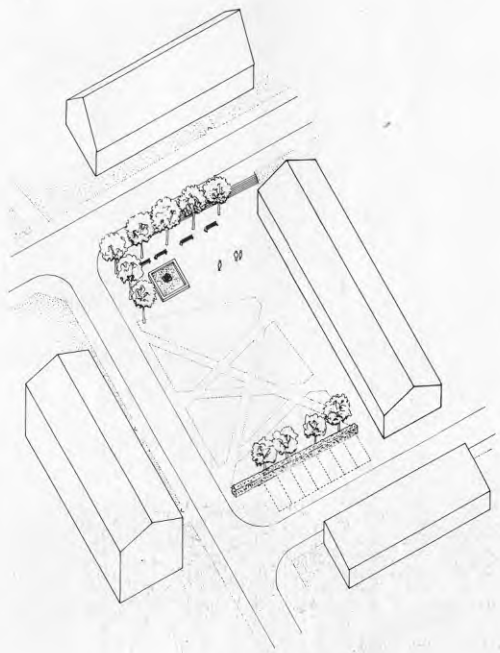
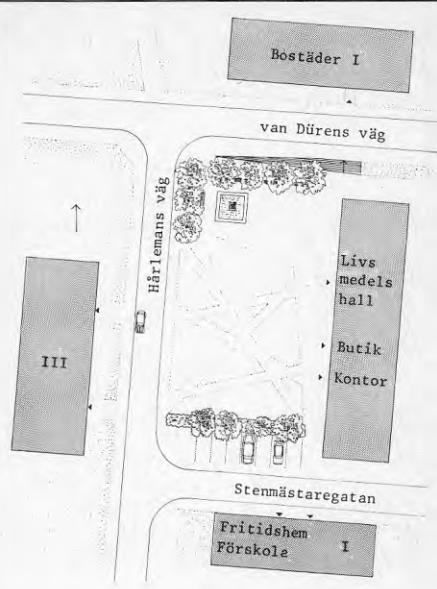
Arkitekt: Ingeborg Hammarskjöld-Reiz
ark. SAR Lund

Stadsplan: Stadsarkitektkontoret Lund

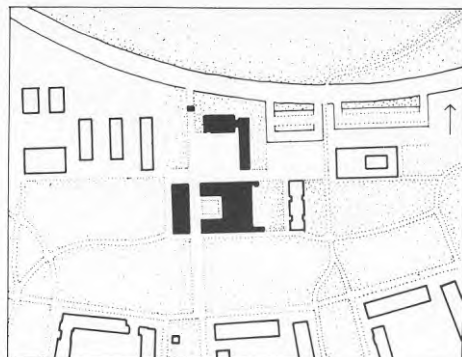
En anspråkslös liten plats inramad av en butikslänga och på tre sidor av trafikerade bostadsgator. Vacker beläggning av kullersten och i gångriktningarna band av betongplattor. I ena hörnet en fontänskulptur som också fungerar som fågelbad och för övrigt några flyttbara trälådor med blommande växter.

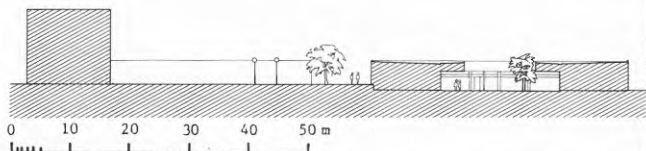

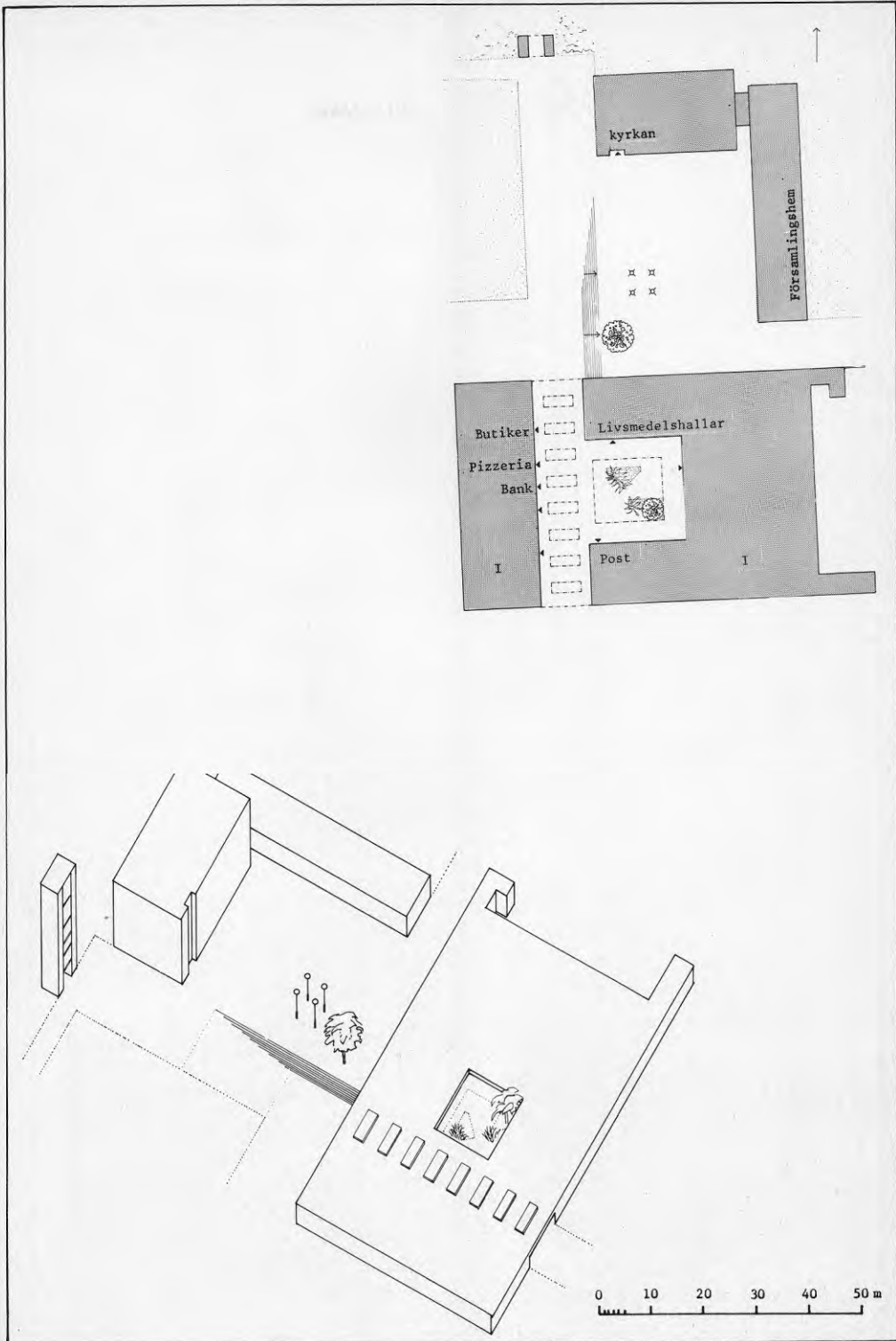
Arkitekt: Fritz Jaenecke Sten Samuelsson
arkitekter SAR Malmö

Stadsplan: Stadsarkitektkontoret Lund

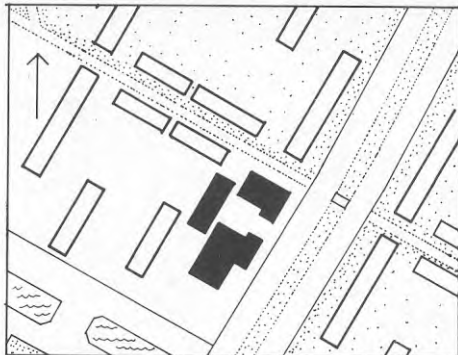
Centrumanläggningen innehåller två platsbildningar, den ena en något ödslig yta i anslutning till kyrka och församlingsgård, den andra en liten intim atriumgård omgiven av övertäckta gångar utmed butiksfasaderna. Den skulle vara idealisk för en liten fontän vars vattenplask skulle komma till sin rätt i den stilla miljön.

Arkitekt: Skånska Cementgjuteriets arkitektkontor

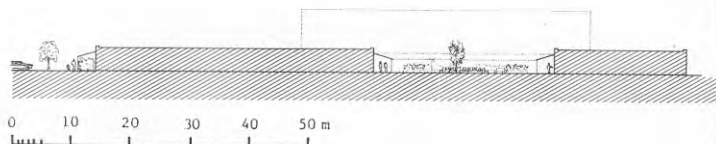
Stadsplan: Malmö Stadsbyggnadskontor

0 50 100 150 200 250 m

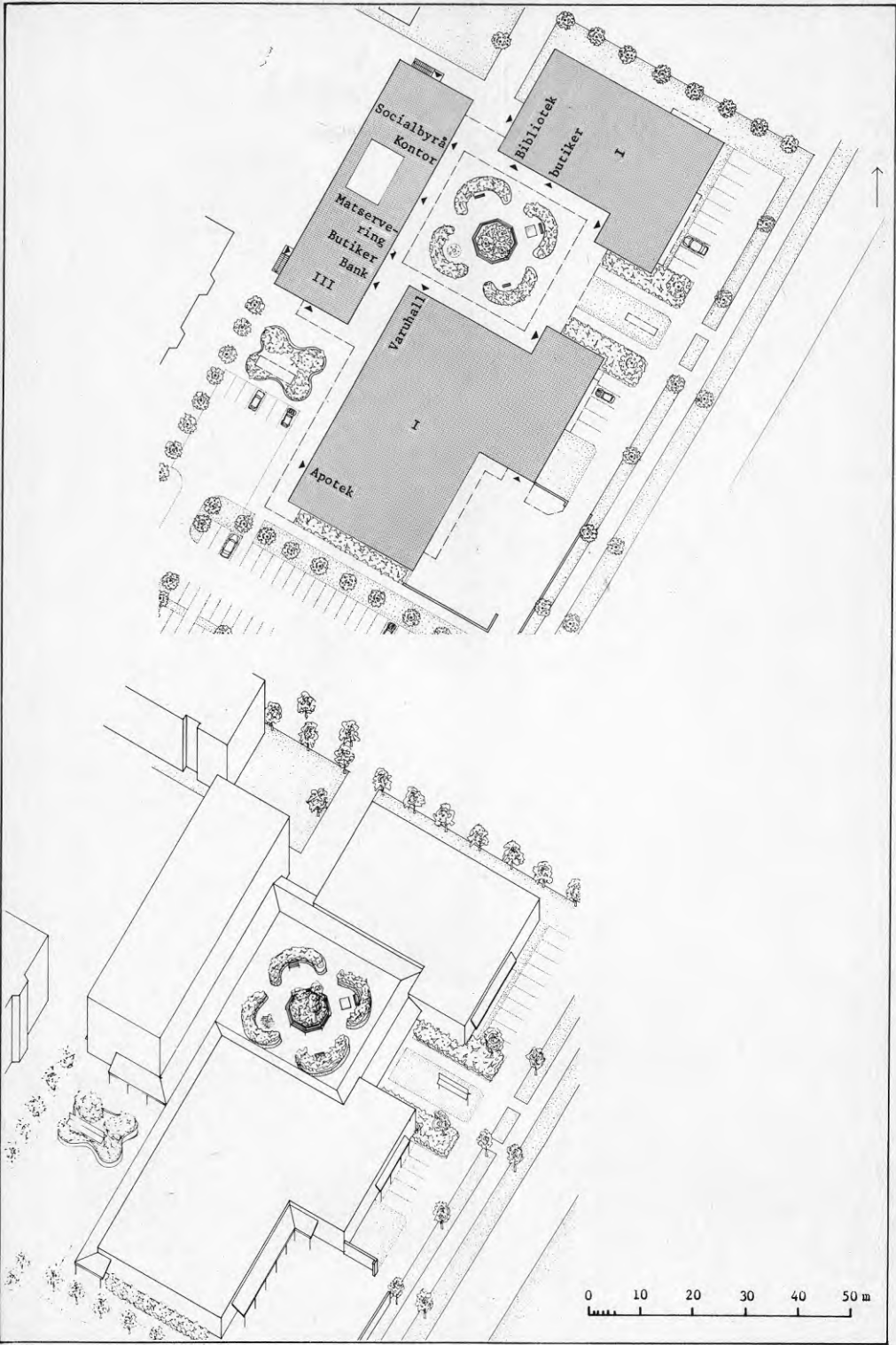
Arkadgången med sitt taktegel sluter rummet väl. Torgytan upptas nästan helt av en grupp kastanjer omgiven av 4 bågformade, upphöjda planteringsrabatter som inramar bekväma parksoffor, en vacker liten fontän och en sandlåda. Torgets smågatstensbeläggning får fortsätta i rabatternas skålade stödmurar vilket ger en något underlig effekt.

Varuhallens slutna vägg mot torget har gjorts intressantare genom reliefer i tegelmuren. Entréerna är behagliga och anläggningen ansluter väl till omgivande bostadskvarter.

0 10 20 30 40 50 m

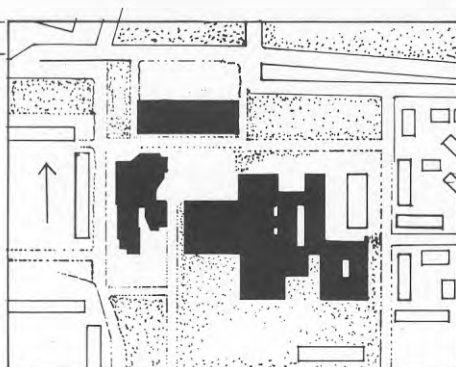

LINDEBORG CENTRUM, MALMÖ 1973

Arkitekt: Arkitektgruppen Lenart - Pettersson - Viktorsson, Malmö

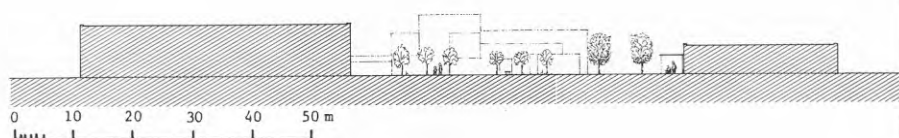
Stadsplan: VBB

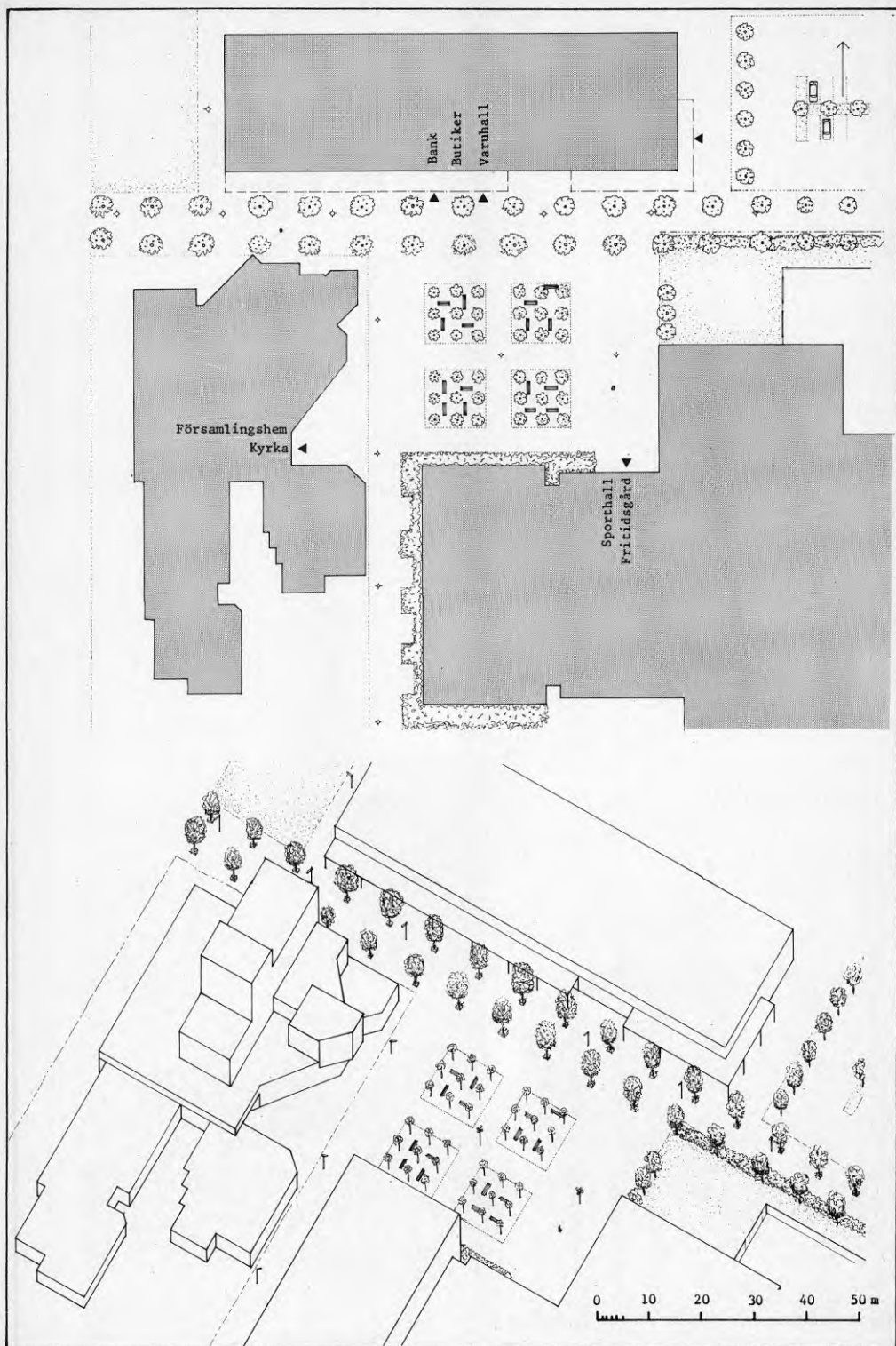

0 50 100 150 200 250 m

Den stora torgytan med sina nyplanterade träd är ännu så länge ödslig och blåsig och de lustigt utspridda sittplatserna är idag föga inbjudande. Beläggningen av asfalt uppdelad genom band av plattor samt i mittfältena kullersten.

Ett förslag till förbättring av områdets yttre miljö var vid besökstillfället utställt i församlingshemmet vid torget. För torgets del föreslås att den karga miljön mjukas upp med ytterligare vegetation.

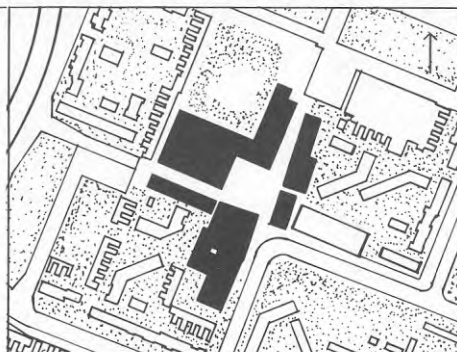

OXIE CENTRUM, MALMÖ 1983

Arkitekt: Svenska Riksbyggen, Malmö

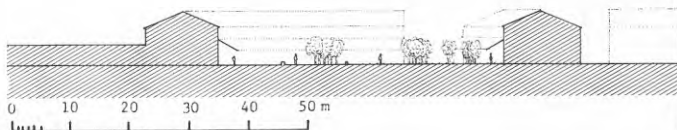
Stadsplan: Malmö stadsbyggnadskontor

0 50 100 150 200 250 m

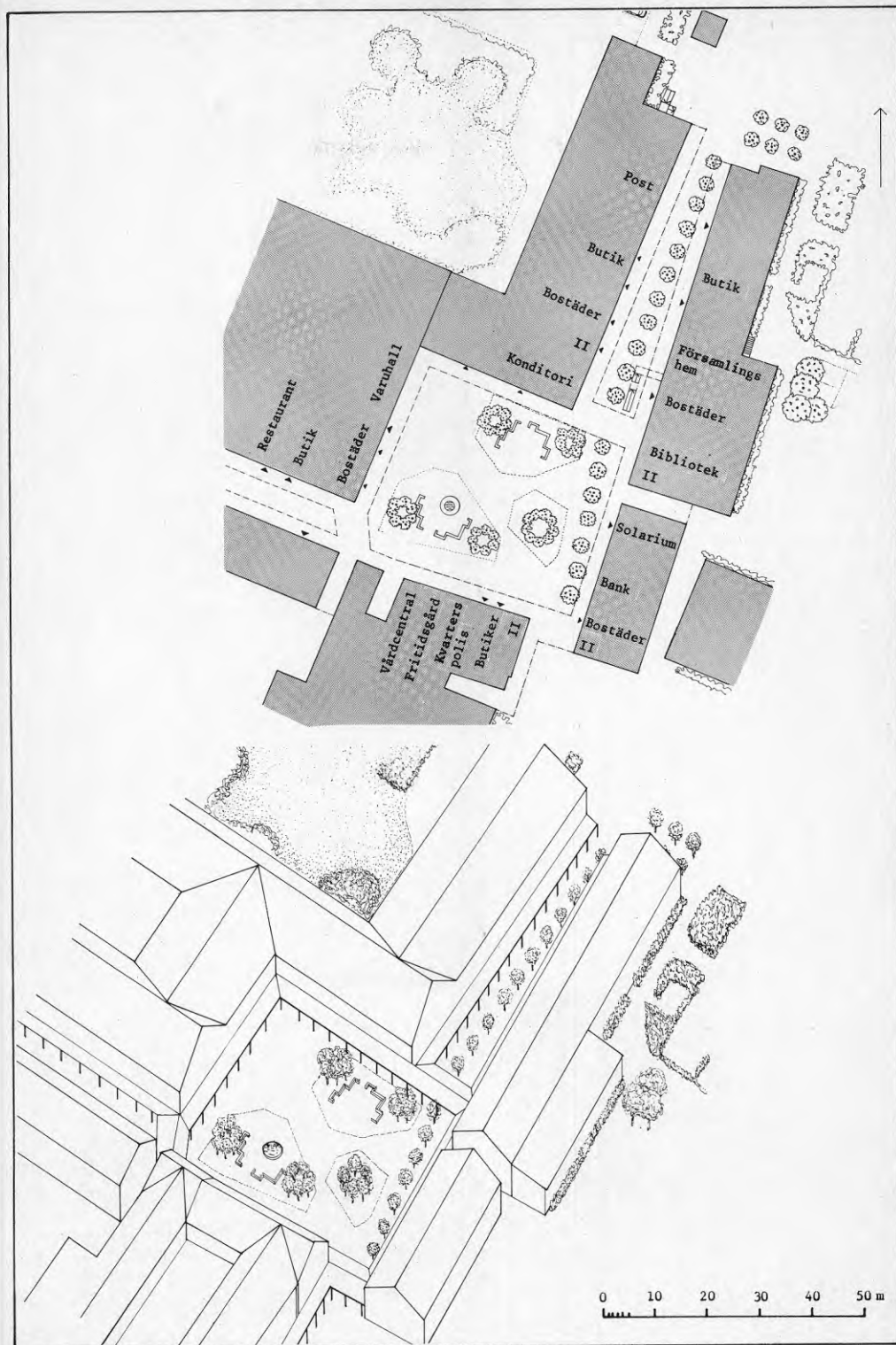
Centrumanläggningen är väl knuten till omgivande bostadsgrupper med två butiksgator som mynnar i torget. Detta upptas av fritt placerade, ännu rätt ynkliga trädgrupper och sittplatser monterade på skyddande gatstensmurar samt en mindre fontän. Torgytan är belagd med marksten på gångstråken och för övrigt med smågatsten.

Omgivande byggnader är i 2 vån med vårdcentral m m och bostäder i övervåningen. Genom det kraftigt utspringande skärmtaket försvagas dock kontakten torg-bostäder. Torgrummets proportioner är behagliga med relationen vägg-golv ungefär 1:6. Cykeltrafik är tillåten på torget, till synes utan några olägenheter.

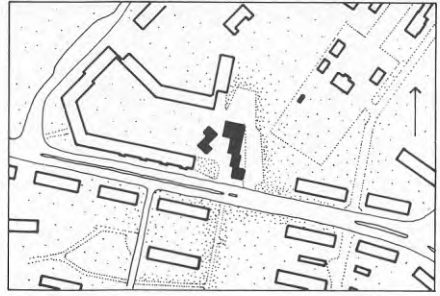
0 10 20 30 40 50 m

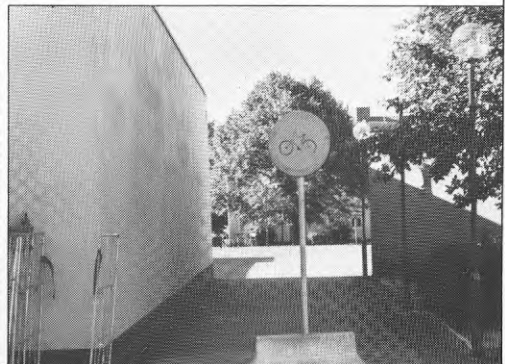
"LYCKORNA", MOTALA 1955

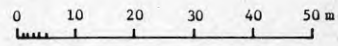
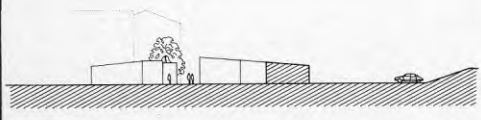
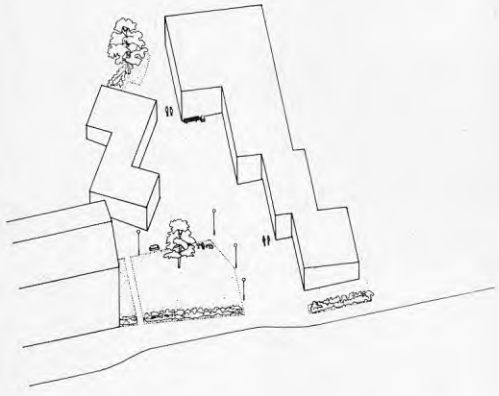
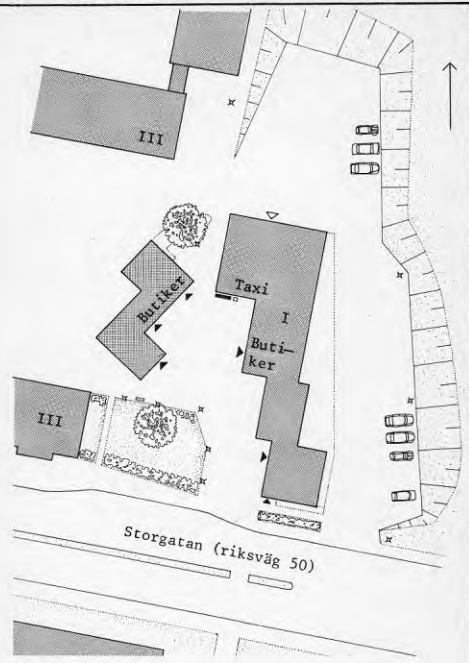
Arkitekt: Wolfgang Lehr ark. SAR

0 50 100 150 200 250 m

Den lilla platsen är rumsligt väl proportionerad men öppnar sig tyvärr utan någon avskärmning mot en större trafikled. Den asfalterade torgytan sätter ned torgets kvalitet liksom den föga inbjudande entrén norrifrån med sin förbudsskylt.

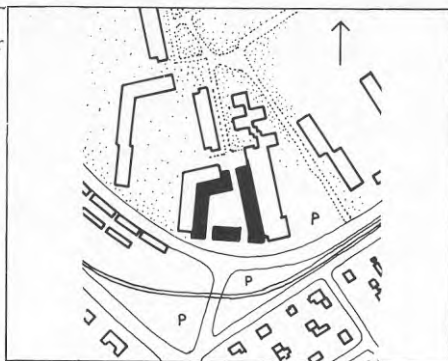

ENEBY CENTRUM, NORRKÖPING 1964

Arkitekt: Svenska Riksbyggen Arkitektkontor
Stockholm

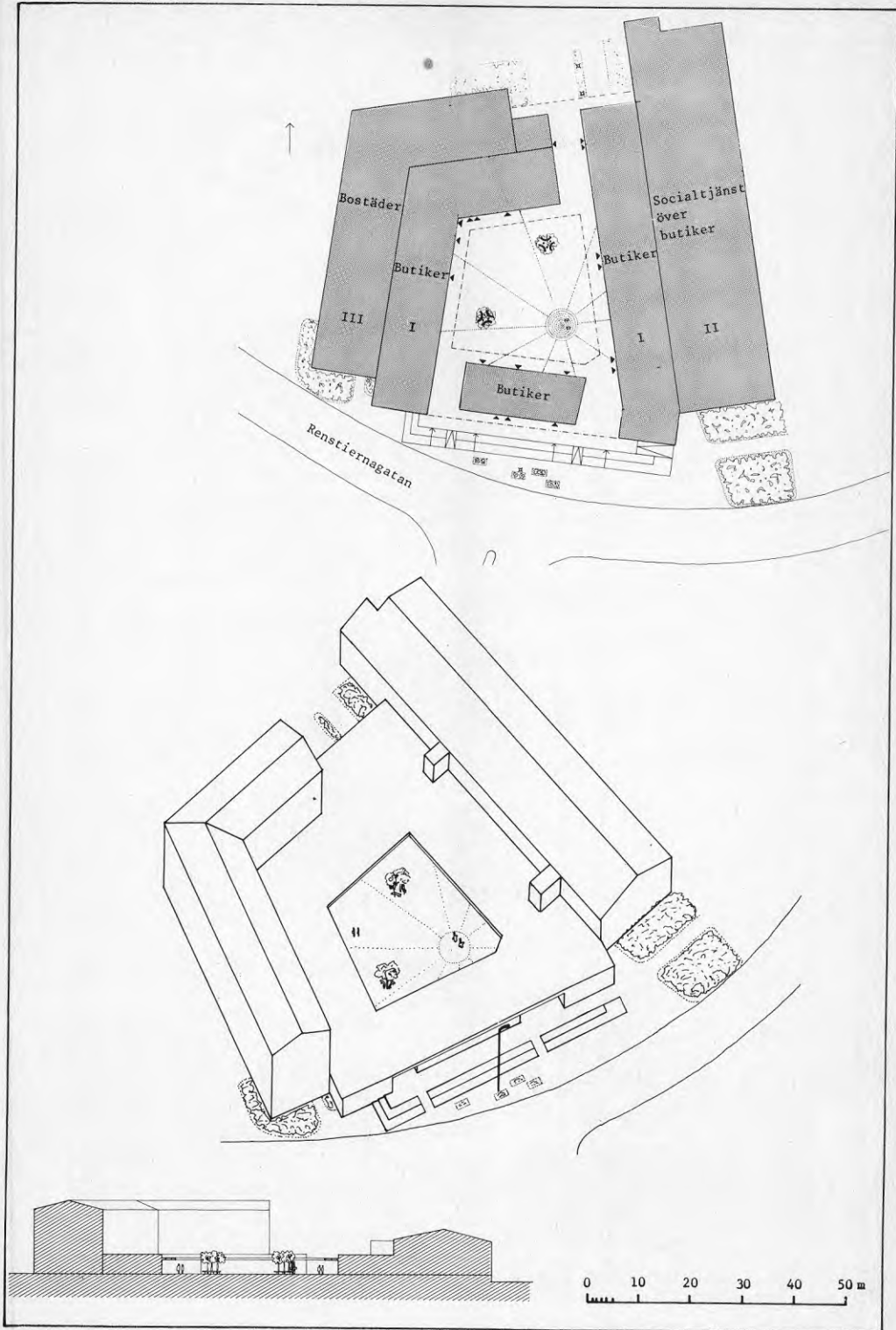
Stadsplan: Stadsarkitektkontoret Norrköping

0 50 100 150 200 250 m

Det trapetsformade torget har en stark rumsverkan med sina relativt smala öppningar och ett enhetligt skyltband i skärmtakens framsida som håller samman den inneslutna volymen. Torget är omsorgsfullt detaljstuderat. Asfaltbeläggningsen delas upp genom gatstensränder som löper samman i en skålad yta med fontän och betongskulptur. Belysningen är infälld i skärmtakens undersida och runt de två trädgrupperna finns sittplatser, tyvärr utan ryggstöd.

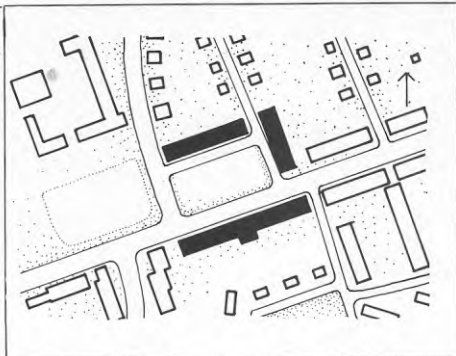

OPPEBY TORG, NYKÖPING 1952

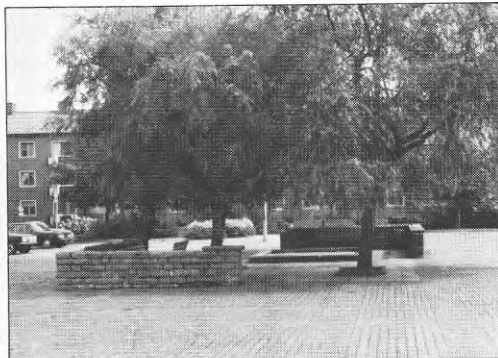
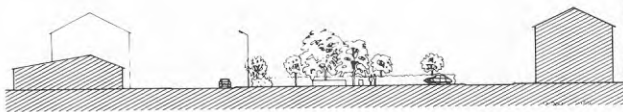
Stadsplan: Stadsarkitektkontoret i Nyköping

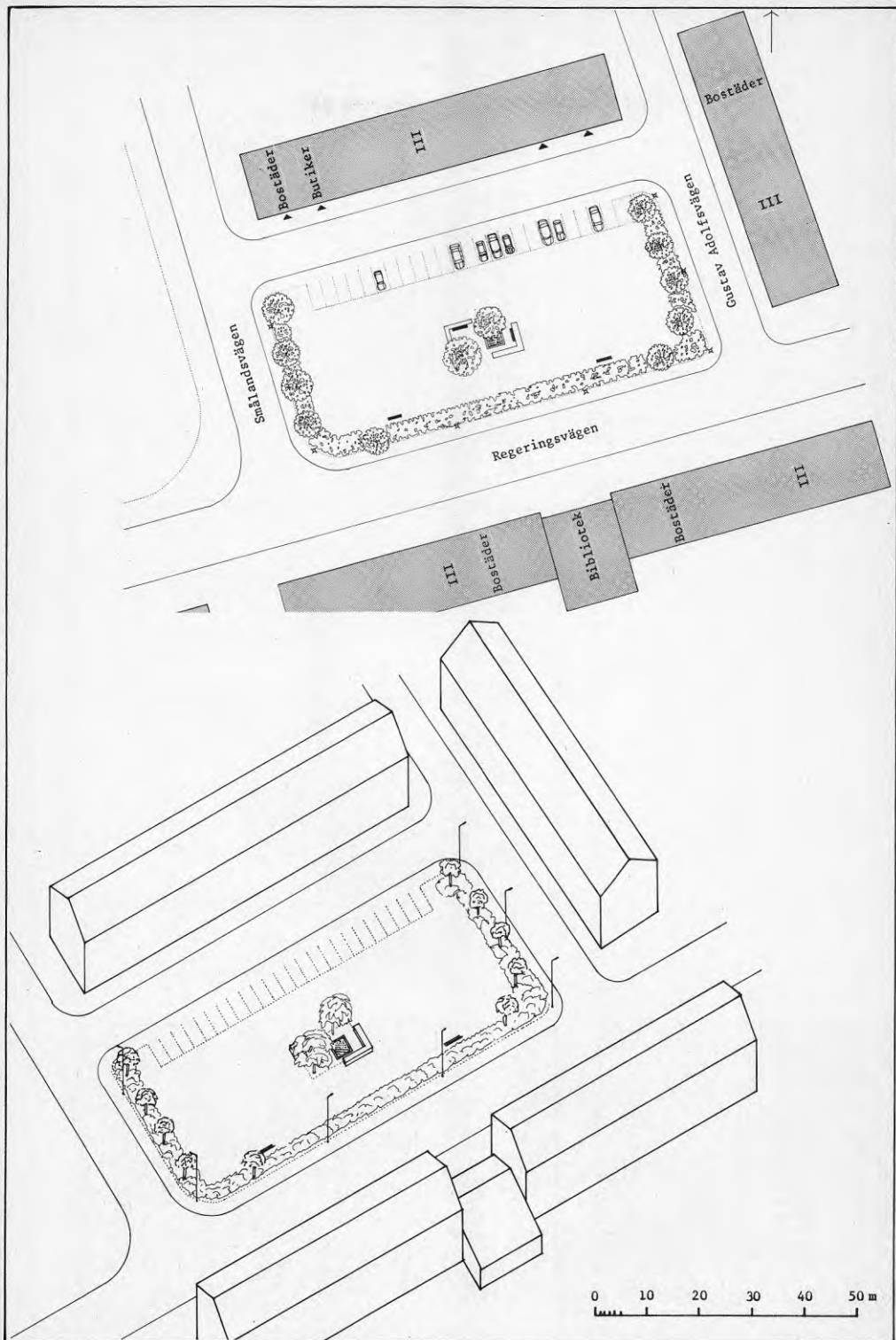
Torgutformning: Stadsträdgårdsmästaren i Nyköping

0 50 100 150 200 250 m

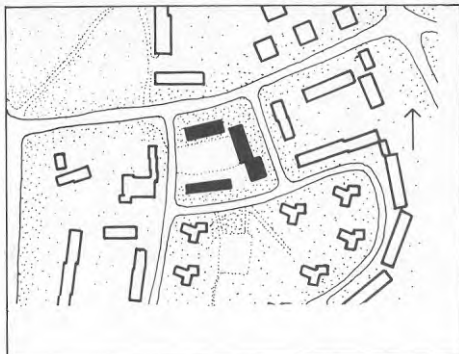
Oppeby Torg uppvisar några typiska drag hos den tidiga 50-talsanläggningen. Omgivet av bostadshus, utmed dessa gångbanor och körbana med tvärparkering. Själva torgytan med smågatsten och betongplattor avgränsas av buskar och träd och har en muromgärdad sittgrupp i mitten i anslutning till ett par träd och en liten fontän. Kompletterande bekväma parksoffor gör att man kan välja sol eller skugga. Butikerna i bottenvåningen har decimerats, det finns inte någon livsmedelsaffär och postkontoret är borta.

HANTVERKARTORGET, SANDVIKEN 1953

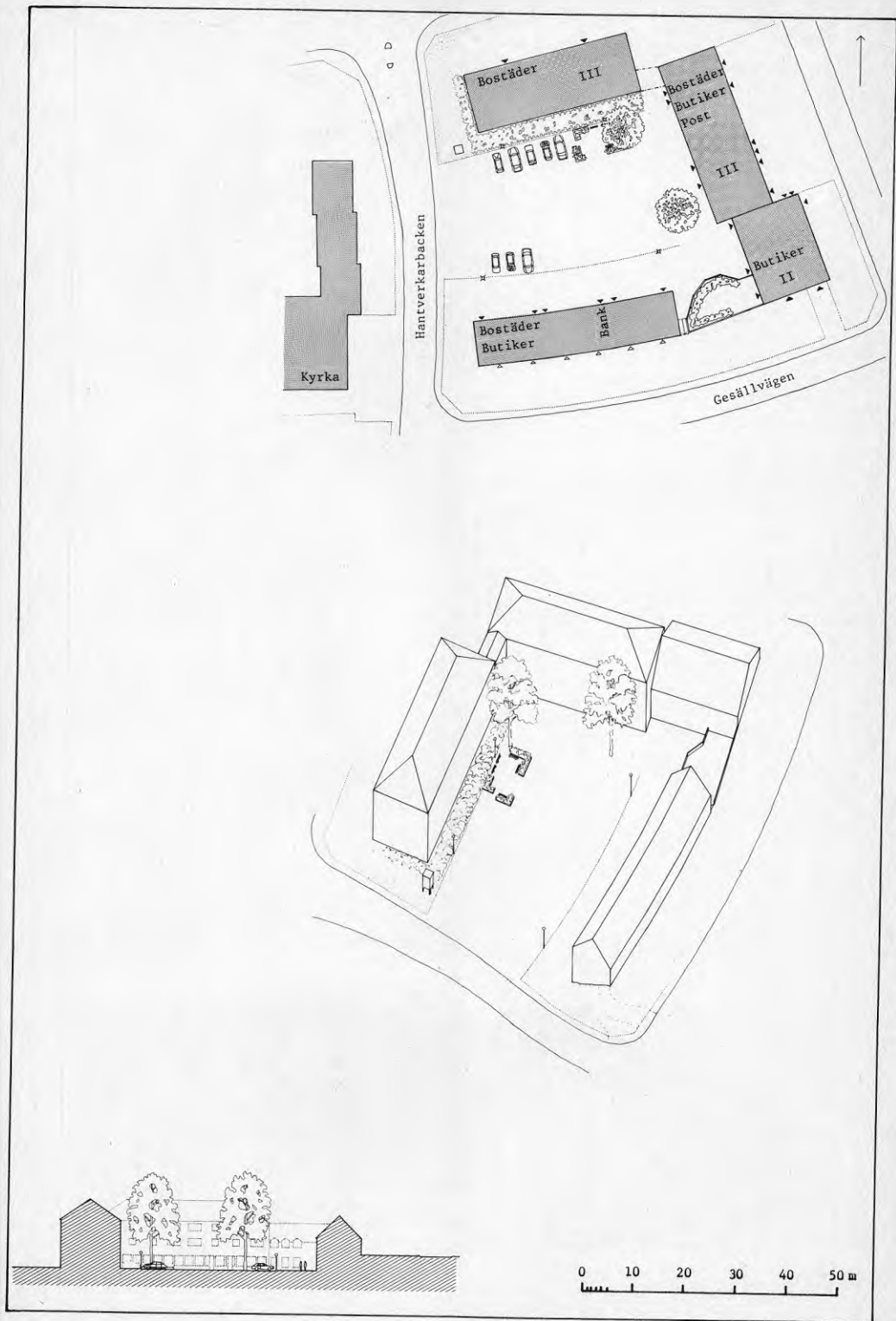
Arkitekt: Ernst Grönvall arkitekt SAR,
Stockholm

0 50 100 150 200 250 m

Ett exempel på tidiga 50-talets platsbildningar med bilparkering på det luftiga, men ändå behagligt proportionerade torget. Två ståtliga björkar blir ett värdefullt tillskott. Invid den ena en liten sittgrupp omgiven av planteringslådor med blommor och låga buskar. Torgytan är belagd med smågatsten och band av betongsten, utmed butiksfasaderna asfaltbeläggning.

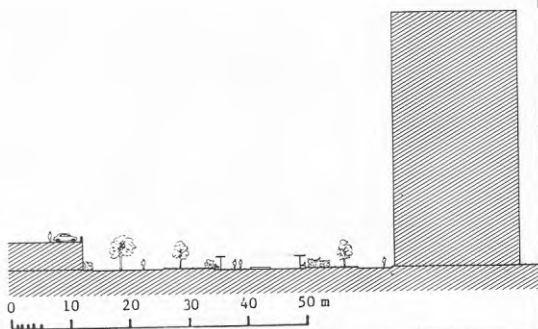
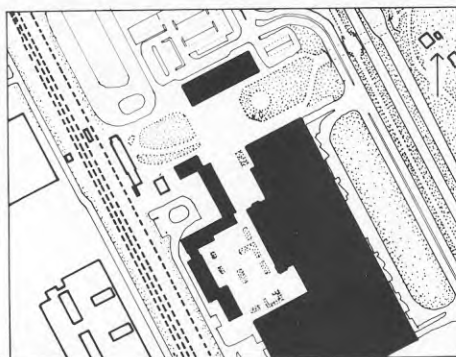
SOLENTUNA CENTRUM, SOLENTUNA 1950 - 1984

Arkitekt: Höjer och Ljungqvist Arkitektkontor AB, Stockholm

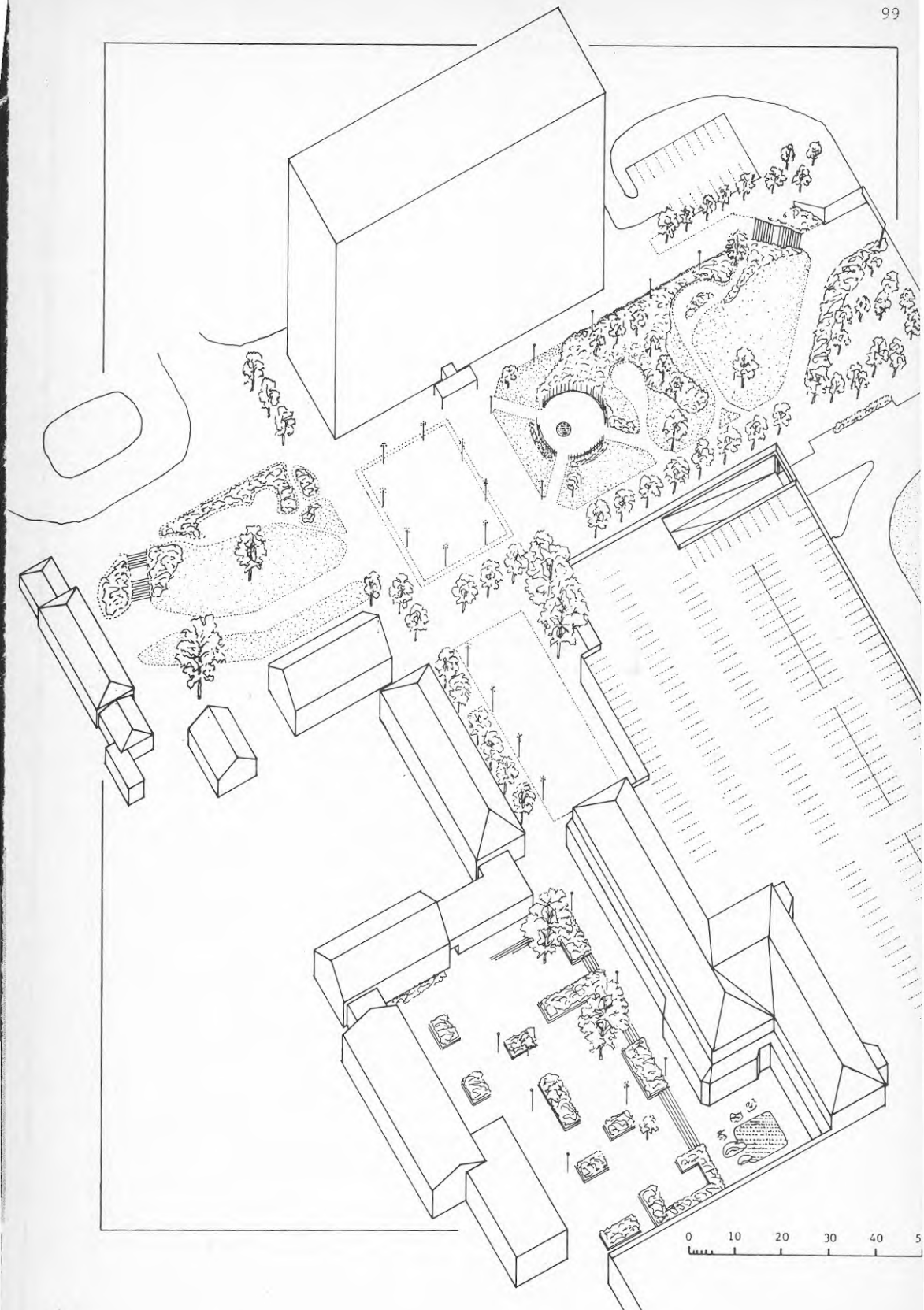
Landskaps- Klaus H. Haendler, Sollentuna arkitekt:

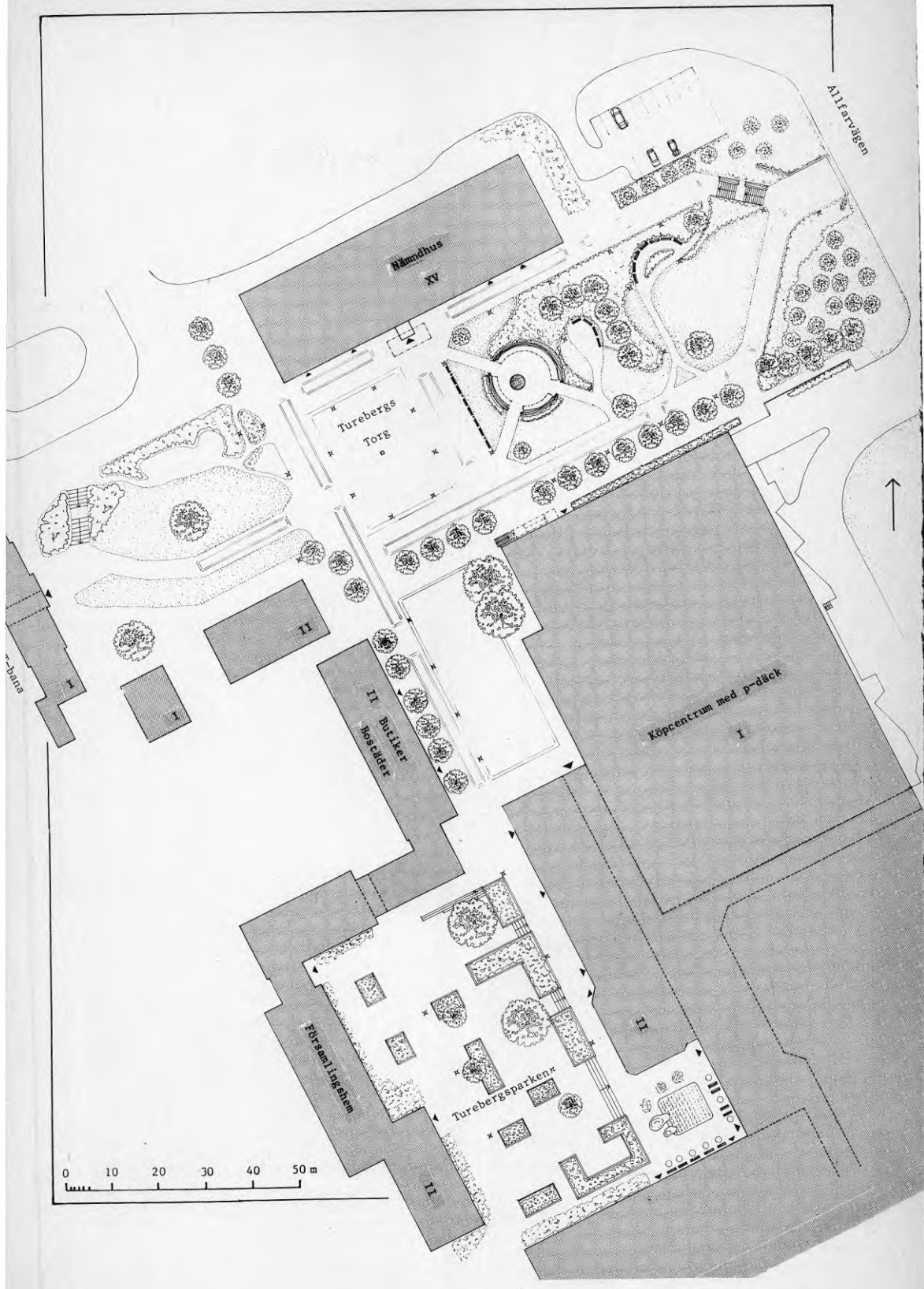
Den stora centrumanläggningen innehåller tre urskiljbara platsbildningar. I söder "Turebergsparken" omsluten av ett stort inbyggt köpcentrum och församlingshus m m, norr därom ett mindre torg som sedan övergår i förplatsen till nämndhuset, på ömse sidor omgiven av parkytor. Anläggningen har växt fram alltsedan 50-talet och utbyggnaden fortsätter nu kring ytterligare en platsbildning söder om köpcentrum.

Turebergsparkens plattbelagda ytor med sittplatser mellan prunkande blomsterrabatter och några mäktiga trädkronor bildar sommartid ett lugnt och skönt parkrum, med ett raffinerat fontänarrangemang på en liten vacker platsbildning några trappsteg upp. Från parken kommer man till det något högre belägna, trädomslutna torget som utnyttjas för torghandel och därifrån vidare till det större rummet som helt domineras av förvaltningsbyggnaden. Den plattbelagda förplatsen är i jämförelse med de två andra rummen något ovänlig, mycket p g a den i sammanhanget överväldigande kontorsbyggnaden.

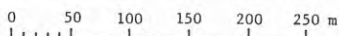
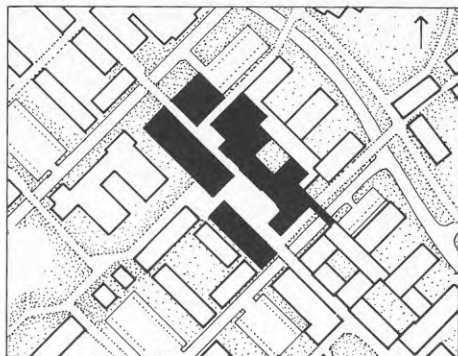

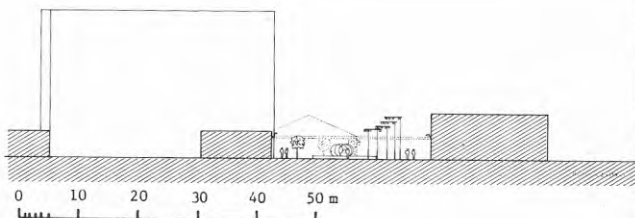

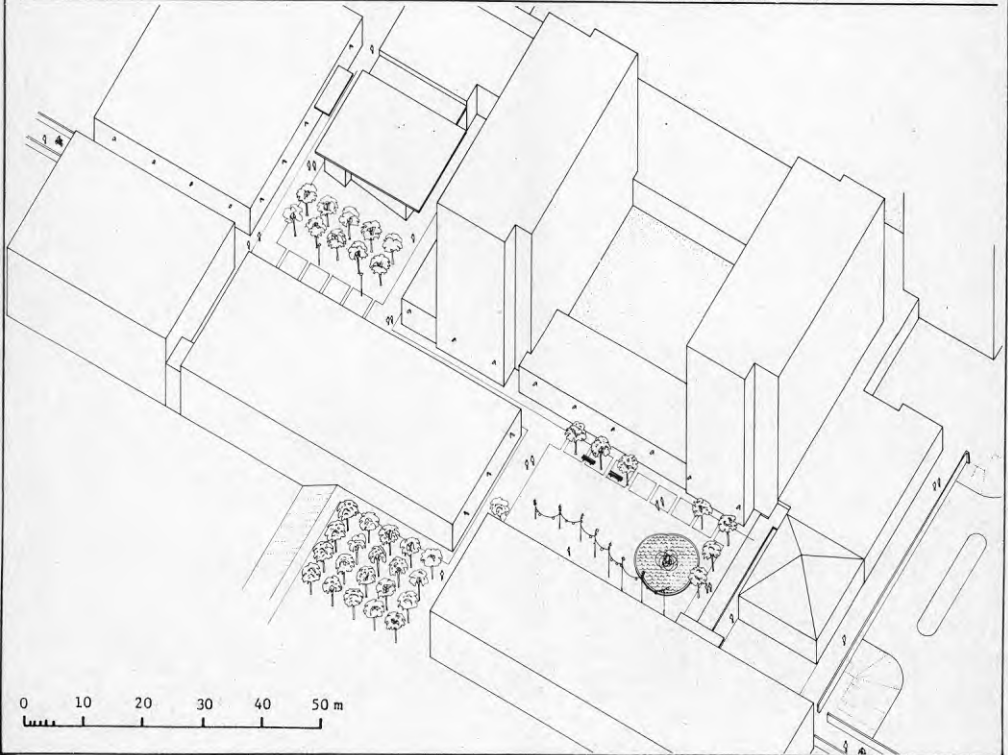
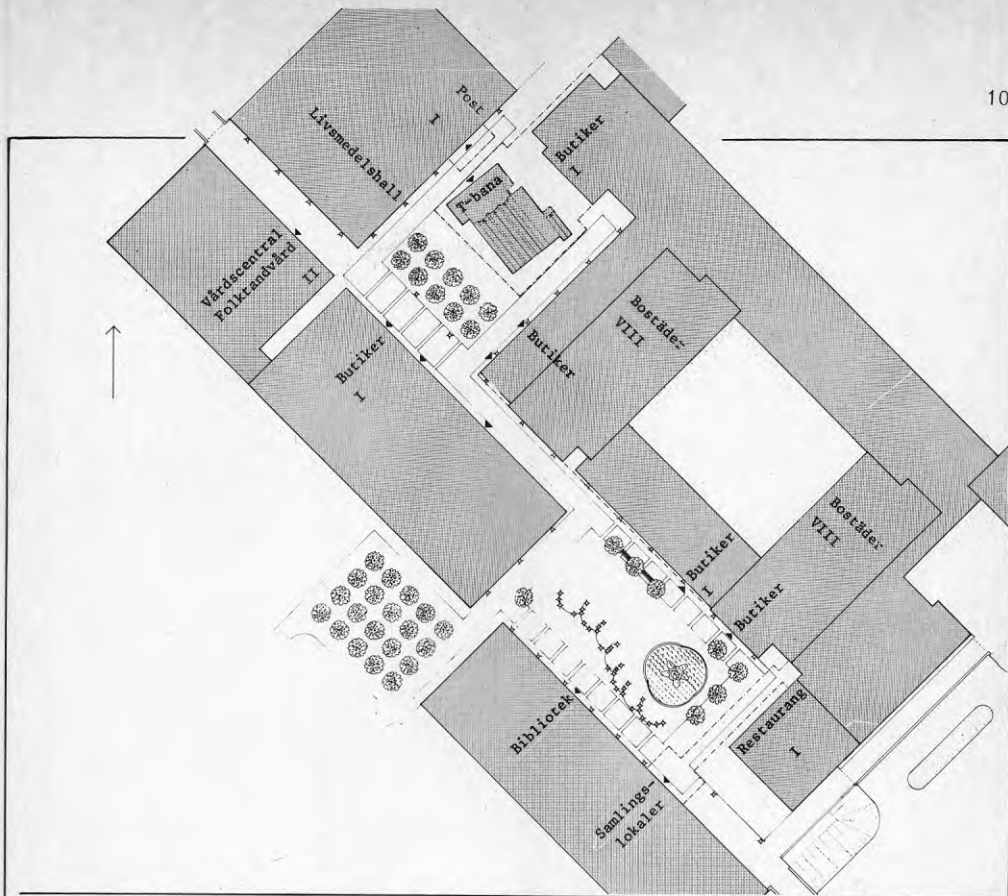
Arkitekt: Svenska Bostäder AB

Stadsplan: Stockholms stadsbyggnadskontor

Centrumanläggningen är mycket nära knuten till omgivande bostadsbebyggelse och direkt sammanbyggd med ett par höga bostadshus. Den innehåller två intima och vackert proportionerade torgrum av olika storlek och karaktär. Det ena, som man bara passerar, är kantat av tunnelbanestation och butiker, det andra med sittplatser och en fontän omslutes av bibliotek, samlingslokaler, restaurant, gatukök m m. De två torgen och butiksgränden mellan hålls samman av en genomgående plattbeläggning.

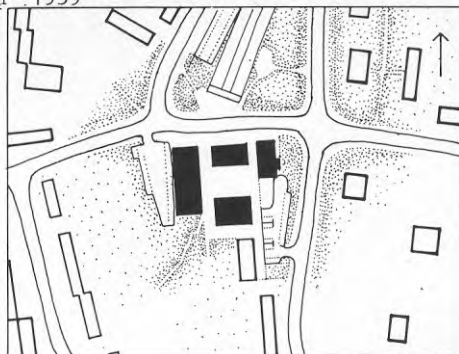

0 10 20 30 40 50 m

MALTESHOLMSTORGET, HÄSSELBYSTRAND STOCKHOLM 1959

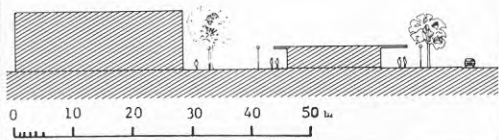
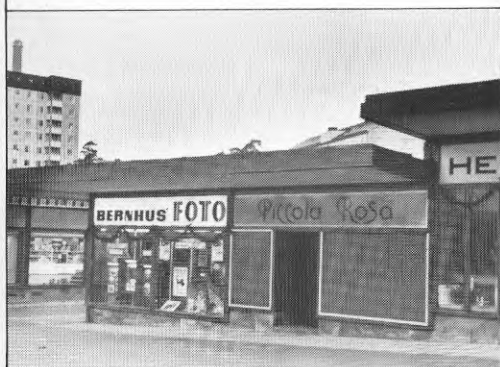
Arkitekt: Ancker, Gate, Lindegren
arkitekter SAR, Stockholm

Stadsplan: Stockholms stads stadsbyggnads-
kontor

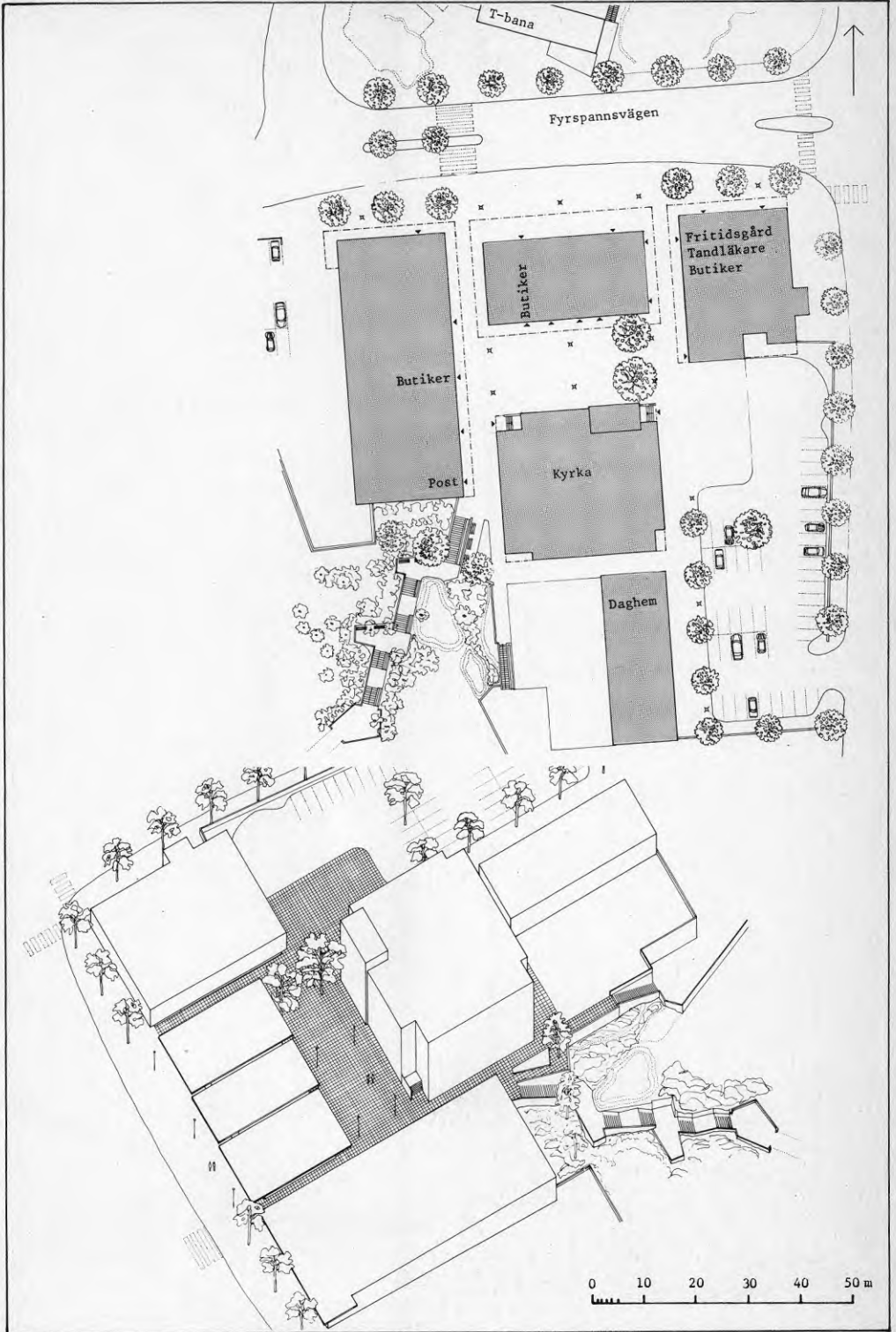

0 50 100 150 200 250 m

Det intima och välproportionerade torgrummet saknar helt sittplatser eller utsmyckande element (en inritad fontän på ursprunglig situationsplan har av något skäl aldrig kommit till), vilket gör att det ger ett något ovänligt intryck. Innehavaren av pizzerian Piccola Rosa har också satt igen fönster och entrédörr mot torget och låtit verksamheten öppna sig mot gata och tunnelbanestation med en uteservering där, trots norrläget. Den plattbelagda torgytan sluttar ner mot väster men den positiva effekt lutningen får för en stor torgyta, som t ex Kistatorget, blir inte märkbar i detta lilla rum.

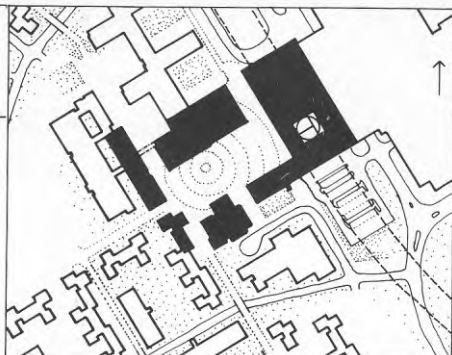
0 10 20 30 40 50 m

KISTA TORG, STOCKHOLM 1977

Arkitekt: AB Svenska Bostäders arkitektkontor i samarbete med EGÅ arkitektkontor AB.
Stockholms Fastighetskontor, Byggnadsavd.

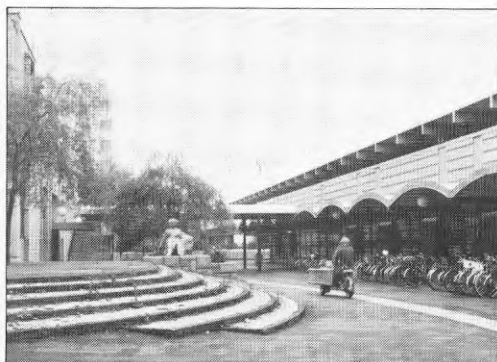
Stadsplan: AB Svenska Bostäders arkitektkontor i samarbete med EGÅ arkitektkontor AB

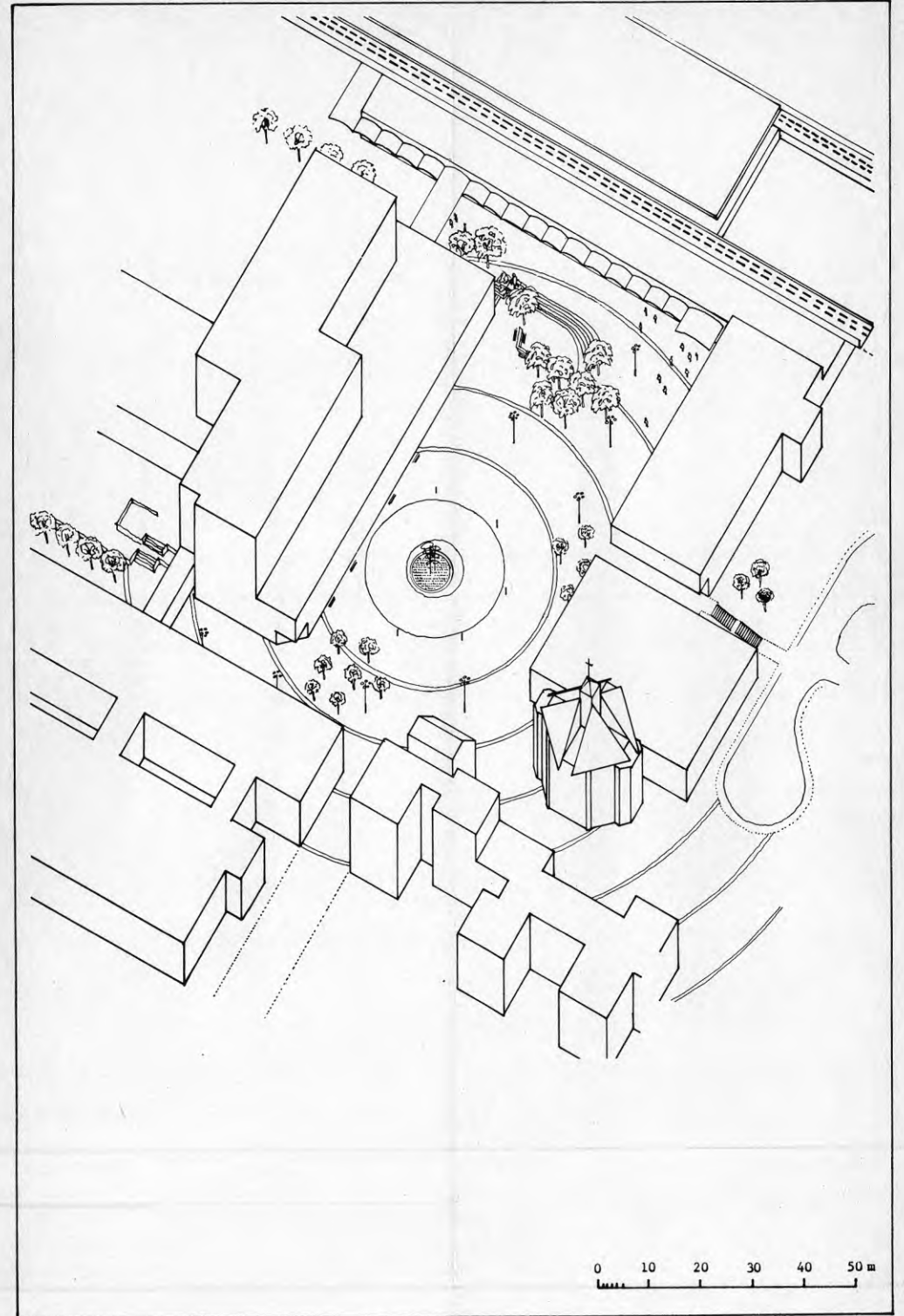
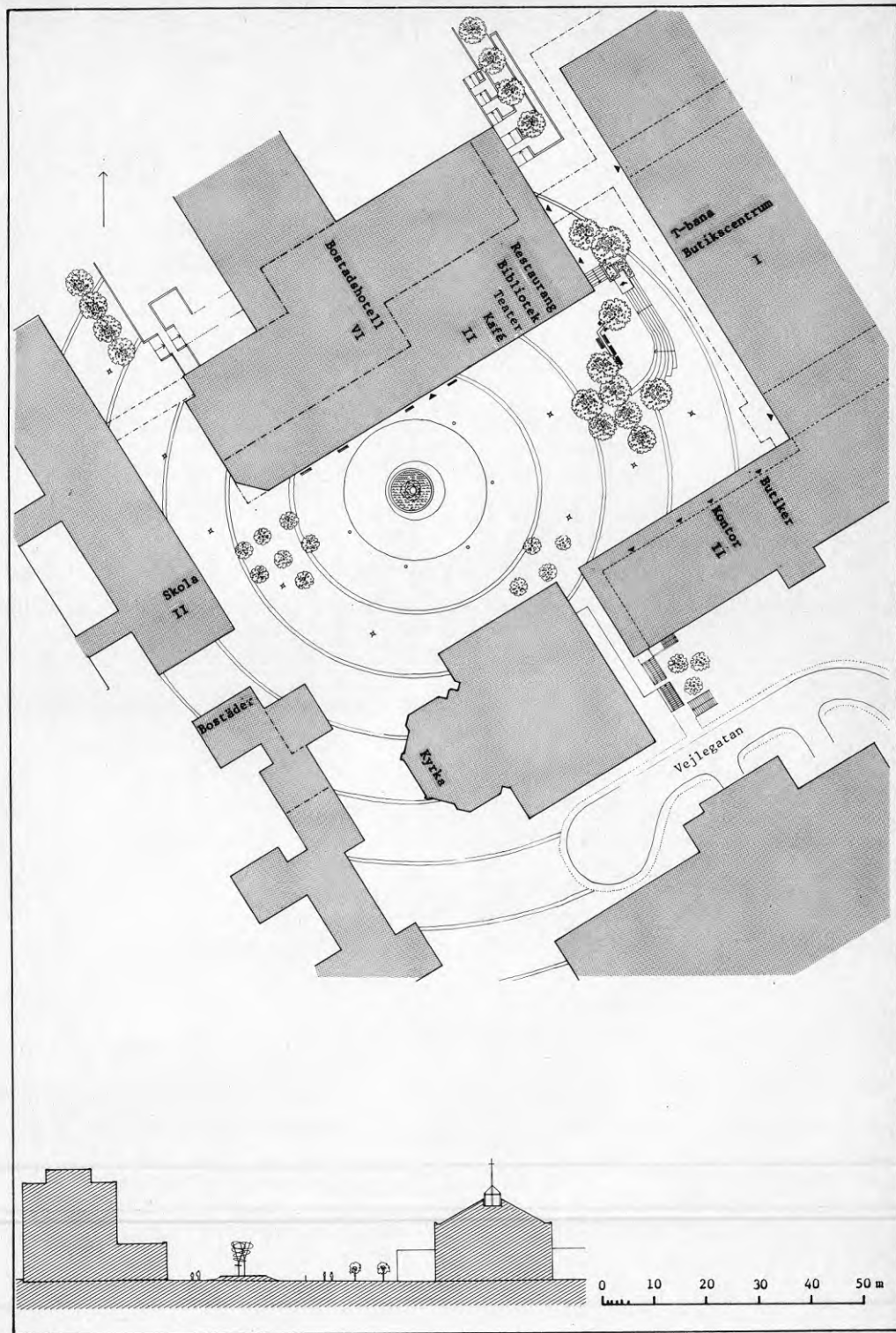

0 50 100 150 200 250 m

Det rymliga torget sluttar påtagligt ner mot nordöst med en nivåskillnad på 3 m, vilket gör att man får en god överblick från entréerna. Också från tunnelbaneperrongerna över det inbyggda köpcentrat ligger torgrummet i blickfånget.

Rummets väggar blir trots varierande byggnadsvolym och fasadmateriäl något stumma med nästan alla butikerna samlade till köpcentrets inomhusgata. Förskjuten mot ena sidan finns en spegeldamm med fontän från vilken den mönstrade beläggningen av asfalt och vit smågatsten sprider sig i ringar över torgytan. Några trädgrupper är ett värdefullt tillskott till det stora torgrummet. Vid en av dessa en sittgrupp på en mindre, horisontal yta som bryter sig ur det sluttande torgplanet. Dessutom finns bekväma parksoffor utmed söderväggen. Cykling över torget, utan markerade cykelbanor, förefaller inte vara någon olägenhet.

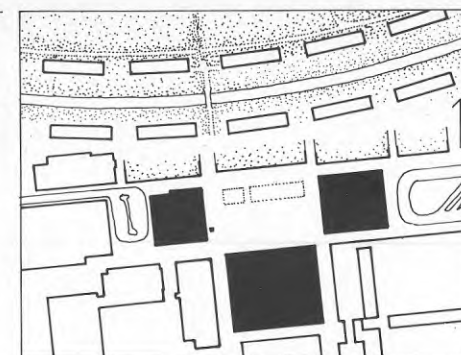

SKÅRHOLMSTORGET, STOCKHOLM 1968

Arkitekt: Boijesen och Efvergren ark. SAR

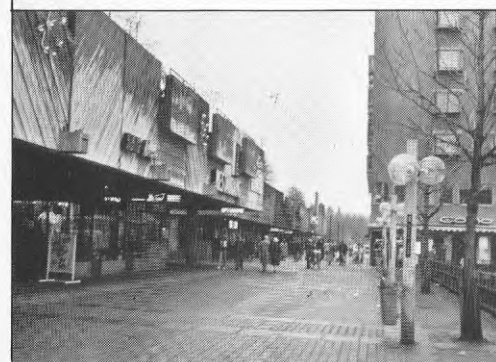
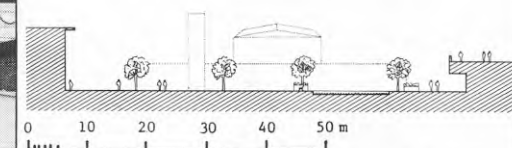
Stadsplan: Stockholms stadsbyggnadskontor

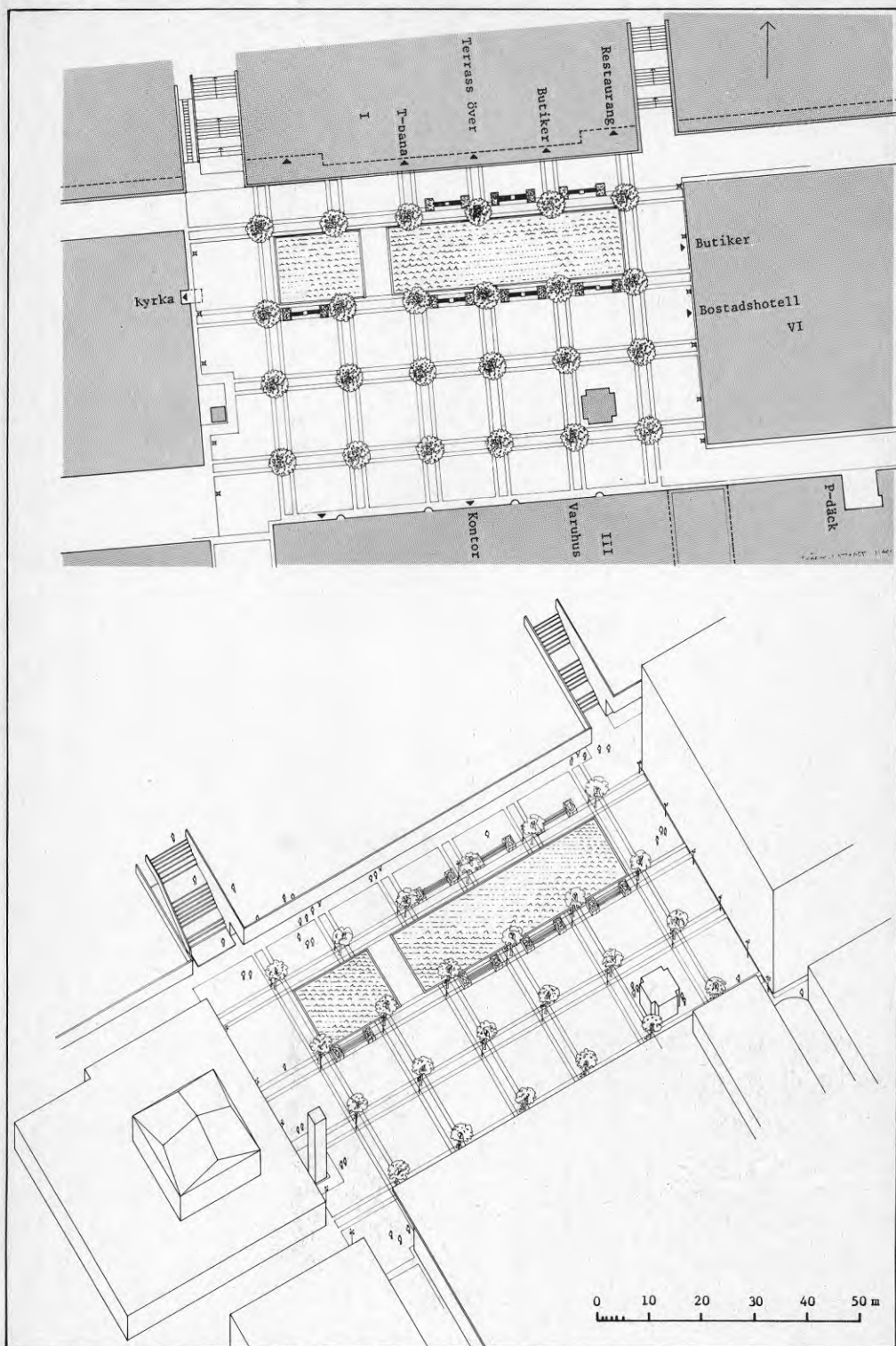

0 50 100 150 200 250 m

Platsbildningen i förorten som fått karaktär av innerstadstorg. Till detta bidrar såväl form (den enkla planformen och väggarnas skiftande höjder och formspråk) som innehåll (varuhus, restaurant, specialaffärer, torghandel). Och naturligtvis inte minst den stora centrumanläggningens höga befolkningsunderlag.

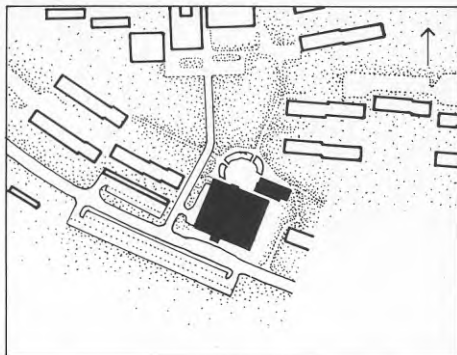
De stora plaskdamarna, tyvärr tömda redan i början av oktober, är på ett vackert sätt nedfällda i torgytan, men bl a hänsyn till synskadade har framtvingat skyddsanordningar utmed vissa sidor. Vintertid konstfrysas damarna och blir attraktiva skridskobanor. Torgytan är belagd med marktegel och betongplattor i mönster och har rader av kastanjer som när de fått växa till sig ytterligare kan ge torget en något annan karaktär. Låga lyktstolpar med klarglasglober ger en behaglig belysning och gör att trädkronorna kommer till sin rätt.

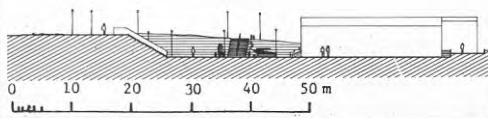
BOSVEDJANS CENTRUM, SUNDSVALL 1969

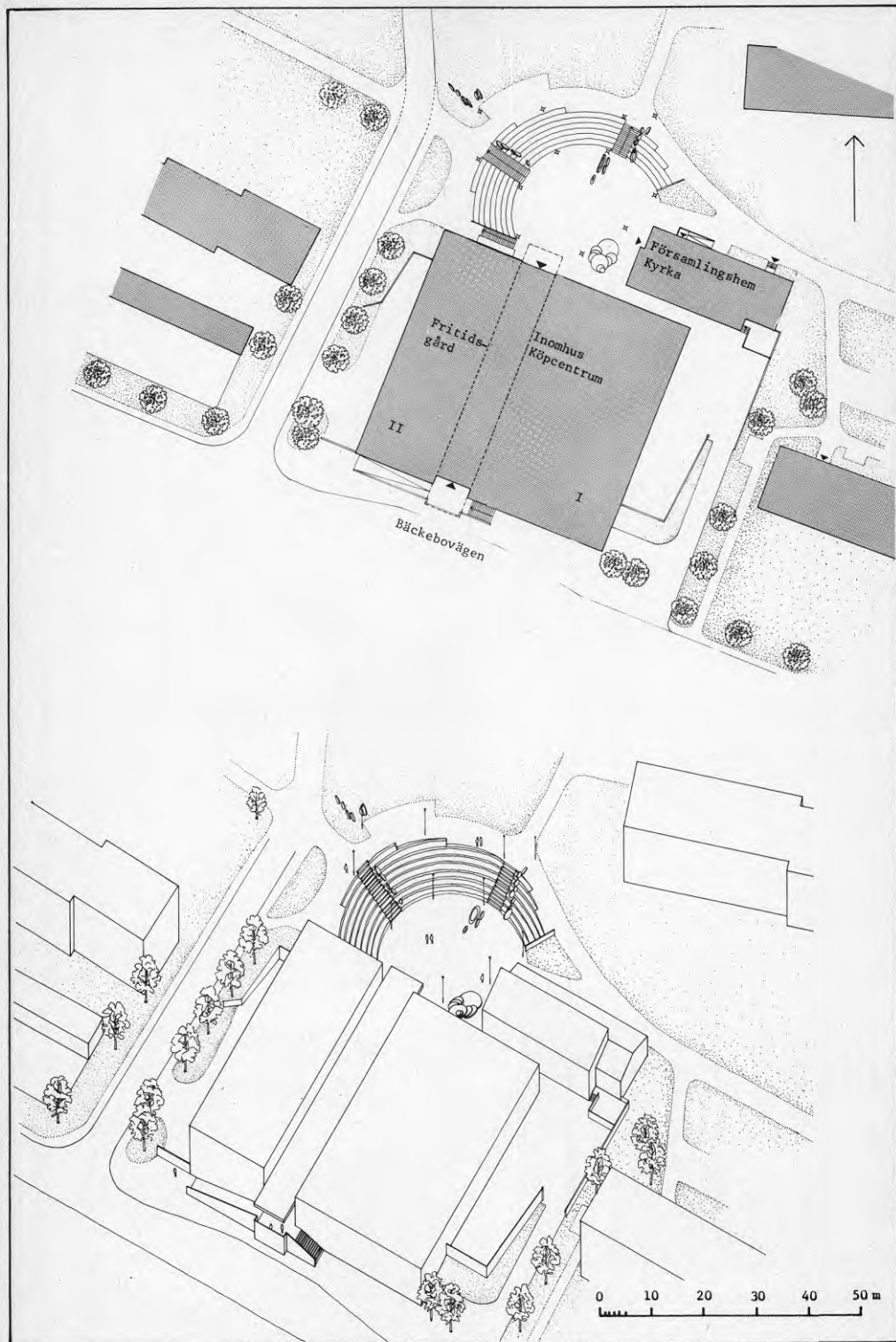
Arkitekt: Vattenbyggnadsbyrån, VBB
Stockholm

0 50 100 150 200 250 m

Terrängförhållandena har utnyttjats till att forma en amfiteatralisk plats med gradänger som tar upp nivåskillnaden, 1,5-3,5 m. Gradängerna samt kyrkan och centrumbyggnaden med sina entréer omsluter en rymlig scen- och torgyta där gångvägarna från bostadsområdet mynnar. Genom det bullerskyddade läget har en månganvändbar arena tillskapats, som dock när den inte utnyttjas som sådan bildar en något hård miljö, inte minst p g a en trist beläggning.

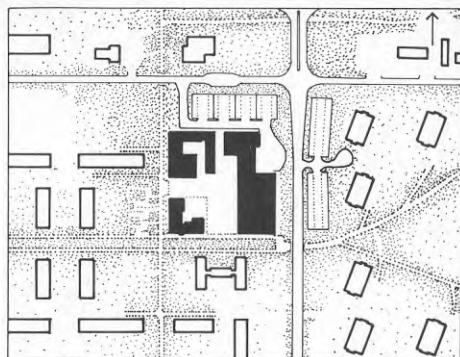

GENETA CENTRUM, SÖDERTÄLJE 1970

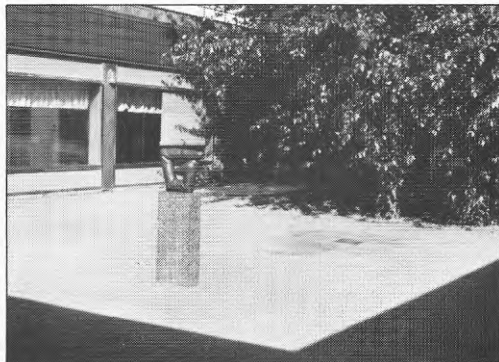
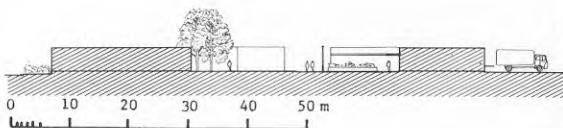
Arkitekt: Yngve Alvå ark. SAR
Georg Scherman (kyrka)

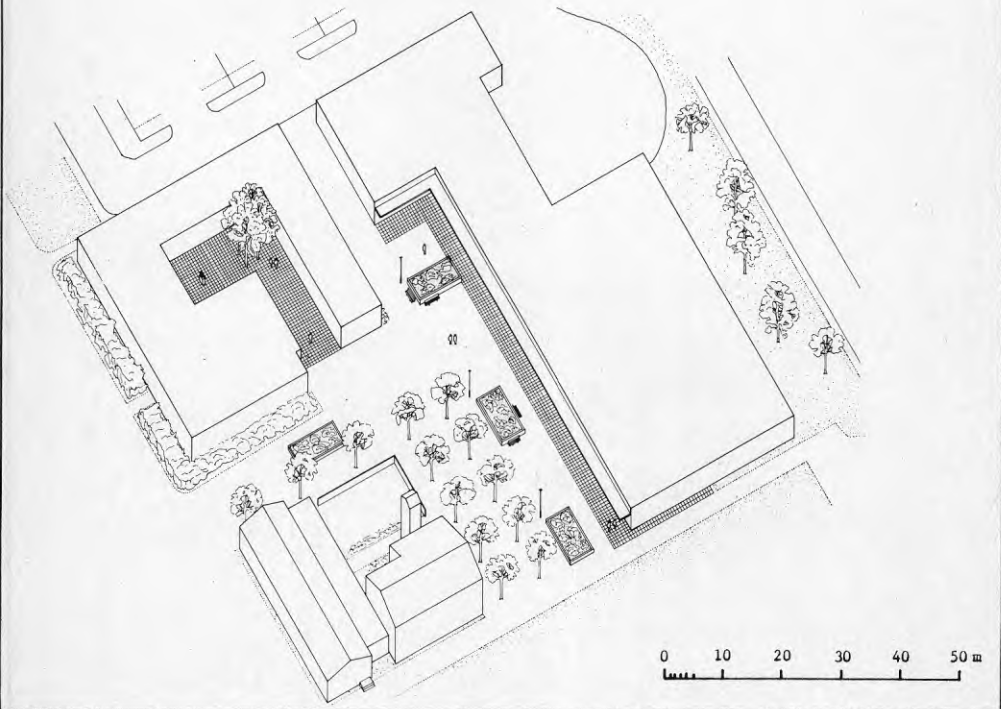
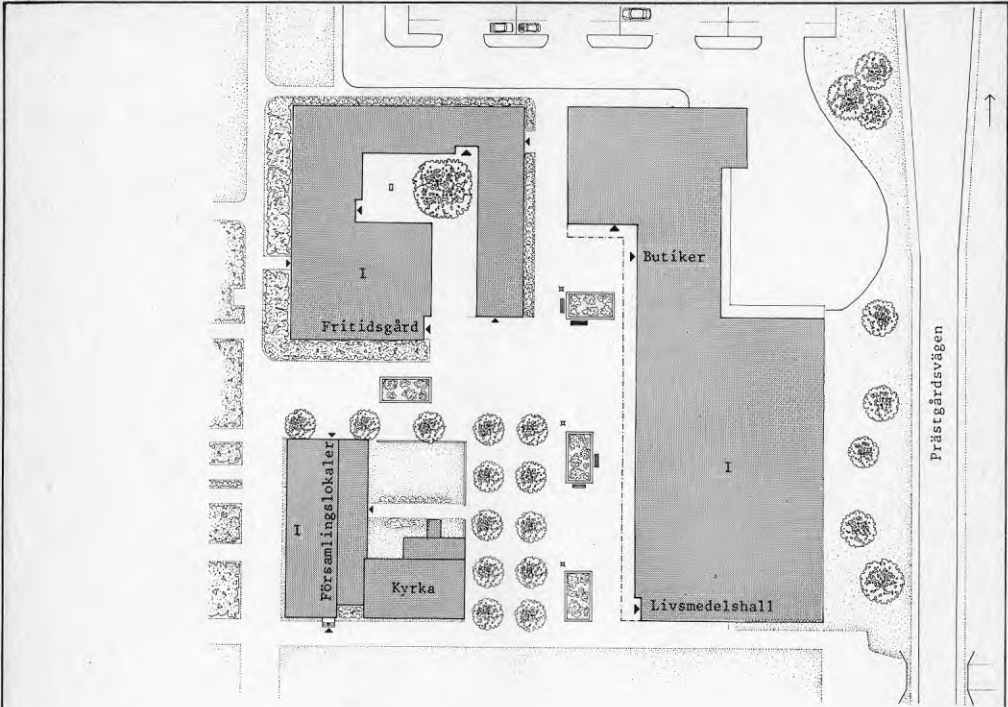
Stadsplan: Stadsarkitektkontoret, Södertälje

0 50 100 150 200 250 m

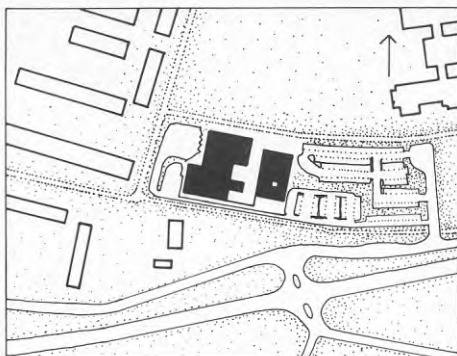
Det vinklade torget lider rumsligt av stora öppningar mot ointressanta fritytor och dess möblering med uppbyggda planteringsytor bidrar till oklarheten. Men den lilla gården i nordväst med entréer till fritidsgård och bokkafé, ett par träd och en skulptur är ett vackert format uterum.

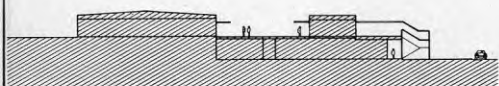
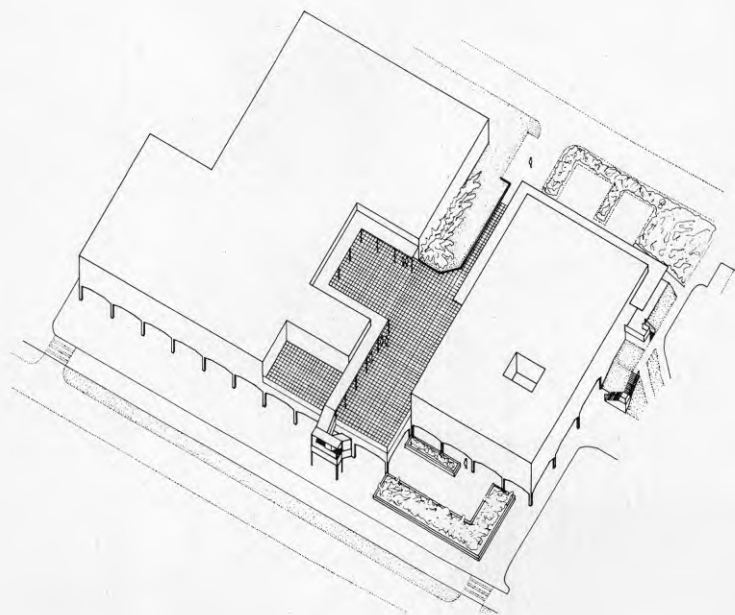
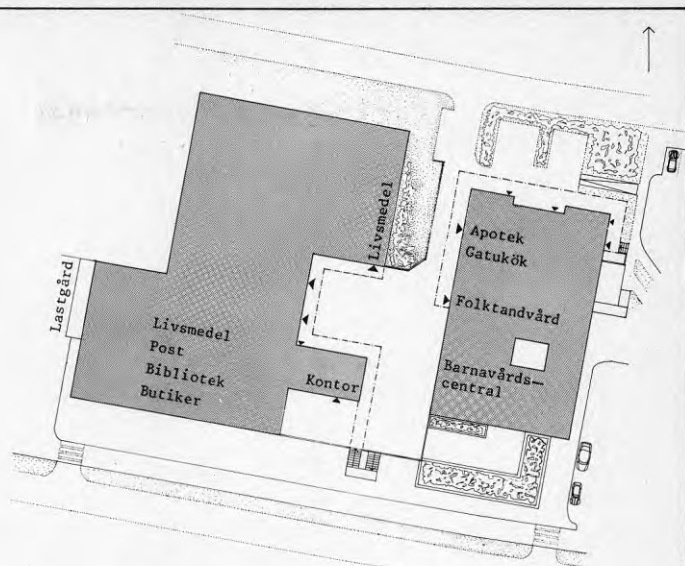
SYLTE CENTRUM, TROLLHÄTTAN 1974

Arkitekt: Riksbyggens Arkitektkontor,
Göteborg

Läget i en sluttning har gett en centrumanläggning i två plan med torget i det övre planet. Uppdelningen med små butiker och bibliotek i undre planet samt varuhall och social service i övre gör anläggningen något obekvämt och svåröverskådlig. Det plattbelagda och vinklade torget är med hänsyn till måttförhållanden och rumslighet väl utformat men skulle kunna göras vänligare med sittplatser och t ex en fontän.

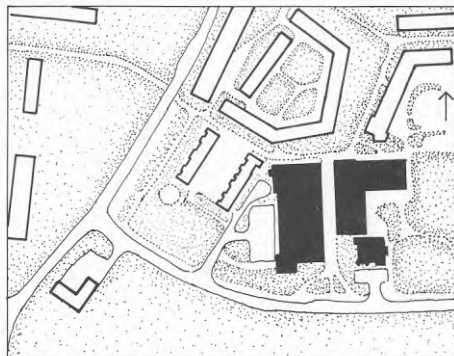

0 10 20 30 40 50 m

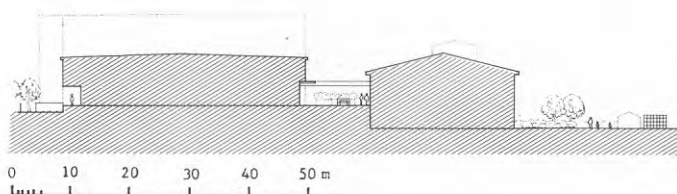
DALABERGS CENTRUM, UDDEVALLA 1970

Arkitekt: VBB

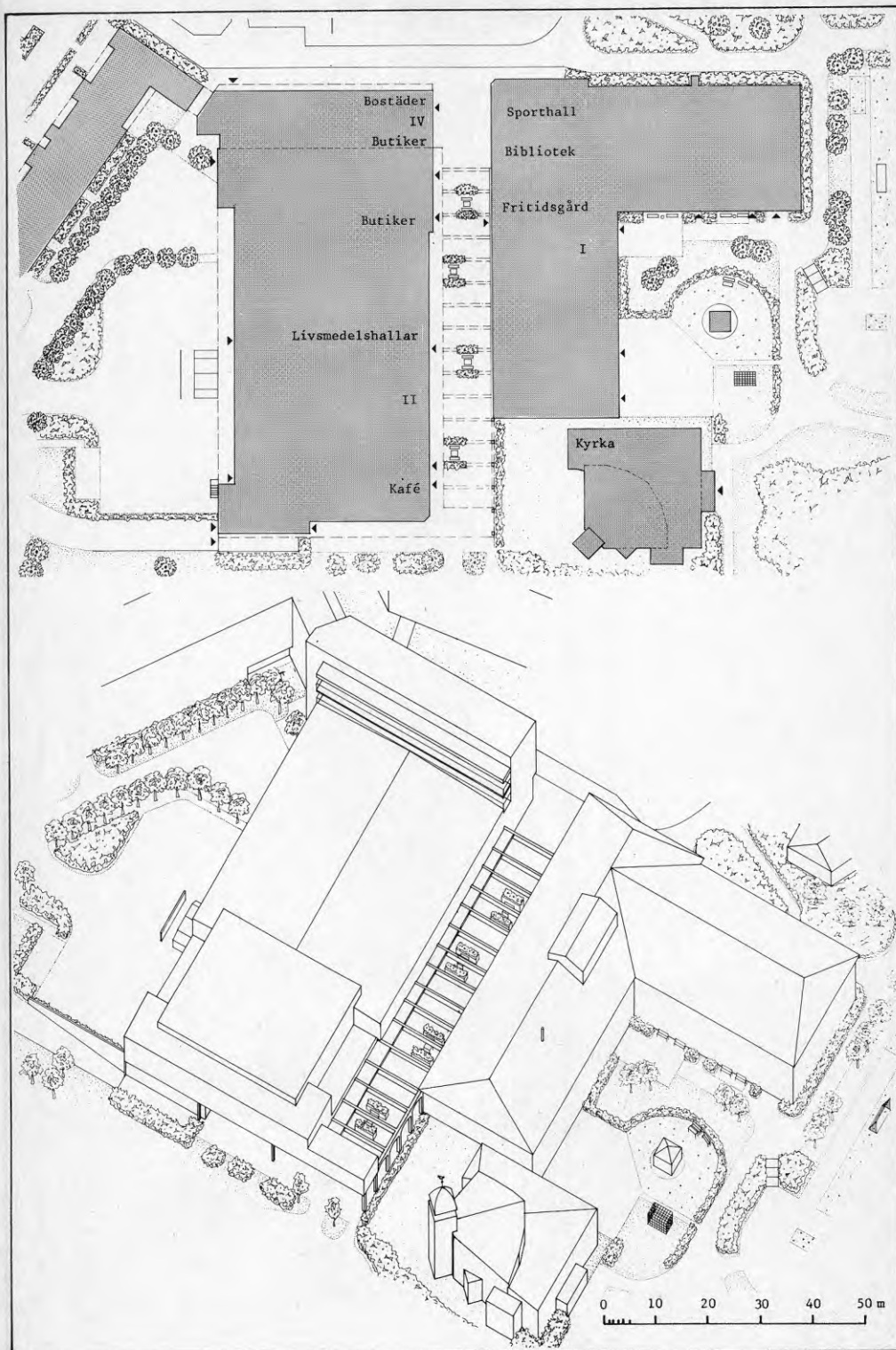
0 50 100 150 200 250 m

Det mycket långsmala rummet som bildas har karaktär av gata men har ändå tagits med som ett exempel på möjligheten till rumslik avgränsning uppåt utan total övertäckning. Betongbalkarna som förenar fasaderna släpper genom solljuset (och nederbörden) och ger ett intressant skuggspel. Anläggningen är också en av de få som har kundparkering i källarplanet, med omsorgsfullt utformade in- och utfarter, vilket gett ett vackert samspel med omgivningarna. Ett annat mycket sällsynt inslag är toaletter direkt tillgängliga från det offentliga rummet.

0 10 20 30 40 50 m

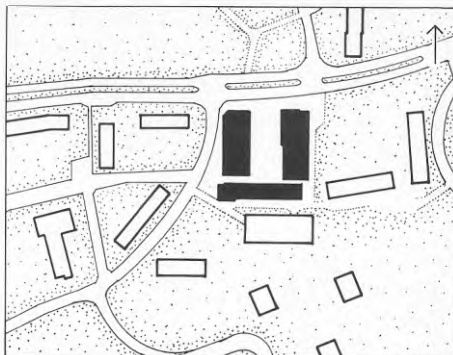

SKOGSLYCKANS CENTRUM, UDDEVALLA 1968

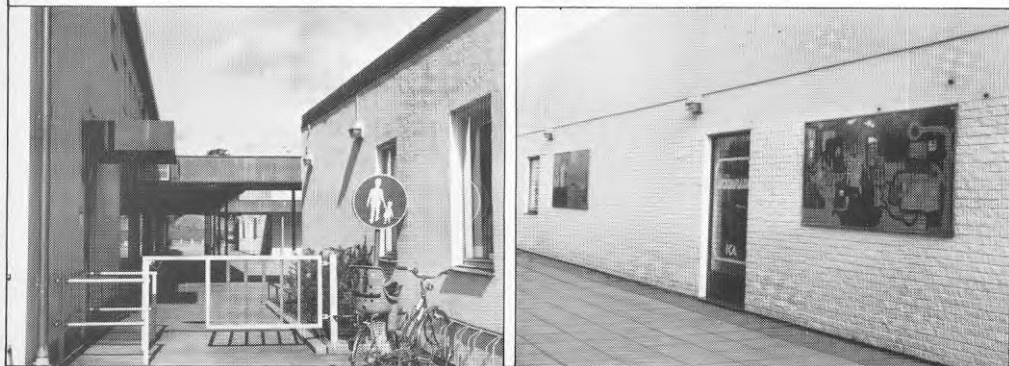
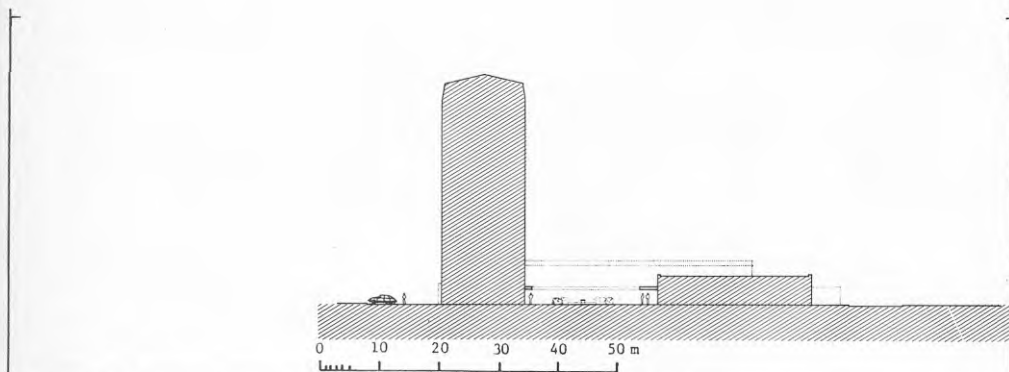
Arkitekt: Hernek - Lindsten - Mohlin konsulterande arkitekter och ingenjörer AB, Uddevalla

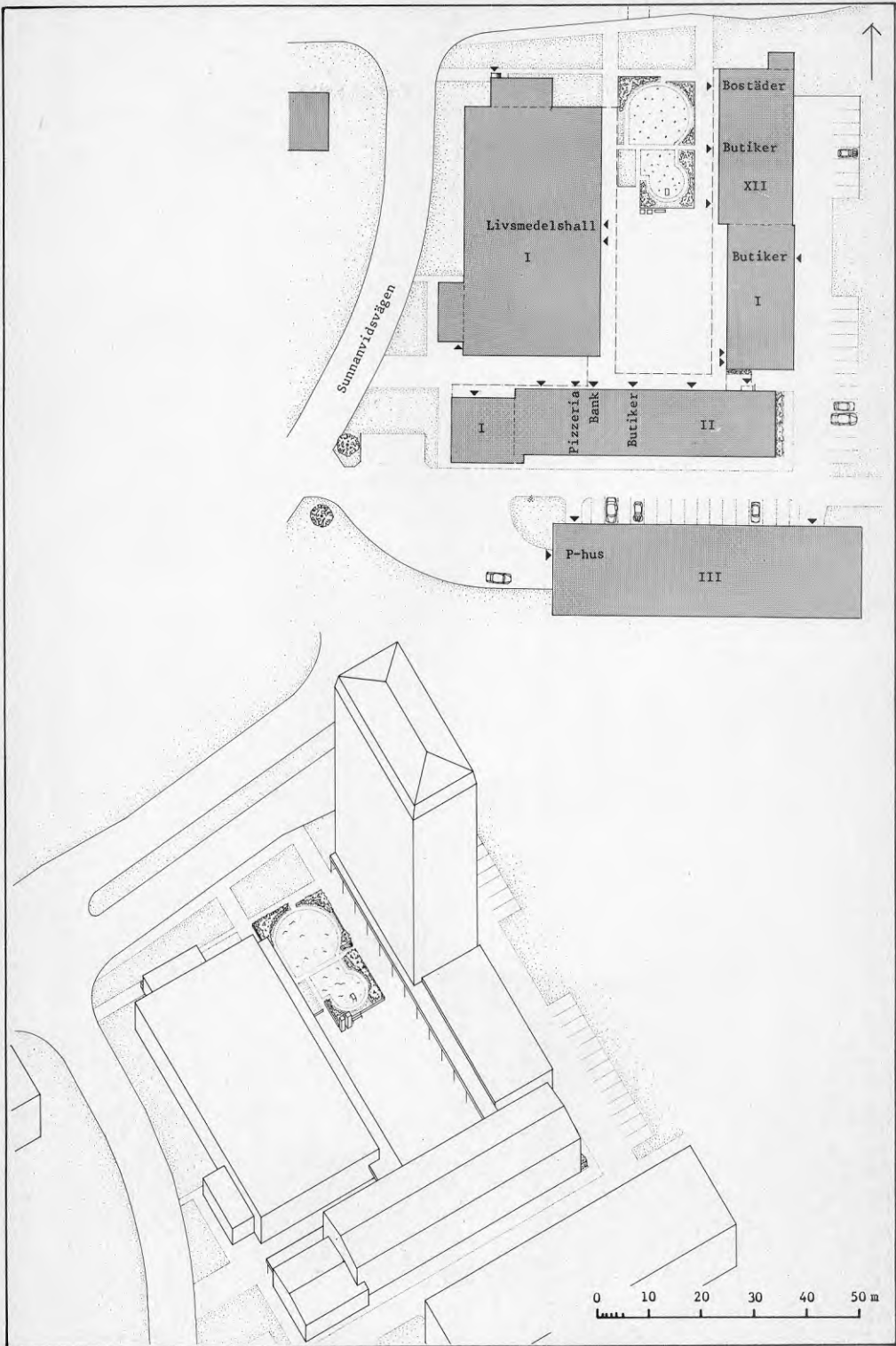
Stadsplan: Uddevalla Kommuns stadsarkitektkontor

0 50 100 150 200 250 m

Det långsmala rummet som är uppdelat på en torgyta med betongplattor och en lektya med gräsmattor och grus öppnar sig norrut mot en trafikled. Det höga bostadshusets dominans mildras av att människor rör sig under skärmtaken. Den ena entrégången är med sin cykelfälla föga inbjudande, den andra livas upp av ett par väggmålningar utförda av deltagare i den lokala fritidsverksamheten. Det finns bara en sittbänk vid torget men den låga betongmuren utmed lekytan utnyttjas i gengäld som sittplats. Genom en däckslösning har parkeringsytorna kunnat begränsas.

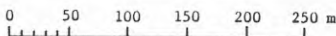
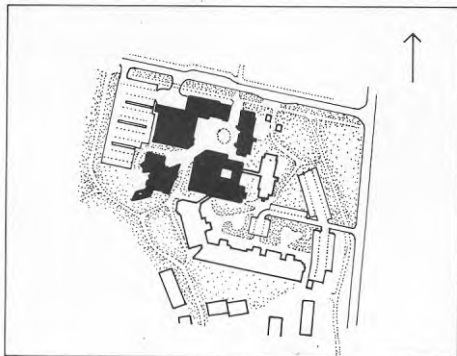

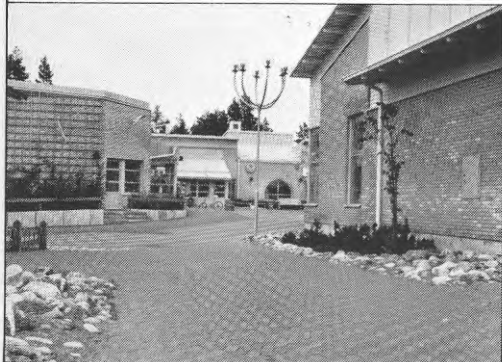
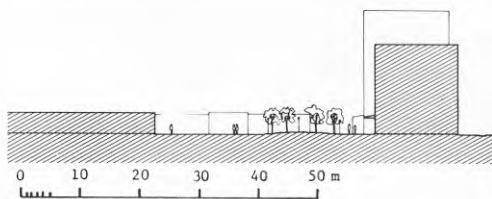
ERSBODA CENTRUM, UMEÅ 1982

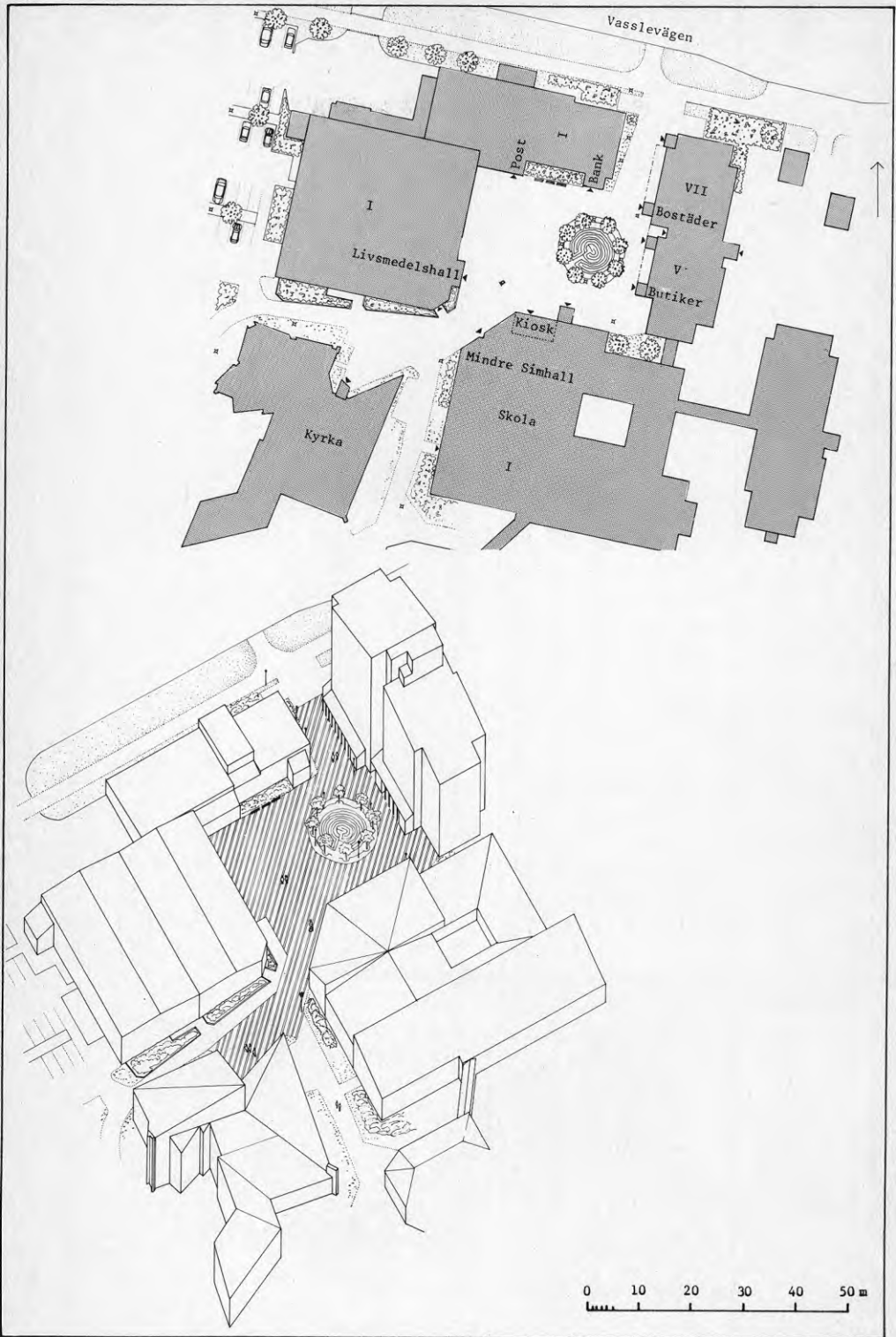
Arkitekt: Callander Arkitektkontor, Umeå

Landskaps- Markgruppen AB, Umeå
arkitekt:

Ett behagligt torgrum mot vilket också bostäder och skolans utåtriktade lokaler, bl a en uppglasad liten simhall, har sina entréer. Torgytan är belagd med betongsten i diagonalmönster och förskjutet mot ena sidan finns en av barnen uppskattad stenlabyrint som samtidigt blir ett utsmyckande element. Cykeltrafik är tillåten på torget, till synes utan konflikter. Kyrkan har sin egen lilla entréplats, väl länkad till torget.

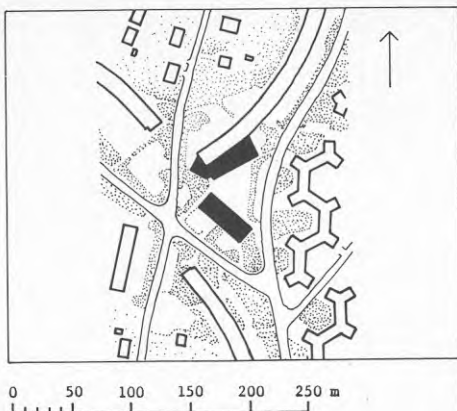

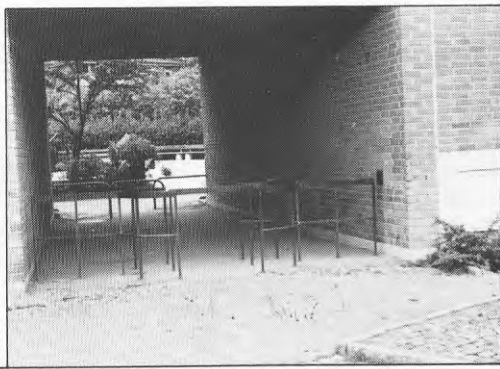
RUNBY TORG, UPPLANDS VÄSBY 1966

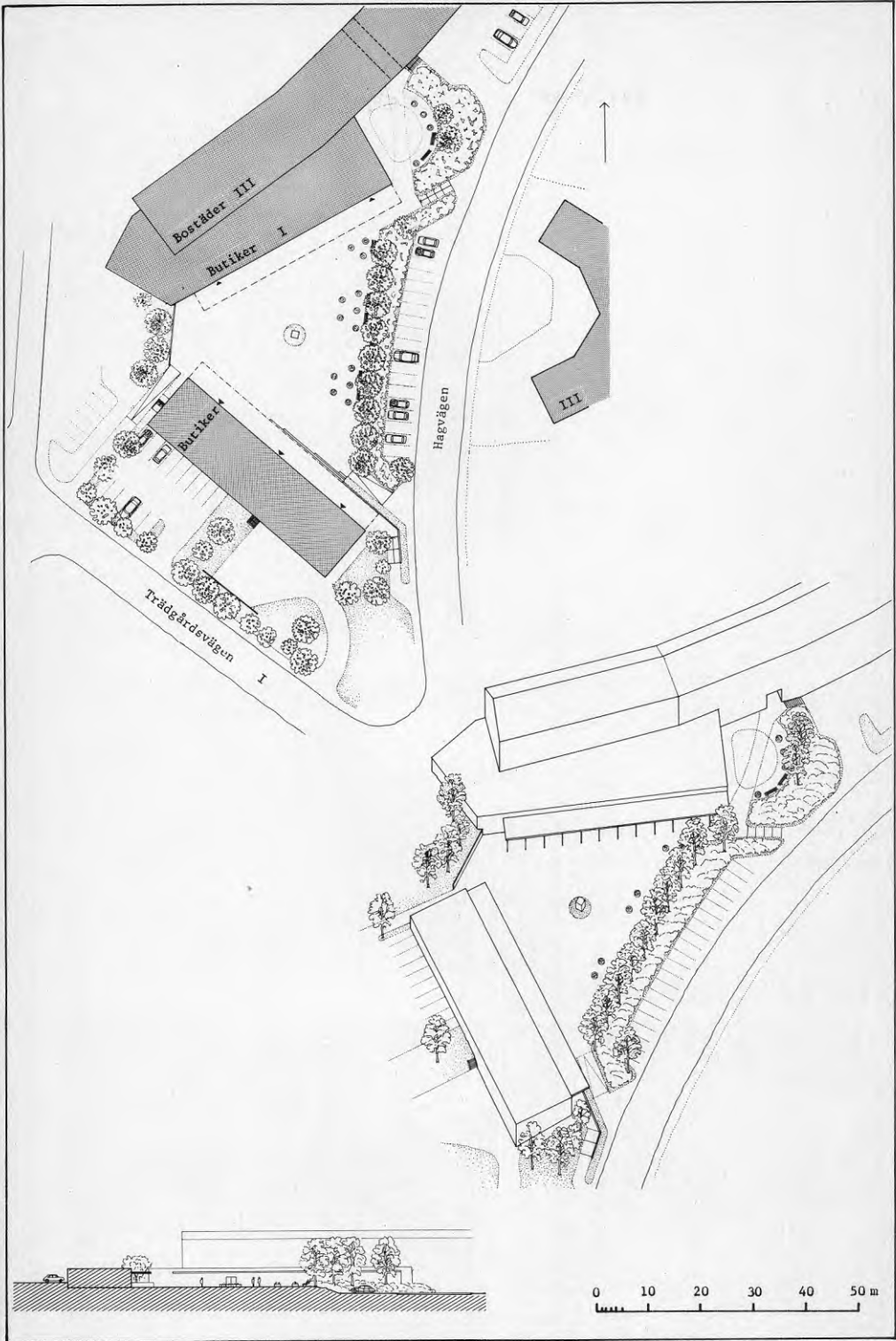
 Arkitekt: Gunnar Parment arkitekt SAR,
 Stockholm

Stadsplan: VBB

Det triangulära torgets tredje vägg, av träd och tät buskvegetation, bildar en god skärm mot gata och parkering. Torgytan är belagd med smågatsten och lyckligt befriad från lyktstolpar som ersatts av belysning i skärmtaken. Strax intill finns ytterligare en liten platsbildning med intressant mönstrad stenbeläggning. Omsorg har också lagts ner på cykelfällans utformning med de sedvanliga galvaniserade rören ersatta av järnsmide.

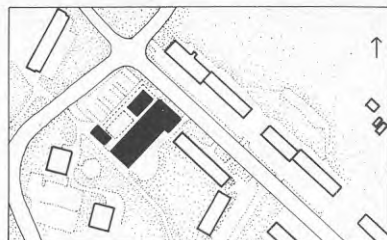

PETTERSBERGS CENTRUM, VÄSTERÅS 1966

Arkitekt: Horn & Sundlings Arkitektkontor
AB

Stadsplan: Västerås Stads Stadsplanekontor

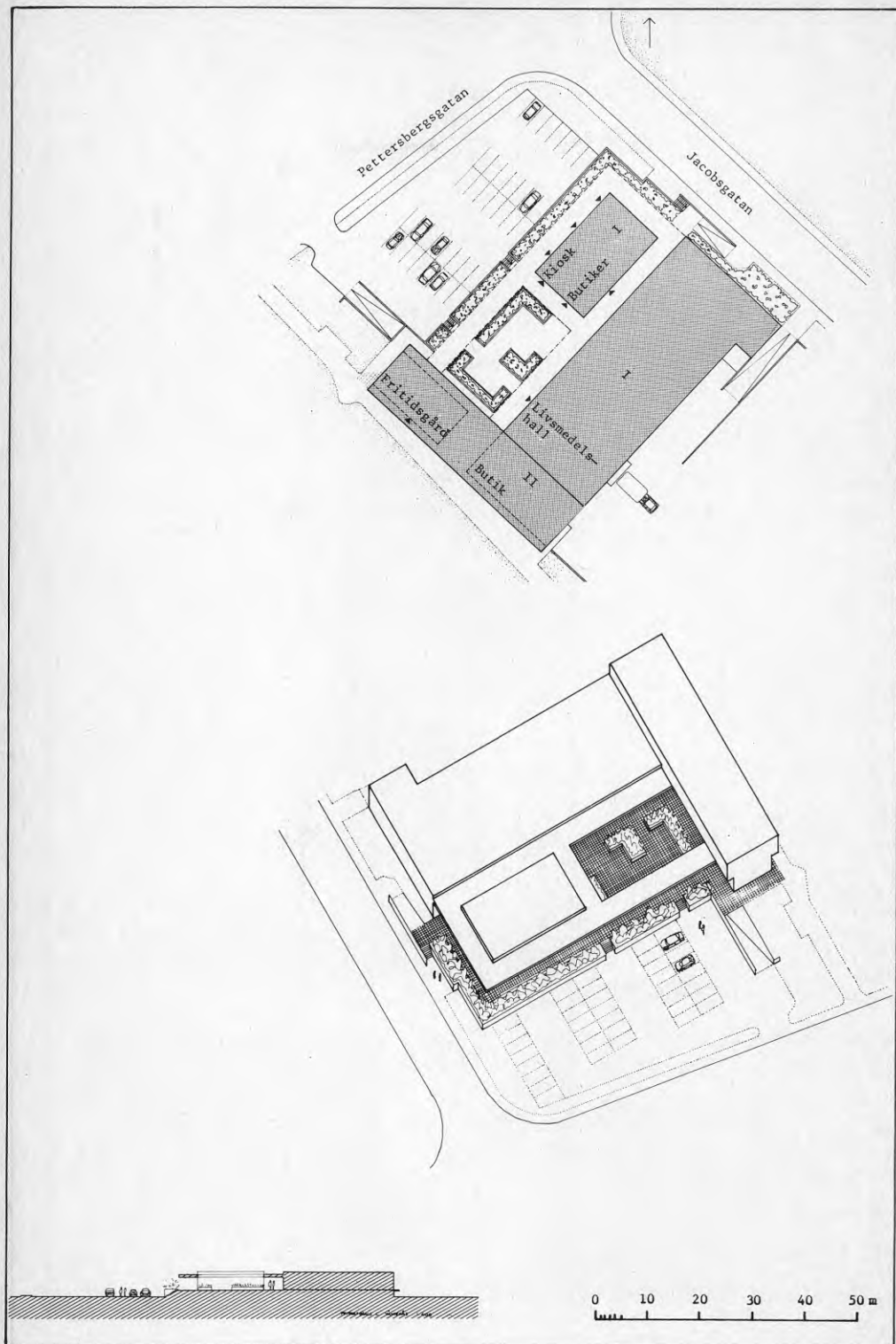

0 50 100 150 200 250 m

Skärmtaken med sina stolpar blir rumsbildande och kommer torget att bestå av övertäckta gångar och ett mot himlen öppet rum. Med samma skärmtak också på fjärde sidan skulle det välproportionerade men omotiverat riktade rummet bli lugnare.

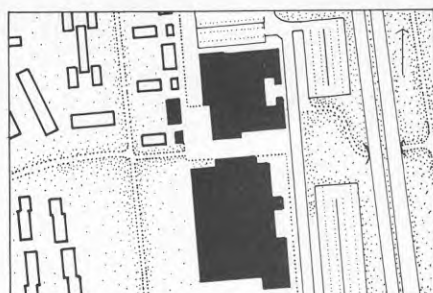
Visserligen är det möjligt att sitta på planteringsrabatternas låga stödmurar, men man skulle önska en komplettering med bekvämare sittplatser och en fontän eller ett skulpturverk på den plattbelagda ytan. Torget öppnar sig mot parkeringsplatsen, men genom att denna ligger på en lägre nivå och är avskärmad med buskar blir den inte besvärande för torgmiljön.

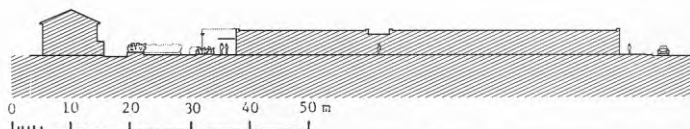

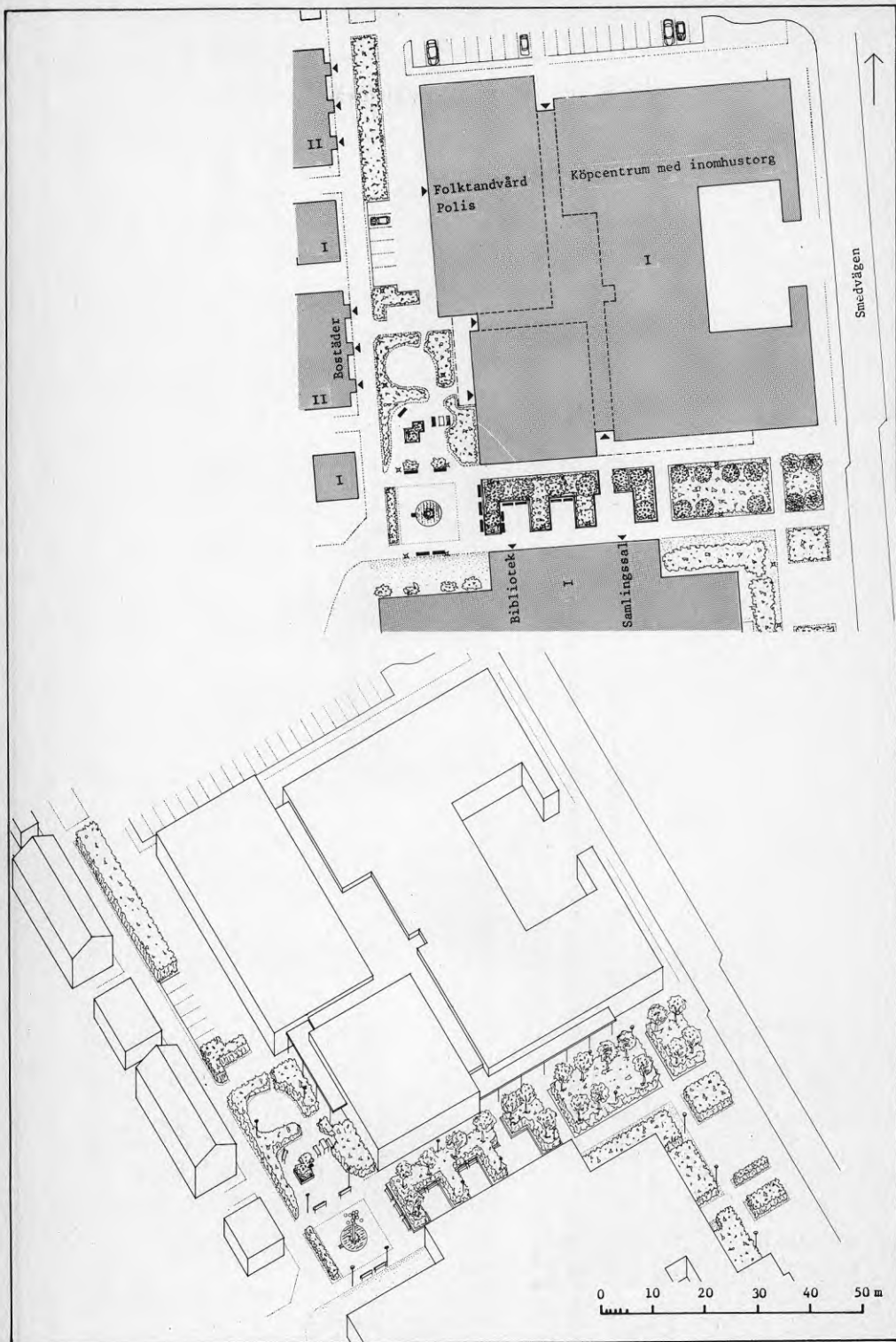
TELEBORGS CENTRUM, VÄXJÖ 1975

Arkitekt: Bent Jørgen Jørgensen ark. SAR
Växjö
Contekton arkitektkontor Växjö
(skola, fritidsgård, bibliotek)

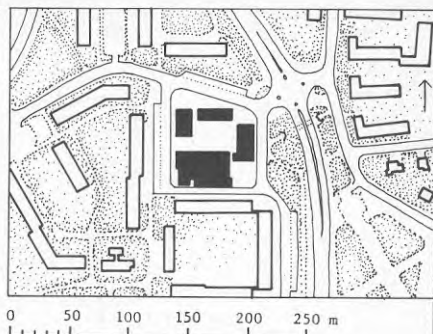
Den kommersiella delen är inrymd i ett köpcentrum med överbyggda butiksgator. Åt söder och väster omges köpcentret av planterade ytor med skyddade sittgrupper och med entréer till bl a bibliotek, samlingssalar och bostäder. I vinkeln en vacker liten torgplats med sittplatser kring en skulpturalt formad fontän som också innehåller belysningsglobber av klarglas. En omsorgsfullt utarbetad anläggning, men ett borttryckt ryggstöd visar att inte ens robust gjorda sittplatser kan hindra skadegörelse.

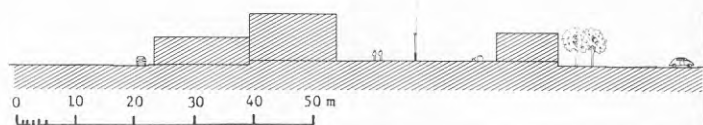

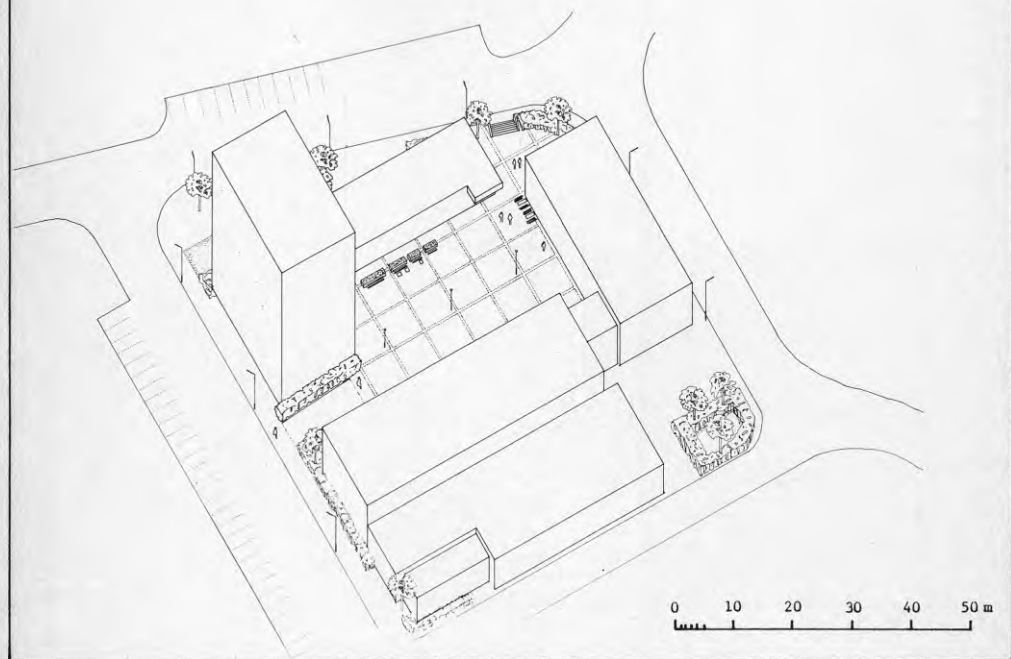
TYBBLE CENTRUM, ÖREBRO 1958, tillbyggt 1968

Arkitekt: Anker, Gate, Lindegren arkitekter SAR, Stockholm

Torgrummet är väl proportionerat, men beläggningen av asfalt och betongsten, raden av galvaniserade belysningsstolpar mitt över torgytan och frånvaron av träd eller andra utsmyckande element ger en något trist miljö. Bostäder och en liten uteservering är dock ett positivt inslag. Tidigare fritidsgård har nu blivit kommunalnämndens kontor och bostadshuset byggs om för större lägenheter.

BILAGA I

BESÖKTA PLATSER

Platser inom parentes motsvarar inte studiens definition på offentliga platsbildningar och har därför inte tagits med i den fortsatta bearbetningen.

Borlänge	Kvarnforsplan Honefsplan Jaxtorget
Borås	Kristinebergs Centrum Trantareds Torg (Hulta Centrum) Hässleholmens Centrum Byttorps Torg Brämhults Torg Tullatorget Sjöbo Torg
Botkyrka	Köpmanplan, Tumba
Eskilstuna	(Fristadstorget) Skiftinge Centrum (Årby Centrum) (Brunnsbacken) Fröslunda Centrum
Gävle	(Stortorget) (Slottstorget) Agötorget
Göteborg	Bjurslättis Torg Friskvåderstorget Väderlekstorget Vårvåderstorget Selma Lagerlöfs Torg Kärraplatsen (Rymdtorget) Kortedala Torg Trätorget Spåntorget Guldhedstorget Dr Fries Torg Axel Dahlströms Torg (Frölunda Torg) Angereds Torg Citytorget
Halmstad	Vallås Centrum (Andersbergs Centrum) Kv Kannan Nyhemstorg (Lineheds Torg) (Slättens Torg)
Helsingborg	Elinebergsplatsen Stattena Centrum Drottninghög Centrum
Jönköping	Råslätts Centrum
Kalmar	Lindsdals Centrum Kv Skorpionen

Kalmar (forts)	Funkatorget Berga Centrum
Karlskoga	(Kyrkbacken/Ekmansbacken) (Stråningstorps Centrum) Skrantahöjdstorget
Karlskrona	(Lyckeby Centrum)
Karlstad	Våxnäs Centrum Kvarnvingen Rudstorget Kronoparkens Centrum
Katrineholm	(Stationsplan/Järnvägsparken) (Nyhemspan) (Nävertorps Torg)
Kristianstad	"Tempotorget" (Lyckans Höjd) Österängs Centrum (Gamlegårdens Centrum)
Kristinehamn	(Lyran)
Landskrona	Pilängstorget Sandvångstorget Kv Rockaden
Lidköping	(Nya Stadens Torg)
Linköping	Ryds Centrum Johannelunds Centrum Ekholmens Centrum (Berga Centrum)
Luleå	Stadsö Torg Mjölkuddscentrum Hertsö Centrum (Örnäset Centrum) (Björkskatans Centrum) (Porsön Centrum)
Lund	Linero Centrum Fäladstorget Nöbbelövs Torg Hårlemans Plats Klostergårdens Centrum Karahögstorg Kobjerstorget
Malmö	Höja Centrum Oxie Centrum Lindängen Centrum Lindeborg Centrum Borgmästaregården Bellevuegården Centrum Lorensborg (Erikslustsplan) Fridhemstorget (Kronprinsen) (Rosengård Centrum) Persborgstorget Augustenborgstorget Almtorget Nydalatorget Söderkullatorget

Motala	Råsnästorget Charlottenborgs Centrum Lyckorna
Norrköping	Ljura Torg Eneby Torg Vilbergen Centrum (Klockartorpet Centrum) Skarphagens Centrum
Nyköping	(Stora Torget) (Östra Torget) (Gripsholmsparken) Oppeby Torg
Sandviken	(Jansasparken) (Jerntorget) Hantverkartorget ("Village Green")
Skövde	(Södra Ryds Centrum)
Sollentuna	Sollentuna Centrum Rotsunda Torg
Stockholm	Husby Centrum Kista Torg Bredäng Centrum Kärrtorp Centrum Årsta Centrum Vällingbyplan Hökarängens Centrum Maltesholmstorget, Hässelbystrand Skärholmstorget Finn Malmgrens Plan Björkhagens Centrum Farsta Torg Rågsveds Centrum Högdalen Centrum Bandhagen Centrum Dalen Blackebergsplan
Sundsvall	(Nacksta Centrum) Bosvedjans Centrum Skönsbergs Centrum
Södertälje	(Stora Torget) Brunnsängs Centrum Geneta Centrum
Trollhättan	Kronogårds Torg Sylte Centrum
Täby	Näsbyrarks Centrum
Uddevalla	(Kochs Cränd) Skogslyckans Centrum Dalabergs Centrum
Umeå	Berghems Centrum Mariehems Centrum Ersboda Centrum Västerslätts Centrum (Ålidhems Centrum)

Upplands Väsby	Grimsta Torg Runby Torg (Väsby Centrum)
Västerås	Bäckby Torg Pettersbergs Centrum Skiljeboplatsen
Växjö	Pilbäckstorget Teleborgs Centrum Dalbo Centrum (Båtsmanstorget)
Örebro	Tybble Centrum (Rosta) (Markbackens Centrum) Varberga Torg Vivalla Centrum Baronbackarnas Centrum

BILAGA 2

ÖVRIG DOKUMENTATION AV DE STUDERADE PLATSBILDNINGARNA
(Understrukna objekt ingår i studiens exempelsamling)

Kommun	Plats	Publikation enl nedan
Borlänge	Jaxtorget	18, 22 (-79:9)
Botkyrka	<u>Köpmanplan</u>	10 (-57:13), 14 (-58:1)
Eskilstuna	<u>Fröslunda Centrum</u>	23 (-47/257, -58/89)
Göteborg	Vårvärderstorget	7
"	Väderlekstorget	22 (-59:1, -80:6)
"	Friskväderstorget	20
"	<u>Bjurslätts Torg</u>	5
"	Kärraplatsen	8
"	Angereds Torg	8, 22 (-79:8)
"	Kortedala Torg	22 (-80:6), 23 (-57/151)
"	Dr Fries Torg	2,13,19, 23(-50/346,-53/196)
"	<u>Guldhedstorget</u>	1,2,17,19,21,23 (-45/484)
"	Axel Dahlströms Torg	5
Halmstad	<u>Vallås Centrum</u>	3
Jönköping	<u>Råslätts Centrum</u>	4, 11 (-76:5)
Karlstad	Rudstorget	6 (230)
"	Kronoparkens Centrum	14 (-67:8)
Landskrona	Sandvångstorget	23 (-50/350)
Linköping	<u>Johannelunds Centrum</u>	20, 22 (-65/267)
Lund	<u>Klostergården Centrum</u>	3
"	<u>Fäladstorget</u>	3, 22 (-71:1)
Malmö	Lorensborg	22 (-60/228)
Sollentuna	<u>Sollentuna Centrum</u>	6 (230), 12
Stockholm	<u>Husby Centrum</u>	18, 21, 22 (-75:5)
"	<u>Kista Torg</u>	12,14(-69:1),22 (-72:2, -75:5, -79:8)
"	Bredäng Centrum	22 (-65/268), 24
"	Kärrtorps Centrum	23 (-51/420)
"	Årstaplan	2,4,15,16,19,20,21,22(-80:6), 23 (-44/430, -54:1), 24
"	Vällingbyplan	9,13,17,19,20,21,22(-77:2), 23 (-56/80), 24
"	Hökarängens Centrum	16, 23 (-50/345, -51/430)
"	<u>Maltesholmstorget</u>	4, 13, 20
"	<u>Skärholmstorget</u>	20, 22 (-65/272, -68/32)
"	Björkhagen Centrum	16

Stockholm	Farsta Torg	9, 20, 21, 22 (-61:3)
"	Högdalen Centrum	6, 9
"	Bandhagen Centrum	23 (-50/340)
"	Dalen	18, 22 (-79:9, -80:3)
Södertälje	Brunnsängs Centrum	14 (-76:3)
Umeå	<u>Ersboda Centrum</u>	13
Upplands Väsby	Grimsta Torg	8, 12, 22 (-78:1)
Växjö	<u>Teleborgs Centrum</u>	14 (-68:2)
Örebro	<u>Tybble Centrum</u>	3, 22 (-65/128)
"	Varberga Torg	22 (-65/136)
"	Vivalla Centrum	14 (65:1), 22 (-65/128, -70:12,-79:6)
	Baronbackarna	17, 20, 22 (-59:11,-65/128), 23 (-52/73)

1. Caldenby C. m fl., Byggnader i Göteborg, 1979.
2. Cornell E., Ny svensk byggnadskonst, 1950.
3. Franzén M., Sandstedt E., Grannskap och stadsplanering, 1981.
4. Föreningen för samhällsplanering, Plan, Habitat 76, 1976.
5. Guide to Modern Architecture in Gothenburg, 1955.
6. Handboken Bygg, Fysisk planering, 1981.
7. Hansson E. m fl., Nya Göteborgsguiden, 1981.
8. Hultin O. (red), Arkitektur i Sverige 1973-83, 1983.
9. Institut for Center-planlaeggning, By center menneske, 1965.
10. SAR, Arkitekten.
11. SAR, Arkitekttidningen
12. SAR, Guide 1968-78
13. SAR, Ny arkitektur i Sverige, 1961.
14. SAR, Tävlingsbladet, Arkitekttävlingar.
15. SAR, Ten Lectures on Swedish Architecture, 1949.
16. Sidenbladh G., Planering för Stockholm 1923-58, 1981.
17. Smith Kidder G.E., Sweden Builds, 1957.
18. Stockholms läns landsting, Täthet i 40 bostadsområden, 1983.
19. Svensk stadsbyggnad och bostadsutveckling under 1900-talet, särtryck ur Att Bo 1976-77.
20. Svenska institutet, Swedish Planning of Town Centres, 1966.
21. Sveriges Arkitekturmuseum, Utställningskatalog, 1976.
22. Tidskriften Arkitektur.
23. Tidskriften Byggmästaren.
24. Åström K., Svensk Stadsplanering, 1967.

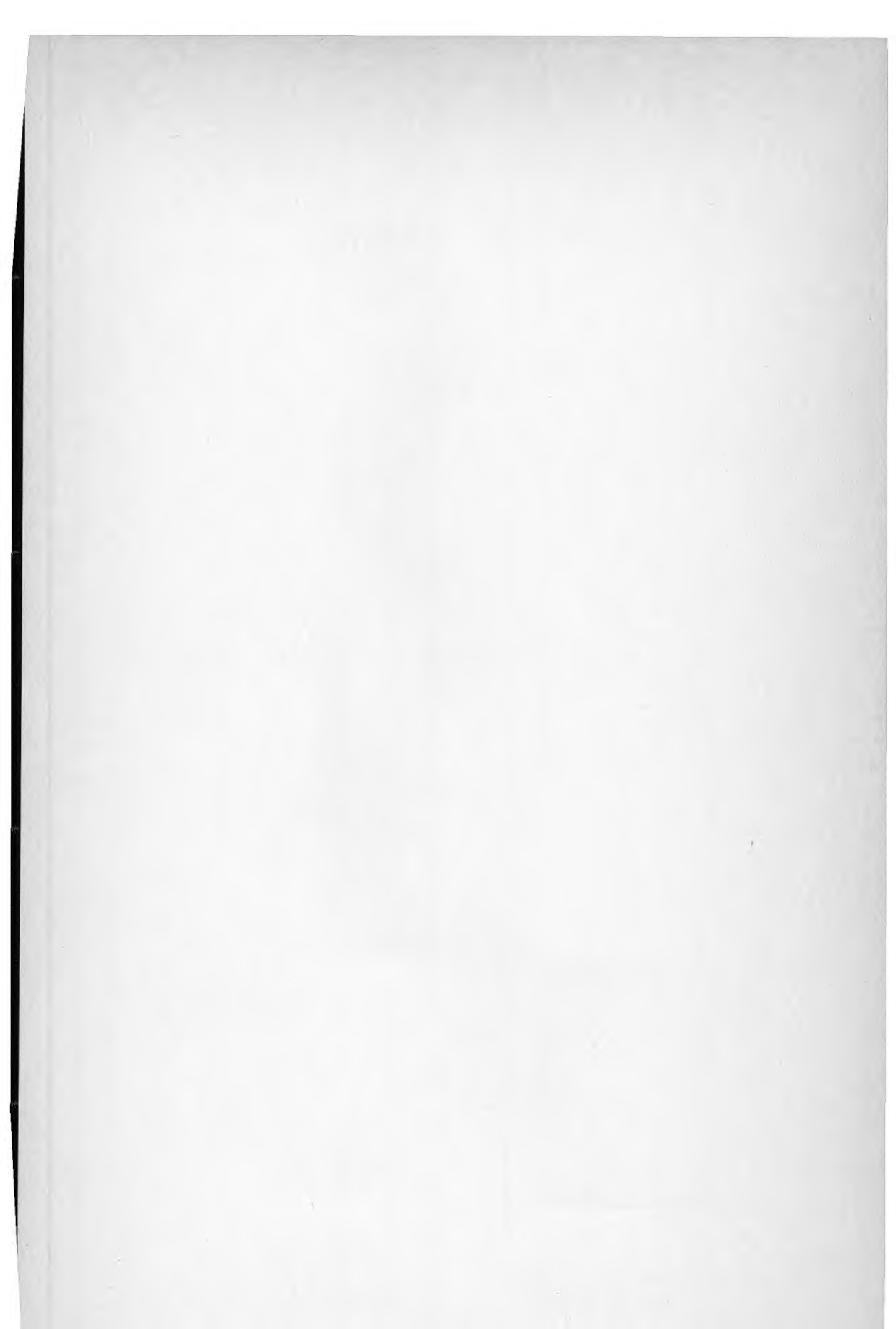
LITTERATUR

- Alexander Chr., 1977, A Pattern Language.
- Arkitekturmuseet, 1976, Funktionalismens genombrott och kris.
- Aura S., 1984, Inför morgondagens stad.
- Bacon E., 1974, Design of Cities.
- Bedre Gader, 1984, Nordisk Vejteknisk Forbund, rapport nr 12.
- Brinckmann A.E., 1908, Platz und Monument.
- By center menneske, 1965, Institut for Center-planlaegging, Köpenhamn.
- Bättre bostäder, 1984, BFR, Centrum för byggnadskultur.
- Caldenby C. m fl., 1979, Byggnader i Göteborg.
- Cornell E., 1950, Ny svensk byggnadskonst.
- Det framtida Sockholm, 1945, Stockholms stads stadsplane-kontor.
- Edberg G., 1975, Metoder för rumsanalys, BFR.
- Folk och bostadsräkningen 1980, 1984, Statistiska centralbyrån.
- Franzén M., Sandstedt E., 1981, Grannskap och stadsplanering.
- Fyrtiotalets svenska bostad, 1950, SAR.
- Fysisk planering, 1981, Handboken Bygg.
- Gehl J., 1980, Livet mellem husene.
- Habitat 76, 1976, Plan International.
- Hillier B., Hanson J., 1984, The Social Logic of Space.
- Hultin O. (red), 1983, Arkitektur i Sverige 1973-83.
- Högberg A-S., Johansson K., 1983, Innerstadsgator för vistelse och färd, Stad och Land, rapport nr 27, Alnarp.
- Kidder Smith G.E., 1957, Sweden Builds.
- Krier R., 1975, Stadtraum - in Theori und Praxis.
- Lässig K. m fl., 1968, Strassen und Plätze.
- Maertens H., 1890, Optisches Mass in Städtebau.
- Müller H., 1983, Stadsförnyelse - tillgänglighet.
- Newman O., 1978, Defensible Space.
- Ny arkitektur i Sverige, 1961, SAR.
- Palladio A., 1983 (1570), Fyra böcker om arkitektur.
- Papers and Proceedings, 1979, IFHP International Congress Göteborg 1979.
- Rapport från konferens om detaljhandel och samhällsplanering, Statens Planverk, Arkтуellт nr 2/1969.

- Rådberg P., 1984, Vad tål smalhusområdena?, KTH-A, Stadsbyggnad, rapport 1984:2.
- Sidenbladh G., 1976, Stockholms förorter 1931-1949, särtryck ur S:t Eriks årsbok 1976.
- Sidenbladh G., 1981, Planering för Stockholm 1923-1958.
- Sitte C., 1982 (1889), Stadsbyggnad.
- Stadens rum, 1984, Stadsbyggnad LTH-A.
- Stadens trafiknät, cykeln, 1975, Statens Planverk, rapport nr 33 del 1.
- Strengell G., 1922, Staden som konstverk.
- Stübgen J., 1890, Der Städtebau.
- Svensk stadsbyggnad och bostadsutveckling under 1900-talet, HSB, särtryck ur "att bo" 1976-77.
- Swedish Planning of Town Centres, 1966, Svenska institutet.
- The SAR Guide 1968-78.
- 30-talets byggnadskonst i Sverige, 1943, SAR.
- Ten Lectures on Swedish Architecture, 1949, SAR.
- Torget i staden, 1983, Forskningsstiftelsen för samhällsplanering, rapport 6:83.
- Torgutredning, 1984, Gatunämnden i Malmö.
- Torsson B., 1974, Staden som rum och geslalt.
- Täthet i 40 bostadsområden, 1983, Stockholms läns landsting, regionplanekontoret.
- Wagner O., 1902, Moderne Architectur.
- Vårberg, 1984, Stockholms läns landsting, regionplanekontoret, rapport 1984:8.
- Vällingby, 1966, Svenska Bostäder.
- Zucker P., 1970, Town and Square.
- Åström K., 1967, Svensk stadsplanering.

Tidskrifter

- Arkitektur, 1959-84.
- Arkitekttidningen, 1970-84.
- Arkitekttävlingar, 1979-84.
- Byggmästaren, 1945-58.
- SAR:s tävlingsblad, 1956-78.
- Stadsbyggnad, 1958-84.

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 840271-6
från Statens råd för byggnadsforskning till avdelningen
för Statsbyggnad, Lunds Universitet, Lund.

R143: 1985

ISBN 91-540-4483-9

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6705143

Abonnemangsgrupp:
X. Samhällsplanering

Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 7853
103 99 Stockholm

Cirkapris: 45 kr exkl moms